

MIKKO K. HEIKKILÄ

Kuka oli
herra
Heinärieki?

PIISPA HENRIKIN ARVOITUS

Kuka oli *herra Heinäricki*?

Mikko K. Heikkilä

Kuka oli
herra Heinäricki?
– piispa Henrikin arvoitus

Tämä teos on lisensoitu Creative Commons
Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0
Kansainvälinen -lisenssillä

Graafinen suunnittelu ja taitto
Sirpa Randell

ISBN 978-952-03-0305-1 (pdf)

2016 TUP ja tekijä

Sisällysluettelo

Sammanfattning	7
Summary	9
Esipuhe	11
Piispa Henrik historiallisena henkilönä	15
Johdanto	15
Mitä Heinärikki <i>ei</i> ollut	20
Excursus: Sanan <i>legenda</i> keskiaikainen merkitys	23
Heinärikin jäljille	28
Kansanomaisen Henrik-tradition synty – aika ja paikka	45
Excursus: Turun piispainkronikan ajoitus	40
Excursus: Kohtalontoveri Vesilahdesta	52
Nousiainen, Köyliö ja Lalli	64
Excursus: Heinärikin hautapaikka Nousiaisissa	65
Suomen todellinen kansallispyhimys historiallisena henkilönä – uusi hypoteesi herra Heinärikin henkilöllisyydestä ja hänen väkivaltaisen kuolemansa ajankohdasta	76
Excursus: <i>caalimaan</i> arvoitus	90

Herra Heinärikin tie pyhimykseksi	104
Henrik Jedvardssonista ja herra Heinärikistä Ruotsin ja Suomen kansallispyhimyksiksi – pyhimyshenkilöiden kuningas Eerikin ja piispa Henrikin synty	110
Herra Heinärikin elämän pääkohtien rekonstruktio	117
”Ûxi Runoin laulu Sanct Hendrichist” – Piispa Henrikin surmarunon kantamuodon sisältö, kieliasu, ajoitus ja sepittäjät ...	121
Piispa Henrikin surmarunon rekonstruoitu kantamuoto keskiaikaisessa varhaislounaislänsisuomalaisessa kieliasussaan	143
”Kusta Lalli lakin saanut?” – nimen <i>Lalli</i> alkuperän arvoitus	151
Hiirijärvi – tarina Lallin kuolemasta	164
Kuka ja mitä historiallinen Heinärikki oli vai oliko häntä?	168
Mitä Heinärikille todella tapahtui ja miksi	171
Lopuksi	176
Käytettyjen merkkien, lyhenteiden ja termien selitykset	179
Surmarunossa käytettyjen kielellisten merkkien selitykset	180
Lähdeluettelo	181
Kuvalähteet	201
Post scriptum	202
Kirjoittajasta	204

Sammanfattning

Föreliggande tvärvetenskapliga avhandling handlar mest om (helgon)biskop Henrik av Finland – såväl den historiske personen och hans medeltida kyrkliga helgonkult som den folkliga Henrikstraditionen inklusive *Kvädet om biskop Henriks bane*. Det äldsta belagda finska namnet på biskop Henrik av Finland är *Heinärikki* (← *Heinrich*) varför jag i denna studie kallar honom för *herra Heinärikki* ("herr Henrik"), som är en autentisk folklig finsk benämning som förekommer i *Kvädet om biskop Henriks bane*.

Med flera direkta och indirekta bevis argumenterar jag för hypotesen att det medeltida Sveriges nationalhelgon sveakung Erik Jedvardsson eller Erik den helige ((H)e(n)ricus rex et martyr) och den påstådde samtida Uppsalabiskopen, Finlands (Åbo stifts) eget skyddshelgon Henrik (Henricus martyr et episcopus) i själva verket är en och samme historiske person, en prästvigd man av engelsk börd vid namn *Henrik Edwardson dräpt i Uppsala i maj 1159, som under tredje fjärdedelen av 1200-talet avsiktligt delades itu med två helgongestalter, två helgonlegender och två närbesläktade helgonkulter som resultat. Denne *Henrik Edwardson torde ha varit en både kyrklig och världslig makthavare i Svealand och Västra Götaland på 1150-talet.

Ett större antal olika indicier tyder på att herra Heinärikki också var en historisk person, men en annan person än Erik Jedvardsson. Helgonpersonen biskop Henrik förefaller således vara sammansatt av två historiska personer, *Henrik Edwardson och herra Heinärikki, av vilka den sistnämnde kan ha varit en cisterciensisk prästmunk av (väst)högtysk – inte engelsk – börd vid namn *Heinrich, som på sommaren år 1123 kom från Tyskland till Skandinavien i den nyutnämnde (obs.) brittiskfödde sveabiskop Siwardus' tyska följe. Jag antar att denne *Heinrich kom från Östra Götaland (Linköpingstrakten) till sydvästra Finland (regionen Virmo-Nousis) på en sommar i början av 1130-talet i egenskap av en ledande missionär, började av finnarna kallas för herra Heinärikki och blev dödad (ihjälslagen) på en missionsresa till inlandet (sydvästra Tavastland) i Kijulo av en vredgad lokal bonde (vid namn Hyväneuvo och/eller Lalli) den 20 januari (enligt den julianska kalendern) året efter sin ankomst till Finland. Han begravdes på våren i Nousis varifrån hans (viktigaste) kvarlevor (d.v.s. relikier) överfördes till Korois domkyrka i Åbo mellan åren 1274 och 1290. Biskop Henrik blev Åbo stifts skyddshelgon på 1290-talet. *Kvädet om biskop Henriks bane* författades omkring år 1300 och dess ursprungliga sakinnehåll och språkdräkt kan rekonstrueras rätt bra tack vare dess långa historia i skriftlig form.

Summary

The present multidisciplinary study deals mostly with bishop Saint Henry of Finland – both the historical person and his medieval ecclesiastical cult, as well as the vernacular folk tradition including *The Death-lay of Bishop Henry*. The oldest attested Finnish name of Bishop Henry of Finland is *Heinärikki* (← German *Heinrich*), which is why I henceforth refer to him as *herra Heinärikki* (“Mister Henry”), which is an authentic vernacular Finnish designation occurring in *The Death-lay of Bishop Henry*.

With direct and indirect evidence I argue for the hypothesis that medieval Sweden and Finland’s respective national saint 1) King of Sweden Erik Jedvardsson (= Saint Eric; Latin (H)e(n)ricus rex et martyr) and 2) the alleged contemporary Bishop of Uppsala, Henry (Latin Henricus martyr et episcopus) were, in fact, one and the same historical person, an ordained man of English origin by the name *Henry Edwardson killed in Uppsala on the 17 May 1159, who was deliberately divided into two saints under the third quarter of the 13th century, the result being two legends and two closely related cults. This *Henry Edwardson was likely both an ecclesiastical and secular ruler in Svealand and Western Götaland in the 1150s.

A fairly large number of different pieces of evidence point to the historicity of *herra Heinärikki*. He was, however, another person

than Erik Jedvardsson alias Bishop Henry. Consequently, Saint Henry seems to be put together of two historical persons, *Henry Edwardson and herra Heinärikki, of whom the latter may have been a Cistercian monk and priest of (western) High German origin by the name Heinrich, who in the summer of 1123 came from Germany to Scandinavia in the newly appointed Britain-born Bishop of Sweden Siwardus' German entourage. I suppose that this Heinrich came from Eastern Götaland (the Linköping region) to southwestern Finland one summer in the early 1130s in the capacity of a leading missionary. He began to be called herra Heinärikki by the Finns and was killed on a missionary journey to the inland (southwestern Tavastia) in Köyliö by an enraged local peasant (by the name Hyväneuvo and/or Lalli) on the 20 January (according to the Julian calendar) the year after his arrival in Finland. He was buried in the spring in Nousiainen (situated in Northern Finland Proper) from where his (most important) relics were transported to the cathedral in Koroinen (situated in the modern city of Turku) between 1274 and 1290. Bishop Henry became patron of Turku diocese in the late 13th century. *The Death-lay of Bishop Henry* was composed around the year 1300 and its original content and wording can be reconstructed rather well thanks to its long history in literal form.

Esipuhe

”Ystävänä ihanainen, hyvän suopa suomalainen.” Näillä sanoilla kirkonmies Hemminki Maskulainen aloitti (suomennos)teoksensa *Vanhain Suomen maan Pijspain ja Kircon Esimiesten Latinan kielised laulud* 9.6.1616 päiväämänsä esipuheen.¹ Koska kyseinen teos on vanhin tunnettu suomenkielinen lähde, jossa mainitaan nimeltä sekä piispa Henrik että tämän murhaaja Lalli², toimikoot Maskun Hemmingin teoksen alkusanat alkusanoina myös nyt käsillä olevassa tutkielmassa, joka on vuosien tutkimustyön lopputulos.

Tutkielmani käsittelee suomalaisittain mm. piispa Henrikiksi ja herra Heinärikiksi kutsuttua kirkonmiestä – Suomen varhaiskeskiajan henkilöistä jälkimaineeltaan ehkä merkittävintä –, ja se koostuu kolmesta osasta (pääluvusta). Ensimmäisessä osassa jäljitetään yleisesti historialliseksi henkilöksi väitettyä piispa Henrikiä. Toisessa osassa käsitellään historiallisen henkilön kuolemansa jälkeistä tietä pyhimykseksi eli Pyhän Henrikin kultin syntyä ja ajoitusta. Kolmannessa osassa pyritään rekonstruoimaan

¹ Hemminki Maskulainen 1616: *Vanhain Suomen maan Pijspain ja Kircon Esimiesten Latinan kielised laulud*. Kotimaisten kielten keskus. kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/virret/hemm1616_rdf.xml (3.9.2016).

² Ennen Hemminki Maskulaisen teosta piispa Henrik oli toki mainittu suomen-, ruotsin- ja latinankielisissä teksteissä ja Lalli ruotsin- ja latinankielisissä teksteissä.

ja ajoittamaan Piispa Henrikin surmavirreksi kutsuttu vanha suomenkielinen runo(laulu). Kaikissa kolmessa osassa käsitellään myös kirkollisen ja kansanomaisen Henrik-perinteen ajallista kehitystä. Tutkielman kaikki osat liittyvät temaattisesti vahvasti toisiinsa, mutta toinen ja kolmas osa ovat sisällöltään varsin itsenäisiä suhteessa ensimmäiseen osaan, koska Pyhän Henrikin keskiaikaisen pyhimyskultin ja Piispa Henrikin surmarunon olemassaolo ovat historiallisia tosiasioita riippumatta siitä, kuka historiallinen Heinärikki todella oli miehiään – jos kukaan. Herra Heinärikkiä monitieteisesti jäljittäessäni tulen tutkielmassani samalla käsitelleeksi lähinnä Itämeren alueen varhaiskeskiaikaa – yleishistoriaa ja kirkkohistoriaa – yleisemminkin.

Pohjolan varhaiskeskiajan tutkimus on heikosta yleisestä lähdetilanteesta johtuen usein ”dikt över fakta”, runoa tosiasioiden pohjalta.³ Jos joku lukee tutkimustani historian tutkimuksen asemesta runona (eli kaunokirjallisena teoksena), hän saa halutessaan toki tehdä niin. Ja joka uskoo kykenevänsä tekemään tässä ja aiemmissa piispa Henrikiä käsitelleissä tutkimuksissa todetuista tosiasioista käsillä olevaa tutkielmaa paremman ”runon”, hänellä on sitä tieteen edistämisen ja herra Henrikin nimessä täysi oikeus yrittää. Katson kuitenkin, että käsillä oleva tutkielmani on vakava monitieteinen (mm. historia- ja kielitieteellinen) yritys päästä niin lähelle tutkimusaiheen kannalta relevantteja historiallisia tapahtumia ja kehityskulkuja, kuin vain on mahdollista vähälähteisen

³ Ks. esim. Mauno Jokipii, Hämeen ristiretki. Teoksessa Jukka Peltovirta (toim.) *Hämeen kärväjät I*. Hämeen Heimoliitto ry & Emil Cedercreutzin Säätiö 2000, 239.

Pohjolan varhaiskeskiajan tutkimuksessa. Toivon tutkielmani tarjoavan virikkeitä uusiin aihepiiristä nouseviin tutkimuksiin sekä asiaperusteiseen (poikki)tieteelliseen keskusteluun Suomen (varhais)historiaan liittyvistä aiheista, tuleehan vuonna 2017 kuluneeksi tasan 500 vuotta reformaation alkamisesta ja tasan 100 vuotta Suomen itsenäistymisestä. Hengentekijä Henrik ja erityisesti hänen muistonsa on osa Suomen historian kristillisen aikakauden yleis-, kirkko- ja kielihistoriaa, ja kristinuskon syntyyn johtaneiden (useassa merkityksessä) historiallisten tapahtumien alkamisesta tuleepian kuluneeksi 2000 vuotta. Heikki Ojansuun miltei täsmälleen sata vuotta sitten kirjoittamia sanoja lainatakseni ”[t]oivottavasti vastaiset tutkimukset Henriki[stä] pystyvät luomaan lisää valoa niihin kohtiin, jotka minun silmilleni ovat jääneet hämäräksi”⁴.

Tampereella Messukylän myöhäiskeskiaikaisella

Pyhän Mikaelin kirkolla

Amerikan Yhdysvaltain presidentinvaalikampanjan aikana

arkkienkeli Mikaelin eli Mikkelin päivänä 29.9.2016

FT Mikko K. Heikkilä

⁴ Heikki Ojansuu, Piispa Henrikin surmavirren historiaa. *Vähäisiä kirjelmiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1917, 56.

Kaksi oli pyhämiestä, kristiveljestä jaloa

Piispa Henrik historiallisena henkilönä

Johdanto

Tutkielmani käsittelee Suomen kansallispyhimystä piispa Henrikiä. Vaikka Suomen/suomalaisten apostoliksikin kutsutusta piispa Henrikistä on kirjoitettu paljon ja pitkän ajan kuluessa, todelliset faktat hänestä ovat jääneet hyvin vähiin historiallisesta Henrikistä puhuttaessa. Edes hänen historiallisuudestaan ei ole varmuutta.⁵ Kiinnostuin aikoinaan piispa Henrikistä ja hänen kristiveljestaan Ruotsin pyhimyskuningas Erik Jedvardssonista eli Eerik Pyhästä kirjoittaessani maakuntanimen *Satakunta* etymologiaa käsittelevää väitöskirjani lukua.⁶ Huomioni kiinnittyi muun muassa siihen tosiasiaan, että tunnetun perimätiedon mukaan Lalliksi kutsutun maatilan isännän toimesta Köyliössä surmansa saanutta piispa Henrikiä kutsutaan hänestä kertovassa Piispa Henrikin

⁵ Ks. esim. Philip Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*. Brill 2007, 426; Tuomas Heikkilä, *Pyhän Henrikin legenda*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005, 8–9; Tuomas Heikkilä, *Sankti Henrikslegenden*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Svenska litteratursällskapet i Finland & Bokförlaget Atlantis 2009, 42, 134; Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010, 428.

⁶ Ks. Mikko Heikkilä, *Bidrag till Fenmoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum*. Helsingin yliopisto 2014, 166–199.

surmarunossa/surmavirressä muun muassa *Hämeben Heinirichiksi/ herra Heinärickiksi* (pro *Henrikiksi*), joka lähti kastamaan pakanoita ”Hämehen maallen, maallen ristikimälän” tunnetuin kohtalokkain seurauksin, ja jonka ruumiin ”härkä Suomeh[e]n (= Varsinais-Suomeen) wetäwi”⁷

Esitän uuden hypoteesin mm. piispa Henrikiksi ja herra Heinärickiksi⁸ kutsutun kirkonmiehen henkilöllisyydestä, keskeisimmistä teoista ja niiden ajoituksesta sekä Henrikin kuolemanjälkeisestä tiestä Turun hiippakunnan, ja sitä kautta koko Suomen nimikkopyhimykseksi tässä kolmesta pääluvusta koostuvassa tutkielmassani, joka muodostaa temaattisen jatkon äskettäin tämän tutkielman kirjoittajalta ilmestyneelle artikkelille *Sanctus (H)e(n)ricus rex Suetie et sanctus Henricus episcopus Upsalensis – en och samme engelskfödde man?*⁹. Artikkelin keskiössä on Ruotsin pyhimyskuningas Erik Jedvardsson eli Eerik Pyhä (ruotsiksi Sankt

⁷ SKVR = *Suomen Kansan Vanhat Runot* VIII nro 990–995. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Häme siis liittyy Henrikiin siitä huolimatta, että Köyliö (siinä missä esim. Kokemäkin) on koko historiallisen ajan kuulunut maakunnallisesti (Ala-)Satakuntaan eikä Hämeeseen (Unto Salo, Lyhyt katsaus Länsi-Suomen rautakautiseen asutushistoriaan. Teoksessa Aimo Hakanen & Reino Kero (toim.), *Sata sanan juurta. Satakunnan vanhaa paikannimistöä*. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXV. Satakunnan Historiallinen Seura 2007, 12, 174). Väitöskirjassani pohdin, merkitseekö tämä sitä, että Köyliö oli osa Hämettä vielä silloin (todennäköisesti 1100-luvulla), kun herra Heinäricki koki väkivaltaisen kuoleman ja että maakunta(nimi) *Satakunta* olisi sitä nuorempaa perua (M. Heikkilä 2014a, 167–199).

⁸ Käytän tässä suomenkielisessä tutkielmassani puheena olevasta kirkonmiehestä lähtökohtaisesti suomenkielistä nimimuotoa *Heinäricki*, koska se on hänen vanhin sekä kirkollisesta että kansanomaisesta perinteestä todennettu suomenkielinen nimimuotonsa.

⁹ *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2013, 333–373.

Erik/Erik den helige). Muun ohella esitän ja perustelen artikkelissani väitteen, jonka mukaan Erik Jedvardsson ((H)e(n)ricus rex) ja hänen aikalaisekseen väitetty Uppsalan piispa Henrik (Henricus episcopus) ovat itse asiassa yksi ja sama, mutta sittemmin kirkkopoliittisista syistä kahdeksi pyhimyspersoonaksi jaettu englantilaissyntyinen 175.1159¹⁰ Uppsalassa (Östra Arosissa) surmattu historiallinen henkilö; kuitenkin siten, että Suomen apostolilla piispa Henrikillä on historiallinen, kuningas Eerik Pyhää ajallisesti edeltänyt Lounais-Suomessa vaikuttanut esikuva, nimittäin ”herra Heinärikki” eli *Heinrich*-niminen (latinaksi *Heinric(h)us*) varhainen kirkonmies.¹¹ Kuka tämä ”herra Heinärikki” – joka ei koskaan liene ollut Uppsalan piispa – oikein oli miehiään ja milloin ja missä hän vaikutti ja kuoli, on tämän tutkielman ensimmäisen osan keskeisin aihe.

Henrikistä puhuttaessa ei voi olla samalla käsittelemättä Lallia ja ”Suomen kansallislegenda¹²” eli *Piispa Henrikin surmavirttä*!

¹⁰ Kuningas Eerikin surma-ajankohdaksi toukokuun 1159 toukokuun 1160 asemesta vahvistaa Pyhän Eerikin legenda aiemmin laaditun vanhimman tunnetun ruotsalaisen kronikan *Annales 916–1263* ilmoitus surman tapahtumisesta paavi Hadrianus III:n (po. IV:n) (paavina 4.12.1154–1.9.1159) viidentenä hallitusvuotena, mikä päivämääräksi muutettuna merkitsee aikaväliä 4.12.1158–1.9.1159 (Göte Paulsson, *Annales Suecici Medii Aevi*. Gleerup Bokförlag 1974, 20–35, 253; Jussi Hanska, *Kristuksen sijaiset maan päällä? Paaviuden historia apostoli Pietarista Johannes Paavali toiseen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005, 320).

¹¹ Mikko Heikkilä, Sanctus (H)e(n)ricus rex Suetie et sanctus Henricus episcopus Upsalensis – en och samme engelskfödde man? *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2013, 333–373. Kyseisessä artikkelissani lupasin (s. 353) palata jossain toisessa yhteydessä tarkemmin herra Heinärikkiin.

¹² Seppo Suvanto, Ensimmäinen ristiretki – tarua vai totta? Teoksessa Martti Linna (toim.), *Muinaisrunot ja todellisuus*. Historian Ystävien Liitto 1987, 149; Simo Heininen, Pyhä Henrik kansanrunoudessa. Teoksessa Ritva Kava & Reino Kero (toim.), *Pyhän Henrikin muisto*. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXII. Satakunnan Historiallinen Seura 2005, 403.

surmarunoa, jonka keskiaikaisen kantamuodon varhaisuomalaisine kieliasuineen pyrin historiallisen kielitieteen metodein rekonstruoimaan ja ajoittamaan tutkielmani kolmannessa osassa sekä absoluuttisesti että suhteessa *Pyhän Henrikin legendan* (*Legenda sancti Henrici*) kirjoitusajankohtaan. Surmarunon keskiaikaisen kieliasun rekonstruoinnissa hyödynnän keskiaikaisiin asiakirjoihin sisältyvien suomen kielen sanojen antamia tietoja keskiaikaisen suomen kielen äänneasusta.¹³ Käsillä olevaan monitieteiseen tutkielmaan sisältyvää Piispa Henrikin surmavirren keskiaikaisen muodon varhaisuomalaisen kieliasun rekonstruktiota vastaavaa tutkimusta ei ole aiemmin julkaistu.

Tutkimuskohteeltaan Suomen esihistoriallisen ja historiallisen ajan taitteeseen eli 1100- ja 1200-luvuille ajallisesti sijoittuvassa tutkielmassani hyödynnetään muutoinkin runsaasti historiallisen kielitieteen antia historiantutkimukselle¹⁴, tärkeimpinä menetelminä äännehistoria ja paikan- sekä henkilönimien tutkimus. Historiallisen kielitieteen anti esihistorian ja varhaisen historian tutkimukselle on nimittäin merkittävä.¹⁵ Pertti Anttonen on kirjoittanut, että ”[e]mme kykene *historiantutkimuksen*

¹³ Esim. DF = *Diplomatarium Fennicum*, Archivum Finlandiae Publicum; Heikki Ojansuu, Lisiä keskiajan suomen tuntemukseen. *Satakunta. Kotiseutututkimuksia* VI 1926; Mikko Heikkilä, *Iidesjärvi ja Iisalmi* pisteenä *Iin* päälle – tutkielma Suomen *Ii*-alkuisten paikannimien alkuperästä ja suhteesta lapinraunioihin. *Muinaistutkija* 3/2015, 30–48; Mikko Heikkilä 2016b, Varhaisuomen äännehistorian kronologiasta. *Sananjalka* 58, 136–158.

¹⁴ Hyvä perusteos historiallisesta kielitieteestä on esimerkiksi Raimo Anttila, *Historical and Comparative Linguistics*. John Benjamins Publishing Company 1989.

¹⁵ Ks. esim. Lyle Campbell, *Historical Linguistics. An Introduction*. Edinburgh University Press 2004, 420.

metodein sen paremmin vahvistamaan kuin kiistämään Henrikin historiallisuutta” (kursivointi Mikko Heikkilän).¹⁶ Kun historiantutkimuksen metodeihin liitetään historiallisen kielitieteen metodit, mahdollisuutemme paranevat. Historiallisen kielitieteen läheskään koko potentiaalia ei kuitenkaan ole tähän mennessä hyödynnetty piispa Henrikin ja kuningas Eerikin tutkimuksessa. Myöskään arkeologiaa ja luonnontieteitä ei pidä unohtaa, sillä ”parhaaseen lopputulokseen päästään tietenkäin ottamalla koko menneisyyden lähdeaineisto käyttöön”.¹⁷ Koska kuningas Erik Jedvardssonin ja herra Heinärikin aika sijaitsee koko lailla tietohorisontissamme heikosta yleisestä lähde-tilanteesta johtuen, on aiheen luonteesta johtuen liki mahdotonta todistaa heistä esitettyjä väitteitä vastaansanomattomasti oikeiksi tai vääriksi. Tilanne ei kuitenkaan liene aivan niin synkkä, kuin on ollut tapana ajatella.¹⁸ Aikalaislähteiden puuttuessa on tukeuduttava myöhempien lähteiden lisäksi aihetodisteisiin, joita on paljonkin. Historioitsija Jukka Korpelan sanoja lainatakseni ”[p]uutteellinen ja vääristynyt lähdeaines ei ole selitys ja oikeutus todeta, että asiaa ei muka voi tutkia”.¹⁹

¹⁶ Pertti Anttonen, *Myytin ja todennäköisyyden historiaa*. Piispa Henrikin surma viimeaikaisen suomalaisen historian kirjoituksen valossa. Teoksessa Sami Louekari & Anna Sivula (toim.), *Historioita ja historiallisia keskusteluja*. Turun historiallinen yhdistys ry 2004, 95–129 (122).

¹⁷ Georg Haggren, *Keskiajan arkeologia*. Teoksessa Georg Haggren, Petri Halinen, Mika Lavento, Sami Raninen & Anna Wessman, *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Gaudeamus 2015, 369–370.

¹⁸ Ks. esim. M. Heikkilä 2013.

¹⁹ Jukka Korpela, *Kiovan Rusj. Keskiajan eurooppalainen suurvalta*. Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto 1996, 33.

Mitä Heinärikki *ei* ollut

Historisk Tidskrift för Finland (3/2013)-aikakauslehden artikkelissani esitän edellä kerrotusti, että Köyliössä surmansa saanut kirkonmies Heinärikki ja Uppsalan hiippakunnan neljäs piispa Henrik eivät olisi yksi ja sama historiallinen henkilö, kun taas mainittu Uppsalan piispa Henrik ja Ruotsin kuningas Erik Jedvardsson eli Eerik Pyhä (ru. Sankt Erik/Erik den helige) olisivat yksi ja sama historiallinen henkilö, joka kirkkopoliittisista syistä tietoisesti jaettiin kahdeksi pyhimyspersoonaksi 1200-luvun jälkipuoliskolla. Tiedossani ei ole muuta positiivista evidenssiä kuningas Erik Jedvardssonia koskevaa hypoteesiavastaankuinse, että Eerik ja Henrikesitetään eri henkilöinä Pyhän Eerikin legendassa (*Vita et miracula sancti Erici regis Sueciae*) ja Pyhän Henrikin legendassa (*Legenda sancti Henrici*) – joiden sanomaan ei tule uskoa kriitikkittömästi²⁰ – ja niihin pohjautuvissa myöhemmissä kirjallisissa lähteissä ja kuvaesityksissä.²¹ Positiivista evidenssiä hypoteesin puolesta voidaan sen sijaan nähdäkseni esittää

²⁰ Mitä tulee hagiografisten tekstien kuten pyhimyslegendojen historialliseen lähdearvoon, yhdyin pitkälti Tuomas Heikkilän (2009, 158) näkemykseen ja kannatan eräänlaista kultaista keskitietä. Selkokielellä sanottuna se tarkoittaa, että yhtäältä legendojen kertomaan ei tule uskoa kriitikkittömästi, mutta toisaalta niiden koko sisältöä ei myöskään missään tapauksessa pidä kategorisesti väittää fiktion maailmaan kuuluvaksi. Esimerkiksi uudet luonnontieteelliset tutkimustulokset Pyhän Eerikin pyhänjäännöslippaan sisältämistä mitä ilmeisimmin juuri kuningas Erik Jedvardssonin maallisista jäännöksistä vahvistavat monia Pyhän Eerikin legendan sisältämiä väitteitä todeksi (Sabine Sten et al., Erik den heliges skelett. *Fornvännen* 1/111 (2016), 27–40).

²¹ Huomattakoon, ettei piispa Henrikiä lainkaan mainita Pyhän Eerikin legendan vanhimmassa säilyneessä versiossa (Toni Schmid, Erik den helige i liturgieng. Teoksessa Bengt Thordeman (toim.), *Erik den Helige. Historia, kult, relikier*. Nordisk Rotogravyr 1954, 158–159).

paljonkin. Keskeisimmät perusteluni hypoteesilleni ovat seuraavat²²: 1) Toinen toisensa parina tyypillisesti esiintyvät kristiveljet Ruotsin kuningas Eerik ja Uppsalan piispa Henrik muodostavat muutoin harvinaisen pyhimysparin; 2) Heidän nimensä muistuttavat suuresti toisiaan sekä kirjoitettuina että äännettyinä. Kuningas Eerikin nimi kirjoitettiin 1100-, 1200- ja 1300-luvuilta peräisin olevissa lähteissä joko *Hericus*, *Ericus* tai (huom.) *Henricus* ja piispa Henrikin nimi 1200-luvulta lähtien yleensä *Henricus*. Nimien (H)e(n)ricus ja *Henricus* sekoittumisesta (muutoinkin) on sitä paitsi todisteita. Sekoittumista edesauttoi nimien parhaimmillaan/pahimmillaan lähes identtinen kirjoitus- ja äänneasu: *Hericus* [e:rikus] (= *Ericus* = *Erik*), mutta *Hericus/Hēricus/Hērik* [(h)enrikus] (= *Henricus* = *Henrik*)²³; 3) Huomionarvoista on, että nimiltään toisiaan suuresti muistuttavien kuningas Eerikin ja piispa Henrikin väitetään olleen toistensa aikalaisia, molempien sanotaan vaikuttaneen samaan aikaan Ruotsissa ja erityisesti Uppsalan tuomiokirkossa, Eerikin kuninkuus näyttää kestäneen noin kaksi vuotta (2.2.1157–17.5.1159), ja juuri kaksi vuotta Henrikin väitetään toimineen Uppsalan piispana ennen Suomeen tuloaan. Lisäksi kuningas Erik Jedvardsson on varmasti historiallinen henkilö²⁴, kun taas piispa Henrikin historiallisuus

²² Yksityiskohtaisemmat perustelut kohdille 1–3 löytyvät internetissä vapaasti luettavissa olevasta artikkelistani Sanctus (H)e(n)ricus rex Suetie et sanctus Henricus episcopus Upsalensis – en och samme engelskfödde man? julkaisussa *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2013, 333–373.

²³ Ks. esim. Mikael Agricola, Rucouskiria Bibliasta 1544; Knut Stjerna, *Erik den Helige. En sagohistorisk studie*. Lunds universitets årsskrift, Band 34 (1898); T. Heikkilä 2009, 205, 227.

²⁴ Toisin kuin monet myöhempien sukupolvien historiantutkijat ovat väittäneet (ks. esim. Mauno Jokipii, Pyhä Henrik, pro et contra. Teoksessa Ritva Kava &

on epävarmaa, koska häntä ei ole kyetty identifioimaan keneksikään todistettavasti historialliseksi henkilöksi; 4) Pyhän Eerikin legendan mukaan kuningas Eerik oli kirkollisina juhla-aikoina selibaatissa elänyt harras kristitty aviomies, joka rakennutti kirkkoja, *uudisti ja laajensi jumalanpalvelusta* sekä *asetti Jumalan sanan palvelijoita* (so. pappeja) *Uppsalan kirkkoon*²⁵ ja (Suomeen tekemänsä sotaretken yhteydessä myös) *pappeja Suomeen*²⁶, mitkä lienevät olleet piispan tehtäviä jo/myös 1150-luvun Ruotsissa. Jos Uppsalan tuomiokirkossa kerran oli samaan aikaan myös (Henricus-niminen) piispa, olettaisi

Reino Kero (toim.), *Pyhän Henrikin muisto*. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXII. Satakunnan Historiallinen Seura 2005, 438 ja Tuomas Heikkilä, *Pyhän Henrikin legenda* 2005, 53) – ja johon minäkin aluksi luotin (M. Heikkilä 2013, 347 (alaviite)) –, Knut Stjernan tutkielman *Erik den Helige – en sagohistorisk studie* (1898) sisällöstä ilmenee teoksen lukemalla yksiselitteisesti ja toistuvasti, että Stjernakin piti kuningas Eerikiä historiallisena henkilönä. Edelleenkin näkee silti väitettävän, että kuningas Erik Jedvardssonin historiallisuus olisi vakavasti otettavasti kyseenalaistettu (ks. esim. T. Heikkilä 2005, 53; T. Heikkilä 2009, 42; Haggren 2015, 373). Kyse on tutkijasukupolvelta toiselle kulkeutuneesta Knut Stjernan teoksen tahattomasta tai tahallisesta aikalaisvirhetulkinnasta. Erik Jedvardssonin historiallisuutta ei ole kyseenalaistettu tieteellisin argumentein. (Mikko Heikkilä, Uusi yleisteos Suomen muinaisuudesta. *Muinaistutkija* 3/2016, 40).

²⁵ Gloriosus martyr dei ericus [...] *primo ad edificacionem ecclesiarum et diuini cultus reparacionem*” (Schmid 1954, 158). ”... *primo ad edificacionem ecclesiarum et diuini cultus reparacionem ac ampliacionem* [...] *se totum convertens manum misit ad forcia*. Nam *Upsalensem ecclesiam* ab antiquis regibus, suis scilicet progenitoribus, fundatam et aliquantum edificatam primo et pre ceteris aggrediens ac *ministros diuini cultus inibi ponens* opere pregrandi et laborioso sollicite studuit consumare.” (Hans Aili, *Vita sancti Erici regis et martyris*. Teoksessa Hans Aili, Olle Ferm & Helmer Gustavsson (toim.), *Röster från svensk medeltid. Latinska texter i original och översättning*. Natur och Kultur 1991, 92–93).

²⁶ Schmid 1954, XI–XX; ks. myös jo Ericus Michael Fant et al. (toim.), *Scriptores Rerum Suecicarum Medii aevi*. Palmblad 1828, 272–277.

hänen eikä kuninkaan parannelleen jumalanpalvelusta ja asettaneen papit tehtäviinsä hiippakunnassaan.

Excursus: Koska latinan kielestä tulevan sanan *legenda* merkitys on aikojen kuluessa muuntunut eivätkä nyky(arki-)suomen sanan *legenda* merkitykset ja käyttökontekstit vastaa sen keskiaikaista merkitystä ja käyttökontekstia, lienee paikallaan eksplikoida, mitä *legenda* merkitsi keskiajalla ja missä merkityksessä sitä siksi käytetään myös tässä tutkielmassa. Keskiajalla *legenda* ”luettava” (← lat. *legere* ’lukea’) merkitsi ”pyhimysteksti[ä], joka sisälsi useimmiten lyhyen kuvauksen pyhimyksen elämän tärkeimmistä vaiheista sekä suppean kokoelman hänen ihmeitään.” *Legenda* oli ”tarkoitettu luettavaksi pyhimyksen liturgisen kunnioituksen yhteydessä”.²⁷ *Legendat* eivät olleet objektiivisuuteen pyrkivää historiankirjoitusta, mutta eivät myöskään fiktiokirjallisuutta niin kuin sanan *legenda* vanha suomalainen käännös *pyhimystaru* antaa ymmärtää.²⁸

Edellä esitettyjen todisteiden jälkeen pelkällä olankohautuksella ei enää voi sivuuttaa sitä, että Pyhän Henrikin(!) *legenda* antaa ymmärtää kuningas Eerikin(!) kastaneen suomalaisia pakanoita kristinuskoon Suomeen suuntautuneella ristiretkellään.²⁹ Pyhän Eerikin *legenda* puolestaan kertoo kuningas Eerikin(!) toimittaneen

²⁷ Tuomas Heikkilä, Sanasto. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010, 469.

²⁸ Ks. esim. Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen (päätoim.), *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2001 s.v. *legenda*.

²⁹ Ks. Aarno Maliniemi, Suomen keskiajan piispainkronikan n.s. Palmsköldin katkelma, *Xenia Ruutbiana. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia* 47 (1945), 385–391; Hans Aili, Vita sancti Eriki regis et martyris 1991, 92–103; M. Heikkilä 2013; Mikko Heikkilä, Mera om S:t Erik och S:t Henrik – svar på Eljas Orrmans diskussionsinlägg, *Historisk Tidskrift för Finland* 1/2015, 108–110.

Suomeen tekemällään sotaretkellä monenmoista kristinuskoon kuuluvaa.³⁰ Tähän liittyen esitän seuraavaksi relevantin otteen Pyhän Henrikin legendasta kielelliseltä rakenteeltaan tarkasti analysoituna: ”... *sanctus rex Ericus* (= virkkeen subjekti ja agentti), [*assumpto secum* ab ecclesia Upsalensi beato Henrico, *collecto exercitu*] (= kaksi kieliopillisesti keskenään samanlaista lauseenvastiketta, joiden agentti on refleksiivipronominin *se* todistuksen perusteella sama kuin päälauseen subjekti ja agentti eli kuningas Eerik), *contra nominis Christi et populi sui* (= kuningas Eerikin) *inimicos expeditionem dirigit* (= virkkeen predikaatti). [*Quibus potenter* 1) *fidei Christi et suo subiugatis dominio*, 2) ***baptizatis plurimis*** (= kastettuaan useimmat) *et* 3) *fundatis in partibus illis ecclesiis*] (= kolme keskenään rinnasteista ja kieliopillisesti samanlaista lauseenvastiketta, joiden agentti on refleksiivipronominin *suo* todistuksen perusteella sama kuin päälauseen subjekti ja agentti eli kuningas Eerik), *ad Sveciam cum gloriosa victoria remeavit* (= virkkeen predikaatti)”³¹

Kastajana on kuningas Eerik myös Pyhän Henrikin legendan uusimmassa, Tuomas Heikkilän tekemässä käännöksessä sekä aiemmassa, Aarno Maliniemen ja Otto Mannisen suomennoksessa. Tämä eriskummallinen asianlaita on siis noteerattu, mutta sen

³⁰ Näin asia kerrotaan myös samaisen legendan muinaisruotsinkielisessä käännöksessä. Schmid 1954, XI–XX.

³¹ Suomennokseni: Kerättyään sotajoukon ja otettuaan mukaansa Uppsalan kirkosta autuaan Henrikin pyhä kuningas Eerik johti sotaretken Kristuksen nimen ja kansansa vihollisia vastaan. Heidät voimalla Kristuksen valtaan ja omaan valtaansa alistettuaan, kastettuaan useimmat ja perustettuaan niille seuduille kirkkoja hän (= kuningas Eerik) palasi kunniakkaan voiton kera Ruotsiin.

implikaatioita ei ole huomattu.³² On huomionarvoista, että Pyhän Henrikin pyhimyasemaa propagoivassa Pyhän Henrikin legendassa ei lainkaan kerrota legendan päähenkilön eli Henrikin kastaneen suomalaisia, mikä olisi ollut enemmän kuin odotuksenmukaista. Itse asiassa sen enempää Pyhän Eerikin kuin Pyhän Henrikin legendassakaan piispa Henrikin ei kerrota tehneen Suomessa yhtään mitään kuningas Eerikin Suomessa oleskelun aikana. On huomiota herättävää, että kastamisesta (= tärkeästä kirkollisesta sakramentista) vastasi kuningas, kun läsnä väitetään olleen myös piispan. Edellä esitetty on *eräs* indiisi sen puolesta, että kuningas Eerik oli ”siviiliammattiltaan” pappisvihkimyksen saanut korkea-arvoinen kirkonmies³³ ja että pyhimyshenkilöt kuningas Eerik ja hänen hiljainen ristiretkiseuralaisensa Uppsalan piispa Henrik ovat todellisuudessa yksi ja sama historiallinen henkilö.³⁴ Huomattakoon, ettei 1400-luvulla laaditussa Pyhästä Henrikistä kertovassa, Henrikin elämäkerran osalta laajennetussa *Legenda novassa*³⁵ enää

³² Juhani Rinne, *Pyhä Henrik. Piispa ja marttyyri*. Kustannusosakeyhtiö Otava 1932, 211–216; T. Heikkilä 2005, 403; T. Heikkilä 2009, 259.

³³ Pakanuuden aika, jolloin kuninkaasivat olivat myös ylipappeja, oli 1100-luvun puolivälin Uppsalassa vielä lähimenneisyyttä ja kristinuskon rakenteet kehittymättömiä. Viimeksi Mikko Heikkilä on käsitellyt aihetta artikkelissaan *Sanctus (H)e(n)ricus rex Suetie et sanctus Henricus episcopus Upsalensis*, mutta mainittakoon tässä vielä lisätodisteena, että kantagermaanin sana **kuningaz* (→ sm. *kuningas*) on lainautunut liettuan kieleen äänneasussa *kūningas* ja merkityksessä ’pappi’ (Harald Bjorvand & Fredrik Otto Lindeman, *Väre arveord*. Novus forlag 2007, 1175–1176).

³⁴ Ks. M. Heikkilä 2013; Göran Tagesson, Vreta före cistercienserna. Teoksessa Göran Tagesson et al. (toim.), *Fokus Vreta kloster. 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster* 2010, 100.

³⁵ *Legenda nova* on kyseisen hagiografisen tekstin yleisesti käytetty nimi. Sen täsmällinen nimi on *Legenda de sancto Henrico episcopo Aboensi per quendam fratrem nouiter compilata* (Aarno Maliniemi, *De S. Henrico, episcopo et martyre*.

sanota kuningas Eerikin edes kastattaneen saati kastaneen ihmisiä³⁶ – mikä ei olisikaan enää sopinut kuvioon. Sen sijaan *Legenda novassa* virheellisesti (anakronistisesti) väitetään Henrikin olleen Uppsalan järjestyksessään neljännen piispan lisäksi myös *Turun* ensimmäinen piispa – eli Henrikin glooria on ajan kuluessa kasvanut, mikä ei yllätä. Tapahtunut kehitys on hyvin ymmärrettävä, sillä Henrikin katsottiin aloittaneen Suomen lähetyshiippakunnan piispojen sarjan – ja siten lähetyshiippakunnan suoran jatkajan eli Turun hiippakunnan piispojen sarjan.³⁷ Jo Pyhän Eerikin legendassa väitetään, että piispa Henrik asetettiin piispaksi suomalaisten maahan.³⁸ Vuosien 1438 ja 1495 välisenä aikana laaditussa *Legenda novassa* piispa Henrikin nimiin on pitkälti laitettu ne kirkolliset ansiot – muun muassa ihmisten kastaminen kristinuskoon –, jotka kuningas Eerikin kerrotaan aikaansaaneen Suomessa *Legenda novaa* paljon vanhemmissa Pyhän Eerikin ja Pyhän Henrikin legendoissa.³⁹ Huomattakoon myös, että kuningas Eerikin kerrotaan sekä Pyhän Eerikin että Pyhän Henrikin legendassa ottaneen hiljaisen seuralaisensa Suomeen suuntautuneelle ristiretkelleen nimenomaan Uppsalan (tuomio)kirkosta, eli juuri siitä kirkosta, joka aiemmin Pyhän Eerikin legendassa kerrotun perusteella oli kuningas Eerikin

Die mittelalterliche Literatur über den Apostel Finnlands II. Legenda nova. Sermones. Herausgegeben von Aarno Maliniemi. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia XLV:2. Helsinki 1942).

³⁶ Maliniemi 1942.

³⁷ Vrt. Jarl Gallén, När blev Åbo biskopssäte? *Historisk Tidskrift för Finland* 3/63 (1978), 312–324 (ks. s. 315).

³⁸ Aili 1991, 98–99.

³⁹ Maliniemi 1942, 3–13, 89, 93.

maallisen ja hengellisen toimivallan alainen ja johon hänet myös haudattiin.⁴⁰ Kyse ei liene pelkästä sattumasta.

Uppsalan Eerikiä ja Henrikiä koskevaa hypoteesiani tukee mielestäni myös se, että se ratkaisee useita Uppsalan väitettyyn piispa Henrikiin ja Ruotsin kuningas Eerikiin liittyviä arvoituksia, kuten piispa Henrikin väitetyn englantilaisuuden ja kuningas Eerikin englantilaisen patronyymin **Edvardsson* (”Edwardinpoika”), josta Upplannin murteessa äännelaillisesti kehittyi *j*-alkuinen *Jedvardsson*.⁴¹ Hypoteesini selittää myös sen, miksi kuningas Eerikin valtakauden väitetään useissa keskiaikaisissa lähteissä, kuten esimerkiksi jo Pyhän Eerikin legendan vanhimmassakin säilyneessä versiossa⁴², kestäneen (miltei) kymmenen vuotta, kun hänen kuninkuuskautensa näyttää tosiasiallisesti kestäneen vain runsaat kaksi vuotta; hän lienee nimittäin toiminut seitsemästä kahdeksaan vuotta Uppsalan piispana ennen kuninkaaksi valituksi tulemistaan. Sitä aiemmin (1140-luvulla) tämä herra Jedvardsson oli vaikuttanut Länsi-Götanmaalla, minne hän säilytti vahvat yhteydet elämänsä loppuun asti.⁴³ Pyhän Eerikin legendan vanhimmassa säilyneessä versiossa mistään piispa Henrikistä ei puhuta vielä mitään, mutta jo

⁴⁰ Aili 1991, 92–97; T. Heikkilä 2009, 254–259.

⁴¹ Nimen *Edward* ainoastaan Upplannin murteelle ominaisesta *j*-alkuisesta muodosta *Jedvard(sson)* ilmenee lisäksi, että kuningas Eerik vaikutti ainakin jossain vaiheessa elämästään nimenomaan Upplannissa, so. käytännössä Uppsalassa (vrt. *Jerker* = *Eriker* > *Erik*), vaikka hänellä oli ilmeisen vahva yhteys myös Länsi-Götanmaalle (ks. M. Heikkilä 2013, 353, 361, 372). Upplannin murteen mukaisessa muodossa hänen nimensä tunnettiin jopa Islannissa (Christian Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden. Handskriften UUB C 92 och dess källor*. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 2012, 60, 63).

⁴² Schmid 1954, 158–159.

⁴³ M. Heikkilä 2013.

siinäkin kuningas Eerikin kerrotaan parannelleen jumalanpalvelusta ja kukistaneen uskon ja valtakunnan viholliset.⁴⁴

Siitä, miten englantilaistaustaisesta pappi Henricuksesta (= Erik Jedvardssonista) saattoi 1100-luvun puolivälin Ruotsissa ensin tulla piispa ja myöhemmin myös maallinen hallitsija, olen kirjoittanut jo puheena olleessa artikkelissani *Sanctus (H)e(n)ricus rex Suetie et – sanctus Henricus episcopus Upsalensis*. Lisättäköön tässä kuitenkin vielä, että korkea-arvoiset kirkonmiehet (piispat) todistettavasti toimivat varhaiskeskiajan Skandinaviassa kuninkaiden ylimpinä neuvonantajina ja että Erik Jedvardssonia Ruotsin kuninkaana edeltäneen kuningas Sverkerin vanhin elossa ollut lapsi Karl oli alaikäinen, kun tanskalainen vallantavoittelija Magnus Henriksson (k. 1161) murhautti kuningas Sverkerin 25.12.1156. Tämä on voinut edesauttaa Erik Jedvardssonin tulemistä valituksi alkuaan ehkä virkaatekeväksi hallitsijaksi. Samainen Magnus surmasi myöhemmin (17.5.1159) myös Eerikin ja toimi sitten lyhyen aikaa Ruotsin kuninkaana, kunnes Sverkerin edellä mainittu poika Karl kukisti Magnuksen Örebrossa vuonna 1161 käydyssä taistelussa noustun Ruotsin seuraavaksi kuninkaaksi.⁴⁵

Heinärikin jäljille

Kääntäkäämme nyt huomio Köyliön, Nousiaisten ja Turun Henrikiin eli herra Heinäriikkiin. Vanhin varsin tarkasti ajoitettavissa

⁴⁴ Schmid 1954, 158–160; T. Heikkilä 2005, 191.

⁴⁵ Herman Schück, Kansler och *capella regis* under folkungatiden. *Historisk tidskrift* 2/1963, 133–187; M. Heikkilä 2013.

oleva piispa Henrikin mainitseva lähde on joko vuonna 1290 tai 1291 kirjoitettu Uppsalan hiippakunnan siihenastisten piispojen kronologinen luettelo, jonka järjestyksessään neljäs (quartus) piispan kohdalla lukee ”sanctus Henricus martyr passus et sepultus Finlandie · in ecclesia Abensi (= Aboensi; vrt. *in ecclesia Aboensi* toisaalla samassa käsikirjoituksessa)” (’pyhä Henrik marttyyri kuollut (Suomessa) ja haudattu Suomeen · Turun kirkossa’).⁴⁶ Saman kirjoittajan (ns. käsi a:n) samaan aikaan laatimassa Ruotsin siihenastisten (kristittyjen) kuninkaiden luettelossa mainitaan Eerik Pyhä (”Duodecimus sanctus Ericus rex et martir passus apud vpsaliam et ibidem sepultus”)⁴⁷, joten sekä piispa Henrik että kuningas Eerik mainitaan saman kirjoittajan toimesta 1290/1291 kirjoitetussa tekstissä. Pyhän Eerikin legenda ja Pyhän Henrikin legenda, joissa molemmissa piispa Henrik mainitaan, ovat todennäköisesti piispaluetteloa jonkin verran vanhempia (ks. alla), mutta ne eivät ole yhtä tarkasti (vuoden tarkkuudella) ajoitettavissa (ks. alla). Se, että Suomessa kuollutta ja sinne haudattua Henricusta jo 1290-luvun alussa pidettiin pyhimysstatuksen saavuttaneena (lat. sanctus), todistaa, ettei kyseinen Henricus tuolloin ollut ainakaan mikään aivan äskettäin keksitty fiktiivinen henkilöahmo.

Suomen Henrikin suomenkielisen nimen ensiesiintymät ovat Mikael Agricolan *Rucouskirian* kalenterissa vuodelta 1544 – eli

⁴⁶ Hans Göthberg, Christian Lovén & Göran Dahlbäck, Domkyrkan i Gamla Uppsala. Teoksessa Ronnie Carlsson, Hans Göthberg, Göran Dahlbäck, Christian Lovén & Herman Bengtsson, *Uppsala domkyrka II. Domkyrkan i Gamla Uppsala. Nuvarande domkyrkans omgivningar*. Uppsala 2010, 16; Lovén 2012, 49–51, 55–56, 133–134.

⁴⁷ Lovén 2012, 55–56.

vanhimman tunnetun suomenkielisen kirjallisuuden ajoilta. Päivämäärän 20. tammikuuta (= piispa Henrikin muistopäivä (kuolinpäivä) = historiallisen henkilön muistopäivä) kohdalla kalenterissa lukee *Heyneriki Bispa*⁴⁸, joka nykyortografian mukaisesti kirjoitettuna olisi *Heinärikki Pi(i)spa*, ja päivämäärän 18. kesäkuuta (= Pyhän Henrikin reliikkien translaation vuosijuhla = pyhimyspersoonan juhlapäivä) kohdalla *pyhē hērikin iuhla* (= *pyhän henrikin juhla*).⁴⁹ Uuden Testamentin suomennoksensa alkupuheessa (*Alcupuhe sen wdhen Testamentin päle*) vuonna 1548 Agricola kirjoittaa piispa Henrikin nimen muodossa *S.* (= Sanctus = Pyhä) *Henricki*.⁵⁰ Piispa Henrikin surmarunon varsinaissuomalaisessa, vuotta 1719 edeltävältä ajalta peräisin olevassa ”hämäläis-suomalaisille kyllin tutussa” (ns. Palmiskiöld-Sjögrenin) versiossa Henrikin nimi kirjoitetaan *Heinirichi* (= *Heinirikki*; vrt.

⁴⁸ Ottaen huomioon että Agricola muutoin kirjoitti ruotsin kielen sanasta (*biskop* >) *bisp* ’piispa’ lainatun ’piispaa’ merkitsevän suomen kielen sanan teoksissaan joko *piispa* tai *piispa* (esim. *S. Henrickin Pijspaxi*; ks. Mikael Agricolan teokset. Kotimaisten kielten keskus. kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agricola_coll_rdf.xml (21.9.2015)), epäsuomalainen kirjoitusasu *Bispa* viittaa (pyhimys-) kalenterin fraasin <Heyneriki Bispa> muodostuneen aikana ennen kuin suomen kieltä alettiin suuremmissa määrin kirjoittaa – siis keskiajalla.

⁴⁹ Agricola, *Rucouskirja Bibliasta* 1544; Helsingin yliopiston almanakkatoimisto, *Agricolan rukouskirjan kalenteri*, almanakka.helsinki.fi/fi/arkisto (5.8.2015). Mitä Agricolan ko. nimessä käyttämään ortografiaan tulee, vrt. *Heycke* (= *Heikki*) vuodelta 1380 ja *Heyki* (= *Heikki*) vuosilta 1390 ja 1427 (REA = *Registrum Ecclesiae Aboensis*. Kansalliskirjasto 1996, asiakirja nro 244; Sirkka Paikkala (päätoim.), *Suomalainen paikannimikirja* (= SPNK). Karttakeskus & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2007, 203; DF nro 1850).

⁵⁰ *Virtuaalinen vanha kirjasuomi*. www.helsinki.fi/vvks/tekstit/1500_1_agricola (31.8.2015).

Heyneriki)⁵¹ ja vuonna 1739 kopioidussa eteläpohjanmaalaisessa (ns. Heikkilä-Törnuddin) versiossa *Heinäricki*, joka vastaa äänneasultaan tarkasti Agricolan käyttämää varsinaissuomalaista nimimuotoa.⁵² Nimi(muoto) *HeinVrikki* esiintyy sitä paitsi myös nykyisen Mikkelin alueella sijaitsevien paikkojen nimissä *Heinärickin aho* vanhan Pellosniemen pitäjän Toivolan kylässä vuonna 1561 (vrt. *Heikin Tuli Niemj* samassa kylässä (aho = vanha kaski, ja kaskeamiseen liittyy olennaisesti tuli)) ja *Heinerickin aho* vanhan Vesulahden eli Visulahden pitäjän Vehmaisten kylässä vuonna 1561.⁵³ Huomioitakoon myös niin ikään epenteettisen vokaalin sisältävä ruotsalaisen miehen nimi *Henericus* (= *Henricus*) jo vuodelta 1315.⁵⁴

Kumpi yhtä varhain (v. 1544) atestoiduista suomenkielisistä nimimuodoista on kielessämme vanhempi, kolmitavuinen *Henrikki* vai nelitavuinen *HeinVrikki*? Kysymykseen vastaaminen eli kielellisten kerrostumien erottaminen ja ajoittaminen kuuluu (historiallisen) kielitieteen ja sen metodologian piiriin siinä missä arkeologisten kerrostumien erottaminen ja ajoittaminen kuuluu arkeologian piiriin. Molemmat nimimuodot on lainattu germaanisesta miehennimestä *Heinrich/Henrik*. Niiden iän suhteessa toisiinsa paljastaa lainaoriginaaliin sisältyvän sanansisäisen

⁵¹ Meneillään olleen Suomen venäläismichityksen (Isonvihan) takia Ruotsista löydettykäsi- ja kirjotus on käytännössä vuotta 1714 edeltävältä ajalta (ks. esim. Jouko Vahtola, *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Kustannusosakeyhtiö Otava 2003, 168–175.).

⁵² SKVR VIII nro 990A, 990B, 993A, 993B, IX nro 1–3.

⁵³ Ojansuu 1917, 57; *Karttapaikka*. Maanmittauslaitos. www.karttapaikka.fi (30.9.2016).

⁵⁴ SDHK = *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev* nro 2673, Riksarkivet.

äänneyhtymän [nr] kohtelu nimiä suomen kielen äännerakenteeseen sopeutettaessa. Äänneyhtymä [nr] oli kauan suomen kielelle täysin vieras. Toisin sanoen suomen kielessä ei ole vanhastaan esiintynyt ainoatakaanäänneyhtymän [nr] sisältävää sanaa. Koskaäänneyhtymä [nr] oli suomenkielisille vieras ja siten vaikeasti äännettävä, se halkaistiin vokaaliepenteesillä (vrt. *juluman kylymä ilma, heleppo* jne.). Vokaaliepenteesistä on muutoinkin todisteita keskiajalta mm. juuri Henrikin väitetyltä toiminta-alueelta eli pohjoisesta Varsinais-Suomesta, esimerkiksi *Lahadingoby* 'Lahdinko' Vehmaalla vuonna 1443.⁵⁵ Suomen kielessä epenteettinen vokaali on liki järjestään laadultaan sama kuin sitä edeltävä täysvokaali, siispä luontevasti *Heinirikki* (vrt. *laihina* 'laina' < *laihna* > *laina*). Täten nelitavuinen nimimuoto *Heinirikki/Heinärikki* on omaksuttu suomen kieleen aiemmin kuin tavua lyhyempi *Henrikki*, jossa ja jolloin äänneyhtymä [nr] on jo ollut mahdollinen. Tällä on implikaatioita historiallisen herra Heinärikin tutkimukselle. Nimi *Henrikki* lienee itse asiassa vanhin attestoitu suomen kielen sana/nimi, jossa esiintyy äänneyhtymä [nr], vanhempi kuin sana *kenraali*.⁵⁶ Todisteeksi historiallisen kielitieteen kyvystä erottaa kielelliset kerrostumat ja asettaa ne aikajärjestykseen otan vielä esimerkiksi suomen kielen (laina)sanat *mesi* (: *meden*) ja *tauti* (: *taudin*). *Heynerikin* ja *Henrickin* tavoin niidenkin molempien ensimmäininta on vuodelta 1544⁵⁷, joten historiatieteellisesti ne(kin) ovat samanikäisiä. Todellisuudessa

⁵⁵ Ojansuu 1926, 56; DF nro 2513.

⁵⁶ Raimo Jussila, *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1998, 94–95.

⁵⁷ Jussila 1998, 158, 265.

ne ovat kuitenkin aivan eri-ikäisiä siten, että sana *mesi* on suomen kielessä merkittävästi vanhempi kuin sana *tauti*. Tämä ilmenee niiden äänneasusta. Sana *mesi* (: *meden*) on *e*-vartaloinen ja käynyt läpi monivaiheisen ääntenmuutoksen *ti* >> *si*, kun taas sana *tauti* (: *taudin*) on *i*-vartaloinen eikä se ole käynyt läpi ääntenmuutosta *ti* >> *si*. Täten sana *mesi* on merkittävästi vanhempi kuin sana *tauti*.

Nimimuotojen *Heinäriikki* ja *Heinirikki* taustalla on mannergermaaninen miehennimi *Heinrich* [heinriχ] (> lat. *Heinric(h)us*), eikä sen englantilainen muoto *Henry* (~ *Herry* ~ *Harry*; lat. *Henricus*). Muinaisenglannissa ei edes ollut diftongia [ei].⁵⁸ Saksalaiseksi piispa Henrikiä arveli myös Seppo Suvanto.⁵⁹ Huomattakoon, että piispa Henrikin nimissä Turussa myöhäiskeskiajalla (todennäköisesti 1520-luvulla; ehkä v. 1524) painetuissa rahoissa lukeekin *Heinrichus* eikä *Henricus* tai *Heinricus*. Paavali Juustenin (k. 1575) *Suomen piispainkronikan* (*Catalogus et ordinaria successio episcoporum Finlandensium*) käsikirjoituksissa Henrikin nimi on kirjoitettu sekä *Henricus* että *Heinricus*.⁶⁰ Vanha nimi *Heinäriikki/Heinirikki* paljastaa siis suurella todennäköisyydellä, ettei piispa Henrik ollut englantilainen, kuten on laajalti oletettu legendalähteiden

⁵⁸ Ks. esim. E. G. Withycombe, *The Oxford Dictionary of English Christian Names*. Oxford University Press 1977, 149; Thomas Pyles & John Algeo, *The Origin and Development of the English Language*. Harcourt Brace Jovanovich College Publishers 1993, 103; C. M. Millward, *A Biography of the English Language*. Harcourt Brace College Publishers 1996, 85–86.

⁵⁹ Suvanto 1987, 154.

⁶⁰ Paavali Juusten, *Suomen piispainkronikka*. Suomenennos ja selitykset Simo Heininen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1988, 18; Tuukka Talvio, Pyhä Henrik rahoissa. Teoksessa Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (toim.), *Pyhä Henrik ja Suomen kristillistyminen*. Suomen Museo 2007; T. Heikkilä 2009, 64.

kertomaan perustaen. Kuningas Erik Jedvardssonin englantilainen patronyymi sen sijaan viittaa hänen olleen englantilaista syntyperää. Nimeen *Heinärikki* sisältyvä diftongi *ei* paljastaa lisäksi Heinärikin olleen kotoisin yläsaksan (Hochdeutsch) murrealueelta, sillä alasaksassa diftongi *ei* monoftongiutui varhain *e*-äänteeksi.⁶¹ Hänen nimensä arkaaiset kansanomaiset muodot *Heinärikki* ja *Heinirikki* (← mys. *Heinrich*) sekä ruotsalainen Pyhän Henrikin juhla- ja markkinapäivä *Hindersmässa*⁶² 'Henrikinmessu' (← **Hinderiks mässa* ← mru. *Hind(e)rik*⁶³ ← mys. *Heinrich*; huom. ei ajallisesti nuorempi ***Henriksmässa*) viittaavat hänen vaikuttaneen Pohjolassa jonkin verran aiemmin kuin kuningas Eerik (*rex filius Herici* v. 1192, *Herici regis* v. 1198; vrt. *Ericus erici filius* Tanskassa v. 1135; vielä v. 1075 niin ikään Tanskassa diftongillinen *Svein*, mutta v. 1136 *Sven*⁶⁴), joka eli ja vaikutti Länsi-Götanmaalla ja Sveanmaalla 1140- ja 1150-luvuilla.⁶⁵

Kirkonmies Heinrichin kaikkein vanhin kansanomainen suomenkielinen nimi on nähdäkseni ollut *Heinirikki* (ks. yllä). Muoto *Heinärikki* lienee syntynyt, kun suomalaisille vieraan ja semanttisesti läpinäkymättömän nimen alkuosa assosioitui

⁶¹ Mikko Bentlin, *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte*. Suomalais-Ugrilainen Seura 2008, 23–24, 50–53.

⁶² SAOB = *Svenska Akademiens ordbok* s.v. *Hindersmässa*; T. Heikkilä 2009, 82–83.

⁶³ Tapahtuneet äännesubstituutiot johtuvat siitä, ettei muinaisruotsissa (sen enempää kuin varhaisuomessakaan) esiintynyt äänneyhtymää [nr] (Elias Wessén, *Svensk språkhistoria. I Ljudlära och ordböjningslära*. Almqvist & Wiksell 1968, 48).

⁶⁴ *Diplomatarium Danicum*. Utgivet af Lauritz Weibull. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1963, 21–24, 27–29, 119–124, 134–136.

⁶⁵ Muinaisruotsin säännöllinen äänteenmuutos [ei] > [e:] on tapahtunut ennen nimimuodon *Eerikki* Suomessa tutuksi tulemistä.

kansanetymologisesti suomen kielen appellatiiviin *heinä*, joka on monikossa nominatiivia lukuun ottamatta aina *heini*-alkuinen. Sitä paitsi nimimuodossa *Heinirikki* on ääntämisen kannalta sama vokaali sattumalta vähän turhan monessa peräkkäisessä tavussa. Heikin päivän (20.1.) yhdistyminen heinään kansanperinteessä (esim. ”Heikki heinät jakaa”) on nähdäkseni nimen Heinärikki aiheuttamaa ja muisto tästä arkaaisesta nimimuodosta (huom. *Heinärickin aho* yllä). Juliaanisen kalenterin tammikuun 20. päivänä (= aurinkovuoden mukaisen kalenterin tammikuun lopussa) vietetty Heikinpäivä katkaisi kansanuskossa talven selän: kalevalamittaisen sananlaskun sanoin ”Heikki heinänen kurikka (= (puu)nuija), joka taittaa talven selän”.⁶⁶ Kansanuskomus osuu tässä asiassa kutakuinkin oikeaan, sillä juliaanisessa kalenterissa Heikinpäivä todella osui Lounais-Suomen talven keskimääräisesti kylmimpään vaiheeseen.⁶⁷ Mitä yhteistä sitten on piispa Henrikillä, heinällä, talvella ja kurikalla eli lyömävälillä? Talven selkä taittui/katkesi joka vuosi aina silloin, kun kirkossa muisteltiin kuinka Lallin *laakari* (← muinaissaksan *slagari* ’lyömävälillä’⁶⁸ ~ sm. *kurikka*) iski kuolettavasti Heinärikkiä/heinäistä Heikkiä/*Heinä-Heikkiä, jonka sormikin katkesi samassa yhteydessä. Siinä vaiheessa talvea oli taloissa oltava vielä tietty osuus heiniä varastossa. Muistettakoon

⁶⁶ Kustaa Vilkuna, *Vuotuinen ajantieto. Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous- ja sääkalenterista enteineen*. Kustannusosakeyhtiö Otava 1973, 31–33.

⁶⁷ Henkilökohtainen tiedonanto Ilmatieteen laitoksen meteorologilta Pauli Jokiselta 26.10.2016.

⁶⁸ *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 16. Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig 1854–1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971. Online-Version vom 21.9.2016.

myös, että Piispa Henrikin surmavirren mukaan Heinärikki otti Lalloilassa käydessään *heiniä* ladosta.⁶⁹

Miksi Heinärikin ”virallinen”, latinalaistettu nimi keskiaikaisissa lähteissä sitten oli monoftongillinen *Henricus* eikä diftongillinen *Heinricus*? Yksi syy on ilmeinen; (keskiaikaisen Ruotsin valtakunnan keskuseuduilla puhutussa) muinaisruotsissa ei ollut diftongia [ei]. Toinen syy on nähdäkseni se, että Henric(us) oli Uppsalan piispa Henrikin eli kuningas Henrikin (= Erik Jedvardssonin) ihan oikea nimi. Agricolan rukouskirjan kalenterin merkinnät *Heyneriki Bispa* (20.1.) ja *pyhē hērikin iuhla* (18.6.) ovat mielestäni luettavissa siten, että tammikuuisessa juhlassa muistellun historiallisen henkilön kansankielinen nimi oli *Heinärikki* (← *Heinrich*) ja kesäkuuisessa juhlassa juhlitun kirkollisen pyhimyksen nimi *Henrik(ki)* (~ *Henrik* ~ *Henricus*).

Nimistä *Heinirikki/Heinärikki* ja *Hinder* ilmenee toisaalta myös, ettei Heinärikki vaikuttanut Pohjolassa satoja vuosia ennen Pyhää Eerikiä. Siinä tapauksessa olisi nimittäin *Heinirikin* asemesta joko ***Haimirikki* tai ***Heimirikki* (mys. *Haimirich* ”Kodin herra” > *Heimirich* > *Heimrich* > *Heinrich*).⁷⁰ Heinärikki ei siis liene ollut englantilainen (*Anglicus*), kuten mm. Pyhän Henrikin legendassa, *Legenda novassa* ja Suomen piispainkronikassa väitetään. Englantilaistaustainen lienee sen sijaan ollut Uppsalan piispa ja Ruotsin kuningas *Henricus Jedvardsson* (”Henry Edwardson”).

⁶⁹ SKVR VIII nro 990A, 990B, 992, 993A.

⁷⁰ Ernst Förstemann, *Altdeutsches Namenbuch. Erster Band Personennamen. Zweite, völlig umgearbeitete Auflage.* Bonn 1900, 731–734; Withycombe 1977, 149. Myös nimi *Amerikka* (*America*) kuuluu samaan etymologiseen yhteyteen (ks. esipuheen päiväystä).

Anglosaksisesta patronymistään Edwardson päätellen hän tai hänen isänsä on ollut anglosaksi eikä normanni. Hän lienee vaikuttanut ensin vuosia Länsi-Götanmaalla.⁷¹

Piispa Henrikin surmarunon yhdessä vanhassa tunnetussa, etelä-pohjanmaalaisessa toisinnossa runon päähenkilön nimi kirjoitetaan (*herra*) *Henderiki*⁷², joka nykyortografian mukaisesti kirjoitettuna olisi *Henterikki*. Nimimuodon *Henderiki* sekundaarisuuden sitä arkaaisempiin muotoihin *Heinirikki* ja *Heinärikki* osoittaa se, että se on seuraavanlaisen muinaisruotsissa tapahtuneen äännekehityksen tulos: (vsm. *Heinirikki* ←) mys. *Heinrich* [heinriχ] → mru. **Heindrik* (vrt. *Heindricus* Tanskan hallitsemassa Pohjois-Virossa v. 1234⁷³) > *Hendrik* (~ *Hindrik*) > **Henderik* (~ *Hinderik*) → sm. *Henterikki*. Sekundaari nimimuoto on myös ruotsalaisperäinen *Hendri-* [hentrik(ki)], jonka vanhin tiedossani oleva esiintymä suomenkielisessä tekstissä on kalenterimerkintä *Hendrich* Hemminki Maskulaisen toimittamassa Jaakko Finnon eli Jaakko Suomalaisen virsikirjassa vuodelta 1607.⁷⁴ Kaikki äänneyhtymän [ntr] sisältävät yleisnimet suomen kielessä, kuten *entrata*, *mantra* ja *sentraali*, ovat hyvin nuoria lainasanoja.⁷⁵ *Hendrich* lienee itse asiassa vanhin suomen kielen sana/nimi, johon sisältyy äänneyhtymä [ntr] (vrt. *Henrik* yllä). Henkilönnimi Henrik muotovariantteineen näyttää siis vaikuttaneen innovatiivisesti jopa suomen kielen

⁷¹ M. Heikkilä 2013.

⁷² SKVR osa VIII nro 990B.

⁷³ SVL = *Suomen varbaiskeskiajan lähteitä*. Toimittaja Martti Linna 1989, 55–62.

⁷⁴ *Yxi Vähä Suomenkielinen virsikiria, Suomencocouxis Jumalata kijttä Suomen-kielellä*. Toimittanut Maskun kirkkoherra Hemminki 1607.

⁷⁵ Jussila 1998.

äännerakenteen kehitykseen, mitä ei liene aiemmassa tutkimuksessa noteerattu. *Henrik*-nimen muotovarianttien relatiivisen kronologian selvittämisessä huomionarvoista on, että arkaainen nelitavuinen nimimuoto *HeinVriikki* on edellä kerrotusti atestoituu myös Piispa Henrikin surmarunun ulkopuolelta. Lisäksi nelitavuinen nimimuoto esiintyy muodossa (*hemme*) *Heinericko* [heinäriikko] (vrt. *haaksirikko*, *kelirikko*, *siipirikko* ja *Lalli ~ Lalloi*) Surmarunun yhdessä pohjanmaalaisessa toisinnossa.⁷⁶

Turun hiippakunnassa jonkun birgittalaismunkin toimesta laaditussa *Legenda novassa*, jonka Vadstenan birgittalaisluostarissa säilyneen kopion kirjoittamisen *terminus ante quem* on vuosi 1495, ja *Turun piispainkronikassa* eli Suomen keskiaikaisessa piispainkronikassa, jonka originaalin säilyneen kopion *terminus ante quem* on vuosi 1563, sekä monissa niitä myöhemmissä kirjallisissa lähteissä tavattavan myöhäiskeskiaikaisen kirjallisen tradition mukaan piispa Henrik sai surmansa Köyliössä/Satakunnassa (20. tammikuuta) vuonna 1151 tultuaan (Varsinais-)Suomeen kuningas Eerikin kanssa edellisvuoden (eli 1150) kesällä ja oltuaan Uppsalan neljäntenä piispana vuodesta 1148 alkaen, kun taas kuningas Eerik surmattiin Pyhän Eerikin legendan mukaan Uppsalassa vasta 18. toukokuuta vuonna 1160, kymmenentenä hallitusvuotenaan – siis vasta lähes kymmenen vuotta Henrikin väkivaltaisen kuoleman jälkeen.⁷⁷

⁷⁶ SKVR osa VIII nro 995.

⁷⁷ *Legenda de sancto Henrico episcopo Aboensi per quemdam fratrem nouiter compilata*; Aarno Maliniemi, Suomen keskiajan piispainkronikan n.s. Palmsköldin katkelma 1945, 385–391; Martti Haavio, *Piispa Henrik ja Lalli. Piispa Henrikin surmavirren historiaa*. WSOY 1948, 139; Simo Heininen, *Suomalaisen historiankirjoituksen varhaisvaiheita – Suomen piispainkronikan syntyhistoria*.

Yritys Henrikin kuolinvuoden määrittämiseksi voi kuitenkin olla vasta 1400-luvulta, sillä se perustuu 1) vuonna 1153 pidetyn Linköpingin kirkolliskokouksen väärään ajoitukseen vuoteen 1148 ja 2) oletukseen, että englantilaiseksi uskottu Henrik tuli (Roomasta) Ruotsiin paavin englantilaissyntyisen legaatti ja kardinaalipiispa Nicholaus Breakspearin seurueessa ja nimitettiin *Legenda novan* mukaan tuolloin Uppsalan piispaksi.⁷⁸ Kyseinen väärä ajoitus (vuosi 1148) Linköpingin kirkolliskokoukselle puolestaan esiintyy (yhtä hieman myöhempää lisäystä lukuun ottamatta) vuoden 1420 tienoilla (tarkemmin sanottuna 1413–1425) todennäköisesti Strängnäsissä Sveanmaalla laaditussa kronikassa *Annales 266–1430*.⁷⁹ Linköpingin kirkolliskokouksen väärä ajoitus perustuu puolestaan (sinänsä oikeaan) muistitietoon, että kokous pidettiin kuningas Sverker vanhemman aikana jokunen vuosi ennen kuningas Eerikin (liki kymmenvuotiseksi muistetun) valtakauden alkamista, Pyhän Eerikin kuolinvuodeksi väitetyn vuoden 1160 toimiessa ruotsalaisessa annalistiikassa yhtenä keskeisenä kiintopisteenä.⁸⁰

Historiallinen Aikakauskirja 2/1985, 107–113; Simo Heininen, *Suomalaisen historiankirjoituksen synty. Tutkimus Paavali Juustenin piispainkronikasta*. Suomen kirkkohistoriallinen seura 1989 s. 50–54; Hans Aili, *Vita sancti Erici regis et martyris* 1991, 92–103; T. Heikkilä 2009, 44, 279; Tuomas Heikkilä, *Tekstit identiteetin rakentajina*. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010, 115–120.

⁷⁸ Vrt. Seppo Suvanto, *Satakunnan historia III. Keskiaika*. Satakunnan Maakuntaliitto r.y. 1973, 385.

⁷⁹ Paulsson 1974, 63–82, 276.

⁸⁰ Lovén 2012, 95. Väitteessä Henrikin saapumisesta Ruotsiin Roomasta korkearvoisen brittiläissyntyisen kirkonmiehen (nimittäin Uppsalan ensimmäisen piispan Siwarduksen) seurueessa saattaa sinänsä piillä totuuden siemen, kuten tuonnempaa tutkielmastani käy ilmi.

Näin ollen vuosilukua 1151 Henrikin kuolinvuotena ei voi pitää historiallisesti luotettavana, vaan ennemminkin myöhempanä, aitona yrityksenä ajoittaa merkittävän henkilön kuolinvuosi hänen tunnetun kuolinpäivämääränsä (20.1.) lisäksi.⁸¹ Jos Henrikin kuolinvuosi olisi tiedetty (uskottu tiedetyn) jo varhain, niin miksi sitä ei sitten kerrota Pyhän Henrikin legendassa niin kuin kuningas Eerikin kuolinvuosi kerrotaan Pyhän Eerikin (standardi)legendassa. Linköpingin kirkolliskokouksen oikea vuosiluku 1153 virheellisen vuosiluvun 1148 asemesta ilmoitetaan marginaaliin korjattuna todennäköisesti Vadstenassa 1430-luvun alussa kirjoitetussa (viimeistellyssä) kronikassa *Annales 916–1430*.⁸² Kyseisen kronikan merkinnät vuosien 916 ja 1290 välillä ovat peräisin 1300-luvun jälkipuoliskolla laaditusta dominikaaniannaalin muokatusta redaktiosta.⁸³

Piispa Henrikin kuoleman ajoituksen vuoteen 1151 mahdollistava Linköpingin kirkolliskokouksen virheellinen vuosiluku 1148 lienee edellä esitetyn perusteella ollut otettavissa Turun piispainkronikkaan viimeistään vuodesta 1425 alkaen.

⁸¹ Huomattakoon, että Suomeen tehdyksi väitetyn ”ensimmäisen ristiretken” ajoitus vuoteen 1155 ja piispa Henrikin väkivaltaisen kuoleman ajoitus vuoteen 1156 (20.1.1156) perustuu sekin 1) Turun piispainkronikan tietoihin, 2) Linköpingin kirkolliskokouksen (oikeaan) ajoitukseen vuoteen 1153 ja 3) niiden pohjalta tehtyyn yksinkertaiseen laskutoimitukseen. Sotaretken ajoitus vuoteen 1155 on ollut viime vuosikymmeninä suosittu; näin esim. Suomen evankelisluterilainen kirkko internetsivuillaan *Turun arkkhiippakunta. Keskellä elämää jo vuodesta 1155* (www.arkkihiippakunta.fi/historia/turun-piispat/katolisuudentaika (18.10.2016)).

⁸² Wolfgang Seegrün, *Das Papsttum und Skandinaviens bis zur Vollendung der nordischen Kirchenorganisation (1164)*. Neumünster 1967, 146–170; Paulsson 1974, 83–99, 293.

⁸³ Paulsson 1974, 99.

Excursus: Vaikka Turun piispainkronikkaa on tutkittu paljon, sen ajoituksessa on edelleen epävarmuutta. Sekä sisäisen että ulkoisen evidenssin perusteella on selvää, että piispainkronikka on syntynyt useassa vaiheessa Suomen keskiajan kuluessa ja että jo kertaalleen kirjoitettuja piispojen elämäkertoja on muokattu – mikä juuri aiheuttaa ajoitusvaikeudet.⁸⁴ Turun piispainkronikka on alkuaan jatkunut piispa Johannes Olavinpojan piispuuskauden loppuun eli vuoteen 1510 asti, ja vielä piispa Paavali Juustenin (k. 1575) laatiessa pitkälti sen pohjalta omaa, itseensä asti jatkuvaa *Suomen piispainkronikkaansa* keskiaikaisen kronikan sittemmin kadonnut loppuosakin on ollut tallella.⁸⁵ Selitys sille, miksi Palmskiöldin kokoelmassa säilyneen 1560-luvun alussa laaditun kopion teksti katkeaa kesken piispa Konrad Bitzin (k. 1489) elämäkerran ja jopa kesken lauseen, lienee se, että originaalissa on tuolla kohtaa ollut sivunvaihdos, mutta kyseisen käsikirjoituksen seuraava sivu ollut hävinneenä jo kopiointivaiheessa. Paavali Juustenilla on kuitenkin selvästi ollut käytettävissään myös kronikan loppuosa ilmeisesti kopioituna säilyneen vaillinaisen käsikirjoituksen sittemmin kadonneen täydellisen rinnakkaiskäsikirjoituksen ansiosta, sillä hän on hyödyntänyt sen yksityiskohtaisia tietoja piispa Johannes Olavinpojan kuolemaan 9.6.1510 asti.⁸⁶ Paavali Juustenin käyttämä, sittemmin hävinnyt teksti on kuitenkin nähtävästi viimeistelty vasta vuoden 1510 jälkeen, sillä tanskalaisen sotajoukon elokuussa 1509 Turkuun tekemää hävitysretkeä ei ole esitetty äskettäin tapahtuneena tragediana. Toisaalta säilyneessä keskiaikaisessa piispainkronikassa ei mainita autuaaksi julistetun piispa Hemmingin luiden kesällä 1514 tapahtunutta haudasta esiin nostamista (elevatio/

⁸⁴ Ks. Heininen 1985; Heininen 1989; T. Heikkilä 2010, 115–120.

⁸⁵ Juusten 1988, 53–54; Heininen 1989, 52–88; T. Heikkilä 2010, 118–119.

⁸⁶ Juusten 1988, 53–54; Heininen 1989, 52–88; T. Heikkilä 2010, 118–119.

translatio).⁸⁷ Se tosiasia, että piispa Hemmingiä kutsutaan keskiaikaisen piispainkronikan 1560-luvun alussa laaditussa kopiassa kerran epiteetillä *beatus* ja kahdesti epiteetillä *sanctus*⁸⁸, merkinnee, että säilyneen kopion originaali lienee laadittu aikaisintaan vuonna 1497, jolloin paavi Aleksanteri VI ensimmäisen kerran antoi luvan piispa Hemmingin ja kahden muun edesmenneen piispan sekä yhden nunnan haudan avaamiseen.⁸⁹ Koska piispa Konrad Bitz kuoli vuonna 1489⁹⁰, mutta originaali on katkennut kesken hänen elämäkertansa ja jopa kesken lauseen, merkinnee se puolestaan sitä, että originaalista on ennen sen kopiointia hävinnyt ainakin yksi sivu lopusta.

Muutamat piispainkronikan vanhemmat vuosiluvut ovat todistettavasti hieman virheellisiä⁹¹, mikä indikoi, ettei tapahtumien vuosilukujen ilmoittaminen ole kuulunut piispainkronikan vanhimpaan versioon. Turun varhaisin piispainkronikka on Uppsalan arkkihiippakunnan 1290-luvun alussa laaditun vanhemman piispainkronikan (alkuosan) tavoin ilmeisesti ollut vain piispaluettelo⁹², jossa on lueteltu piispat nimeltä aikajärjestyksessä ja kerrottu, mistä kukin piispa oli kotoisin ja mihin hänet on haudattu. Piispa Maunu Olavinpojan eli Maunu Tavastin elämäkerta on selvästi laadittu pian hänen alkuvuodesta 1452 tapahtuneen kuolemansa jälkeen, koska hänen piispuuskautensa kesto, kuolemansa ajankohta ja hautapaikkansa ilmoitetaan jo hänen elämäkertansa ensimmäisten virkkeiden aikana ja koska *eius mortem tota deflet finlandia* eli hänen kuolemaansa suree (huom. preesens) koko Suomi.⁹³ Maunu Tavastin

⁸⁷ Maliniemi 1945, 388; Juusten 1988, 43, 53–54; DF nro 5715, 5736.

⁸⁸ Maliniemi 1945, 388–389.

⁸⁹ DF nro 4759, 4829.

⁹⁰ Juusten 1988, 50.

⁹¹ Ks. Maliniemi 1945; vrt. Juusten 1988; vrt. SDHK & DF passim.

⁹² Lovén 2012, 49–52.

⁹³ Maliniemi 1945, 389; Heininen 1989, 57.

edeltäjien elämäkertojen pääsisällöt on kaiken järjen mukaan laadittu aivan viimeistään samassa yhteydessä, eli 1450-luvun alkupuolella, mikä siten on erittäin todennäköisesti piispainkronikan ensimmäisen version laatimisen ehdoton *terminus ante quem*. Kielellisistä yksityiskohdista huomio kiinnittyy muun muassa ensimmäisen suomalaissyntyisen piispan Magnuksen kotikylästä *Merttelästä* (< *Merttilä*) piispainkronikassa käytettyyn arkaaiseen nelitavuiseen nimimuotoon *mertiala*⁹⁴, mikä kielii vanhasta merkinnästä.

Koska Turun piispainkronikkaan sisältyvät hiippakunnan piispojen elämäkertatiedot Pyhästä Henrikistä Magnus Olavinpoikaan eli Maunu Tavastiin on siis laadittu viimeistään 1450-luvun alkupuolella⁹⁵ ja koska Linköpingin kirkolliskokouksen virheellinen vuosiluku on ollut omaksuttavissa viimeistään vuodesta 1425 alkaen, piispa Henrikin kuolinvuoden määrittäminen (yritys) lienee tehty noin vuosien 1425 ja 1452 välisenä aikana. Tuolloin Turun hiippakunnan piispana oli ”teoiltaan ja nimeltään suuri” Magnus (Maunu) Tavast (piispana 1412–1450, k. 1452), jonka roolin Pyhän Henrikin kultin edistäjänä tiedetään olleen muutoinkin merkittävä (ks. alla).⁹⁶ Turun piispainkronikan sekä vuosien 1438 ja 1495 välisenä aikana laaditun *Legenda novan*⁹⁷ tiedot Henrikin nimittämisestä Uppsalan neljänneksi piispaksi kuningas Eerikin suostumuksella vuonna 1148 ovat kronologisessa ristiriidassa niitä

⁹⁴ Ks. Maliniemi 1945, 388; SPNK 2007, 268.

⁹⁵ Heininen 1989, 57–61, 72–73.

⁹⁶ Helena Edgren, Sankt Henrik, helgonet och hans bild. Teoksessa Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (toim.), *Pyhä Henrik ja Suomen kristillistyminen*. Suomen Museo 2007, 87–100 (s. 91–95).

⁹⁷ Maliniemi 1942, 3–13; Ville Walta, Naantalinen luostari. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010, 287–288.

(= Turun piispainkronikkaa ja *Legenda novaa*) selvästi vanhemman Pyhän Eerikin legendan antamien tietojen kanssa, joiden mukaan kuningas Eerik sai surmansa 18.5.1160, kun meneillään oli hänen kymmenes hallitusvuotensa. Eerikin valtakausi olisi siten alkanut vasta 19.5.1150–18.5.1151. Kronologinen ristiriita ei poistu, vaikka otetaan huomioon kuningas Eerikin kuolinajankohdan kalibrointi yhden vuoden (ja yhden päivän) legendan väittämää varhaisemmaksi päivämäärään 17.5.1159 (ks. yllä).

Herra Heinärikki ei edellä kerrotusti liene ollut Erik Jedvardssonin (täysi) aikalainen eikä hän milloinkaan liene toiminut Uppsalan piispana. Hän ei siten myöskään liene voinut tulla Suomeen kuningas Eerikin mukana tämän väitetyn ristiretken yhteydessä. Ensimmäiseksi Suomeen suuntautuneeksi ristiretkeksi perinteisesti kutsuttu kuningas ja piispa Eerikin johtama sotaretki (latinankielisessä legendassa sana *expedicio*) lienee itsessään historiallinen tapahtuma⁹⁸, mutta se tehtiin todennäköisesti vasta huhti-toukokuussa vuonna 1159, eikä se johtanut edes Länsi-Suomen pysyvään Ruotsiin liittämiseen⁹⁹. Sotaretken ajankohta selittää, miksi Uppsalan piispa Henrikin (= Erik Jedvardssonin) sanotaan Suomen keskiaikaisessa piispainkronikassa tulleen Suomeen kesällä

⁹⁸ Ks. esim. T. Heikkilä 2009, 43–44.

⁹⁹ Ristiretken uuden ajoituksen kronologisista perusteluista ks. M. Heikkilä 2013, 362–364. Paavin valtuutus ja kehotus ristiretkiin Itämeren alueella oli ollut vuodesta 1147 (Christian Krötzl, Kirkko, paavit ja luostarijärjestöjen leviäminen Pohjoisen Itämeren alueelle 1100- ja 1200-luvuilla. Teoksessa Keijo Virtanen, Markus Hiekkänen, Jyrki Knuutila. Marjo Kaartinen & Juhani Kostet (toim.), *Dominikaanit Suomessa ja itämeren alueella keskiajalla*. Turun maakuntamuseo 2003, 16).

johdettuaan Uppsalan kirkkoa kaksi vuotta.¹⁰⁰ Erik Jedvardsson oli Suomeen (kirkkopoliittisesti motivoitulle) sotaretkelle tullessaan todella ollut kuninkaana vuoden tarkkuudella ilmaistuna kaksi vuotta. Pyhän Henrikin legendassa selostetut Uppsalan piispa Henrikin kuolemansa jälkeen Suomessa (ja Ruotsissa) tekemät ihmeet ovat itse asiassa herra Heinärikin ihmeitä.

Kansanomaisen Henrik-tradition synty – aika ja paikka

Suomen maakuntasinetit palautunevat 1200-luvun jälkipuoliskolle, mahdollisesti 1280-luvun alkuun. Niissä kaikissa on yhtäältä jokin kirkollinen aihe (mm. Pyhä Olavi), mutta toisaalta Suomen kansallispyhimys Pyhä Henrik ei esiinny niistä yhdessäkään – ei edes Varsinais-Suomen maakuntasinetissä – huolimatta siitä, että Pyhän Henrikin legenda, jota Tuomas Heikkilä kutsuu suorastaan Suomen luomiskertomukseksi, kirjoitettiin 1200-luvun lopulla, vain vähän myöhemmin kuin Pyhän Eerikin legenda Ruotsin kuninkaasta Eerik Pyhästä, ja Henrik on yhdessä Neitsyt Marian kanssa todennäköisesti 17.6.1300 vihityn Turun hiippakunnan uuden, Unikankaren tuomiokirkon suojelepyhimys (lat. *patronus*).¹⁰¹

¹⁰⁰ Maliniemi 1945, 387.

¹⁰¹ Suvanto 1987, 150–151; SVL = *Suomen varhaiskeskiajan lähteitä* 1989, 106; Unto Salo, Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta. Teoksessa Jukka Peltovirta (toim.), *Hämeen käräjät I*. Hämeen Heimoliitto ry & Emil Cedercreutzin Säätiö 2000, 109, 113–114; Mauno Jokipii, Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja lähin jälkimaine. Teoksessa Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (toim.), *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003, 309, 327; Unto Salo,

Kansanomaisen piispa Henrikistä kertovan tradition synnylle ja leviämislle voidaan mielestäni asettaa *terminus ante quem* asutushistorian perusteella. Koska kansanperinteentutkijat eivät juuri nimeksikään tavanneet Henrikistä kertovaa kansanomaista traditiota Ulvilasta, mutta jonkin verran Harjavallasta ja vielä paljon enemmän Kokemäeltä, johon myös Harjavalta muinoin kuului, ja koska Ulvilassa on ollut yhtäjaksoista asutusta viimeistään 1200-luvun lopulta lähtien ja vielä aiemmin 1200-luvulla muun muassa Haistilan, Ruskilan, Masian ja Lautilan kylissä, joiden asukkaat maksoivat veronsa suomalaisen oikeuden mukaisesti¹⁰², voidaan olettaa, ettei Henrikistä kertova kansanomainen traditio enää ollut ekspansiivisessa vaiheessa 1200-luvun puolivälissä ja jälkipuoliskolla, jolloin Länsi-Suomen (ruokalisä-) verotusjärjestelmä(t) muodostettiin. Kansanperinteen kerääjät ovat sitä vastoin merkinneet muistiin sananparsia piispa Henrikistä Loimijoen varrelta (mm. Vampulasta), jonne Huittisista käsin levinnyt suomalainen maata viljellyt väestö ylsi viimeistään 1200-luvulla.¹⁰³ Kokemäki oli vahvasti ja Köyliö lähes yksinomaan

Faravidin retket ja Satakunnan organisoituminen rautakaudella. *Faravid* 27, 2003a, 8; Vahtola 2003, 84; T. Heikkilä 2009, 62–64; T. Heikkilä 2010, 105, 125.

¹⁰² Ks. Mauno Jokipii, ”Suomalaisen” ja ”ruotsalaisen” oikeuden alue Satakunnassa, *Osattiin ennenkin*. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXIV 2007 [1948], 32–55; Suvanto 1973, 178–180, 184, 279–281, 375; Ritva Liisa Pitkänen, *Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1985, 25; Seppo Suvanto, *Satakunnan henkilötiedosto 1303–1571*. 2001, 1550, 1562, 1610 www.narc.fi/suvanto; Tapio Salminen, *Joki ja sen väki. Kokemäen ja Harjavallan historia jääkaudesta 1860-luvulle*. Kokemäen ja Harjavallan kaupungit ja seurakunnat 2007, 160, 173, 181; Unto Salo, *Ajan ammoisen oloista. Satakunnan ja naapurimaakuntien esihistoriaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2008, 12.

¹⁰³ Haavio 1948, passim; Suvanto 1973, 198–199, 375.

suomalaisen oikeuden pitäjä, kuten myös Nousiainen.¹⁰⁴ Voidaankin todeta, että kansanomainen Henrik-traditio paikantuu vahvasti suomalaisen oikeuden alueille. Tällä on ajallisia implikaatioita (ks. s. 60).

Entä onko Henrikistä kertovassa kansanperinteessä 1) historiallisia ja 2) ajoitettavissa olevia aineksia? Esitän seuraavassa komparatiivista evidenssiä suorasanaiseen ja runomuotoiseen suomalaiseen kansanperinteeseen sisältyvistä historiallisista, ajoitettavissa olevista aineksista. Hyvän esimerkin ajoitettavissa olevasta tositapahtumiin perustuvasta kansanperinteestä muodostavat runosäkeet ”Siellä riski Riion (< Riika) poika, ja kaunis Kalevan pappi¹⁰⁵, piti suarnan (< saarnan) suappahassa (< saappahassa), sekä messun miekka vyöllä”, joka viittaa vuosina 1233–1236 Suomenlahden pohjoispuolellakin vaikuttaneisiin Baltian (Liivinmaan) Kalpaveljiin.¹⁰⁶ Runon periytyminen katoliselta ajalta (so. keskiajalta) varmistaa se, että samaisen Kalevan papin kerrotaan runossa vaatineen Kirsti-nimistä nuorta naista vaimoksensa, houkutelleen huoraksensa.¹⁰⁷ Koska edellä mainitut säkeet sisältävä runo on merkitty muistiin vuonna

¹⁰⁴ Aulis Oja, *Nousiaisten historia I*. Nousiaisten kunta & Nousiaisten seurakunta 1977, 125; Unto Salo, *Kotimaakuntamme Satakunta. Katsaus Satakunnan asuttamisen, organisoitumisen, talouden ja kulttuurin vaiheisiin*. Satakuntaliitto 1999, 35; Jokipii 2007 [1948], 53.

¹⁰⁵ Nimi *Kaleva* ilmaisussa (*kaunis*) *Kalevan pappi* voinee viitata *Kalantiin* (< **Kalende*), jolloin nimi olisi tulkittava Kalannin papiksi (vrt. Hunnun-Herra alla). Paikannimen *Kalanti* alkuperästä ks. Mikko Heikkilä, *Kaleva and his Sons from Kalanti*. *SKY Journal of Linguistics* 25 (2012), 111–113.

¹⁰⁶ SKVR VIII nro 209; Kari Tarkiainen, *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa*. Svenska litteratursällskapet i Finland & Bokförlaget Atlantis 2008, 89.

¹⁰⁷ SKVR VIII nro 209. Avioliitto oli jo 1200-luvulla kielletty katolisilta papeilta.

1847¹⁰⁸, kyseinen runo on säilyttänyt muiston Kalpaveljistä yli 600 vuotta. Toinen hyvä esimerkki on vuonna 1784 ensi kertaa julkaistu sananparsi ”Ilkiä Iharin koski saatti Sarsan vaivaisexi”. Kyseinen luonnonmullistus, jossa Sarsankoski kuivui, tapahtui Kangasalla 10.6.1604.¹⁰⁹

Kolmantena esimerkkinä otan esille Hämeen Vesilahdesta tallennetun tarinaston, joka kertoo Vesilahdessa vaikuttaneesta varhaisesta lähetyssaarnaajasta, jota kutsuttiin nimillä *Hunnun-Herra* ja *Meidän-Herra* (*Meirän-Herra*)¹¹⁰, sekä hänen vastustajastaan pakanapäällikkö *Kirmusta*, jonka nimi on muuten skandinaavista alkuperää (skand. *Germund/Girmund* < muinaisskand. *Geirmundr*). Etymologisesti samaan yhteyteen kuuluu joukko paikannimiä kuten *Kirmukarmu* eli *Kirmukarmunmäki* -niminen rautakautinen kalmisto juuri Vesilahdessa ja talonnimi *Kirmunti* Hämeenlinnassa. Perinnäisnimi *Kirmukarmu* etymologioitiin Kirmun kalmuksi eli kalmistoksi jo vuonna 1883.¹¹¹ Hunnun-Herrasta käytettiin leikkilisesti myös nimeä *Kalanninkala*, jokaselittynee nimen muodostavien sanojen alkusoinnun kautta seuraavasti: ulkomaalaistaustaisen Hunnun-Herran nähtävästi uskottiin tulleen Vesilahteen varhain

¹⁰⁸ SKVR VII1 nro 209.

¹⁰⁹ Kristfrid Ganander, *Mythologia Fennica* 2003 [1789], 39; Jorma Mäntylä, Sarsan maisema mullistui yhdessä yössä. *Tiede* 4/2004, 50–52.

¹¹⁰ Nimet on kirjoitettu perinteen tallentajan rovasti Frans Kärjen (1884–1965) käyttämän ortografian mukaisessa muodossa.

¹¹¹ Jouko Vahtola, Vesilahden asutusnimet. Teoksessa Helena Honka-Hallila (toim.), *Vesilahdi 1346–1996*. Vesilahden kunta ja seurakunta, 1996, 39–40; Yrjö Punkari, *Kristinuskon ja kirkon tulo Vesilahteen. Kuka oli Hunnun Herra?* www.narvasoft.fi/amajjala/vti_kris.html (10.1.2015); Frans Kärki, sidos 13882–13970.1964, sivut 13919–13962. Kansanrunousarkisto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

kristillistyneestä Kalannista pohjoisesta Varsinais-Suomesta, mistä nimenosa *Kalannin*. Kirmu kuulemma vietäytytti Hunnun-Herran Pyhäjärven Sakaselän Naulinkarille kuolemaan nälkään, josta hän kristittyjen tukijoidensa auttamana ja Kirmun suureksi harmistukseksi kuulemma katosi kuin kala uimalla.¹¹²

Hunnun-Herra on vesilahtelaissyntyisen papin rovasti Frans Kärjen (1884–1965) nuoruudessaan tallentaman, yksityiskohtaisuudessaan hämmästyttävän ja realistisen oloisen perimätiedon mukaan ollut varhainen ulkomailta tullut lähetysaarnaaja Vesilahdessa, joka sijaitsee Muinais-Hämeeseen kuuluneella alueella keskiaikaisten maakuntien Satakunta ja Häme rajalla Satakunnan puolella. Hänen ja Kirmun on täytynyt elää ja kuolla ennen Hämeen kapinaa, joka puhkesi vuonna 1237, mitä ennen Satakunta ja Häme oli ainakin osittain käännytetty kristinuskoon.¹¹³ Epäsuora viittaus hämäläisten jo tapahtuneeseen kristinuskoon kääntymiseen sisältyy kolmeen paavi Gregorius IX:n bullaan tammikuulta 1229¹¹⁴, joten marttyyri Hunnun-Herran eli Kalannin kalan lienee täytynyt vaikuttaa Vesilahdessa sitä ennen. Tuskin kuitenkaan merkittävästi aiemmin, sillä henkilönnimi *Kirmu(nti)* on voitu omaksua varhaisuomeen vasta sen jälkeen, kun vartalovokaalin *i* sisältävä nimimuoto *Girmund* oli syntynyt muinaisruotsissa, mikä tapahtui viikinkiajan päättymisen jälkeen. Hänen toisintonimensä *Hunnun-*

¹¹² Kärki 13957; Ks. myös M. Heikkilä 2012b, 112.

¹¹³ Christian Krötzl, Miekkan vai saarna voimalla? Kristinuskon tulosta Suomeen ja Itämeren alueelle. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 95 (2005), 37.

¹¹⁴ SVL 1989, 40–42; vrt. Mauno Jokipii, Hämeen ristiretki. Teoksessa Jukka Peltovirta (toim.), *Hämeen käräjät I*. Hämeen Heimoliitto ry & Emil Cedercreutzin Säätiö 2000, 233; Krötzl 2005, 36–38.

Herra määriteosa *Hunnun* (vrt. mm. torniolaiseen paikannimeen *Hunnunmaa*) voi merkitä, että ainakin Vakka-Suomessa oli tuolloin käytössä satakuntalaisuus (ksk. **hundu* > mru. *bund*, *bundare* 'satakunta').¹¹⁵ Nimen määriteosa *Hunnun* (huom. ei ***Huntu-Herra*) tuskin on etymologisessa yhteydessä (vanhan) suomen kielen sanaan *huntu* '(naidun) naisen päähine'.¹¹⁶ Papit ja munkit eivät käyttäneet huntua vaan kaapua tai viittaa. Nimi *Hunnun-Herra* lieneekin tulkittava "Satakunnan papiksi", sillä sana *herra* on tässä nähdäkseen käänös (ylemmän) roomalaiskatolisen papiston edustajien latinankielisestä epiteetistä/arvonimestä *dominus* 'herra' (vrt. *herra* Heinärikki ja lat. *Dominus* 'Jumalan epiteetti' → sm. *Herra*).¹¹⁷ "Satakunnan pappi" (~ "pappi Satakunnasta") olisi ollut looginen nimi Kalannista Satakunnan halki Hämeen Vesilahteen kulkeneelle lähetyssaarnaajalle.¹¹⁸

Kertomus Hunnun-Herrasta on niin yksityiskohtainen, että se historiallisesti luotettava ollessaan mahdollistaisi hänen kuolemansa ajoittamisen niinkin tarkasti kuin kesään 1228¹¹⁹, sillä Kirmun kerrotaan kiduttaneen Hunnun-Herran henkihieveriin ja lähteneen

¹¹⁵ Vrt. Salo 2003a, 60; M. Heikkilä 2014a, 166–199.

¹¹⁶ *Vanhan kirjasuomen sanakirja. Ensimmäinen osa A–I*. Päätoim. Esko Koivusalo. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Valtion painatuskeskus 1985 s.v. *huntu*.

¹¹⁷ SDHK passim; ks. myös esim. Juusten 1988, 18.

¹¹⁸ Eräs Hunnun-Herrasta käytetty epiteetti Frans Kärjen tallentamassa perinteessä on *valkoinen pappi*. Sisterssiläismunkit olivat pappisvihkimyksen saaneita miehiä ja he käyttivät valkoista kaapua, miksi heitä kutsuttiinkin valkoisiksi munkeiksi (James France, *The Cistercians in Scandinavia*. Cistercian Publications Inc 1992, 34, 140, 145; Dick Harrison, *Sveriges historia 600–1350*. Norstedts 2009, 172–173). Hunnun-Herra on todella hyvin voinut olla sisterssiläinen lähetyssaarnaaja kuten myös herra Heinärikki (ks. alla).

¹¹⁹ SVL 1989, 40–42, 125–127.

sitten johtamaan hämäläisten sotureiden veneillä vesitse tekemää sotaretkeä Nevajoelle. Kyse oli kostoretkestä, sillä Novgorodin kerrotaan vähän aiemmin tehneen hävitysretken Hämeeseen. Venäläiset kronikat (Laurentiuksen kronikka, Nikonin kronikka ja Novgorodin I kronikan vanhempi laitos) vahvistavat Novgorodin tehneen sotaretken Hämeeseen vuosina 1226 ja 1227 ja hämäläisten tehneen veneillään Laatokan rannoille onnettomasti päättyneen kostoretken heinä-elokuussa vuonna 1228. Hunnun-Herrakertomus on tässäkin yhtäpitävä venäläisten kronikoiden tietojen kanssa; hämäläisten sotaretki sai traagisen lopun. Kirmun kerrotaan jääneen sotavangiksi ja kuljetetun orjaksi Novgorodiin, missä hän kääntyi kristityksi (ortodoksiksi) sikäläisen pappismunkin kastamana ja opettamana.¹²⁰ Novgorodin I kronikka puolestaan kertoo surmattavaksi määrätyn (hämäläisten päällikön) *Sudimirin*¹²¹ viedyn Novgorodin ruhtinas Jaroslavin pelastamana Novgorodiin! Hunnun-Herran kerrotaan menehtyneen Vesilahdessa vammoihinsa pian Kirmun lähdön jälkeen – eli kesällä vuonna 1228 tultuaan Vesilahteen jäitse jonakin edeltävänä talvena.

Frans Kärki on kuullut ja painanut mieleensä Hunnun-Herraperinnettä (viimeistään) vuodesta 1892 alkaen.¹²² Vanhimmaksi

¹²⁰ Kärki; SVL 1989, 40–42, 125–127.

¹²¹ Voisiko kronikassa esiintyvä outo henkilönnimi *Sudi-mir* ”Oikeus-alue/ Tuomio-alue” (ven. *sud* ’oikeus, oikeudenkäynti, tuomio, tuomioistuin’ ja *mir* ’maailma, (hist.) kyläyhteisö’, ks. esim. Helena Niemensivu & Ekaterina Nikkilä, *Suomi–venäjä–suomi -sanakirja*. Gaudeamus 2014, 767, 940) vuodelta 1228 olla käännös sanasta/nimestä *satakunta* ’sata sotilasta varustava sotilas-, hallinto- ja lainkäyttöalue’ (ks. esim. Salo 2000, 123–126)/*Satakunta*?

¹²² Kärki 13962. Tarina Hunnun-Herrasta on selvästi kiehtonut Kärjen mieltä, sillä hän kertoo vuonna 1900 etsineensä alan harrastajan kanssa tuloksetta Hunnun-

informantikseen Kärki ilmoittaa muistiinpanoissaan vuonna 1824 syntyneen taatansa (eli isoisänsä) Taavetti Priiarin Vesilahden Hinsalasta.¹²³ Voiko suullisessa muodossa sukupolvelta toiselle välittyvä kertomus yksityiskohtineen säilyä 664 vuotta (v. 1228 > v. 1892)? Kysymykseen ei pidä vastata hätiköiden kyllä eikä ei. Tutkijan on helppo antaa kysymykseen kieltävä vastaus ja siten osoittaa muiden tutkijoiden silmissä kriittistä otettaan – ja samalla vaieta kolikon toisesta puolesta eli siitä, miten dokumentoitu suullinen tarinaperinne sitten olisi vaihtoehtoisesti syntynyt. Kysymykseen ei myöskään pidä alkaa vastata nykypäivän ajanhengen harhaanjohtamana, elämmehän muutosta ja uutta ihannoivaa tavattoman nopean muutoksen pinnallista ja lyhytjänteistä aikakautta, jossa nuoremmat ja vanhemmat sukupolvet elävät pitkälti omissa maailmoissaan. Aivan viime aikoina on arvostetuissa tieteellisissä aikakauslehdissä sitä paitsi julkaistu vertaisarvioituja artikkeleita ilmeisesti tositapahtumiin pohjautuvista tarinoista, jotka ovat nähtävästi tuhansia vuosia siirtyneet suullisessa muodossa sukupolvelta toiselle historiallista tietoa välittäen.¹²⁴

Excursus: Suomen varhaishistorian tutkija Martti Linna on artikkelissaan *Suomen alueellinen pyhimyskultti ja vanhemmat aluejaot* (1996) esittänyt hypoteesiin, että (lähetyspiispa) Henrik olisikin ”hyvin saatettu surmata

Herran hautapaikkaa (Kärki 13948).

¹²³ Kärki 13955, 13957.

¹²⁴ Patrick D. Nunn & Nicholas J. Reid, Aboriginal Memories of Inundation of the Australian Coast Dating from More than 7000 Years Ago. *Australian Geographer* 47, 1/2016, 11–47; ks. myös Qinglong Wu et al., Outburst flood at 1920 BCE supports historicity of China’s Great Flood and the Xia dynasty. *Science* Vol. 353, Issue 6299, pp. 579–582.

Pirkkalan-Vesilahden seuduilla” eikä Köyliössä.¹²⁵ Todisteeksi tästä Linna (sekä Lagerstedt ja Palmén) esittävät pirkkalalaisia paikannimiä *Lalli* ja *Lallinlahti*, joiden tarkoitteet sijaitsevat Pyhäjärven rannalla, sekä Laukon kartanon *Kertunsaarta* noin 12 kilometrin päässä Vesilahdessa.¹²⁶ Linna tuntee selvästi Frans Kärjen Vesilahdesta tallentaman kansanperinteen sen yhteen osaan vuoden 1996 kirjoituksessaan viitatessaan, mutta hänen artikkelistaan ei käy eksplisiittisesti ilmi, arveleeko hän jopa, että Hunnun-Herra ja piispa Henrik olisivat peräti yksi ja sama historiallinen henkilö. Pidän Linnan (sekä Lagerstedtin ja Palménin) eksplisiittisesti esittämää hypoteesia Henrikin vaihtoehdoisesta kuolinpaikkakunnasta käytettävissämme olevan todistusaineiston valossa epätodennäköisenä, vaikka Henrik-traditiosta ja Hunnun-Herra-traditiosta on muuten löydettävissä eräitä yhtymäkohtia kuten kristinuskon levittäjän ulkomaalaisuus, väkivaltainen kuolema uhrin sormen tai koko käden katkaisuiheen, jäänyt järvi, (potentiaalisesti) heikotjätjapienisaarijärvessä, koska Köyliö ja talvi (eikä Vesilahti ja kesä) on todistettavasti ilmoitettu Henrikin surmapaikaksi ja -vuodenajaksi jo keskiajalla¹²⁷, joista ensimmäisen tosiasian myös Linna (1996) toteaa, kun taas (sinänsä ilmeisesti vanha) Hunnun-Herra-tarinasto

¹²⁵ Linna 1996, 200–201. Sama hypoteesi esitettiin lyhyesti Martti Linnan, Jorma Lagerstedtin ja Erkki Palménin toimesta jo vuonna 1988 (Johannes Messenius, *Suomen, Liivinmaan ja Kuurinmaan vaiheita sekä tuntemattoman tekijän Suomen kronikka*. Latinan kielestä suomentaneet Martti Linna, Jorma Lagerstedt & Erkki Palmén. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1988, 115).

¹²⁶ Kärki 13958; Linna, Lagerstedt & Palmén 1988, 115; Linna 1996, 201; *Karttapaikka*; ks. myös Unto Salo, Kokemäenjoki – Esihistorian valtasuoni. Teoksessa Suvi Heikkilä (toim.), *Virtaa läpi vainioiden – Kokemäenjoki Satakunnan historiassa*. Satakunta XXX 2014, 9–113 (erityisesti s. 98–99, 112).

¹²⁷ Maliniemi 1945, 385–391. Jo Pyhän Henrikin legenda kertoo piispa Henrikin surman tapahtuneen talvella jäällä eikä esim. jossain asutuskeskuksessa, kirkossa tai murhamiehen kodissa (ks. esim. T. Heikkilä 2009, 266–267).

on tallennettu vasta 1890-luvulta alkaen. Hypoteesin todisteeksi esitetyt paikannimet *Lalli* ja *Lallinlahti*, joiden vieressä on *Hiidenmaa*, *Hiidenlaidun* ja *Hiidenmaannokka* -nimiset paikat (← *hiisi*), eivät liittyne mitenkään piispa Henrikin murhaajaan vaan selittyvät joko Pirkkalaan kuuluneen Nokian Viholan 1500-luvun puolivälissä mainitusta *Lalli*-nimisestä talosta tai ovat mytologisesti motivoituja paikannimiä. Pirkkalassa kerrotaan asuneen kaksi jättiläistä: *Killi*, joka asui Naistenmatkalla ja *Lalli*, joka asui Hiidenmaalla – jossa siis on paikannimi *Lalli*. *Killi* ja *Lalli* ovat (mm. Sastamalasta v. 1847 tallennetuissa) suomalaisissa tarinoissa ja loruissa esiintyvien jättiläisten eli kalevanpoikien nimiä. Niissä *Killi kirkkoa tekee*, *Nalli nauvoja takoo*, *Lalli lasta liikuttapi/tuuvittaapi* (< **Killi kirkkoa tekevi*, **Nalli nauvoja takovi*, **Lalli lasta liikuttavi/tuudittavi* (← *tuutu* 'kehto')). *Killi*, *Nalli* ja *Lalli* selittyvät riiminimiksi, joiden kantamuoto lienee ollut **Kalli*, joka puolestaan lienee lainattu skandinaavien jättiläisennimestä *Skalle*.¹²⁸ Vuodelta 1695 olevasta asiakirjasta käy ilmi, että Pirkkalankylän Kierikka-niminen talo omisti tuolloin *Lallin porras* -nimisen tiluksen¹²⁹, mikä viittaa mytologisen selityksen suuntaan. Pirkkalalaisessa kansanperinteessä *hiisi* ja *kaleva* ovat uudella ajalla merkinneet samaa: jättiläistä.¹³⁰ Jättiläisten aikaansaamiksi on selitetty monet erikoiset luonnonmuodostelmat.

¹²⁸ SKVR XI nro 141; Haavio 1948, 161–165; Suvanto 2001, 624–625; Olavi Horsmaaho, *Historiaa hiidentieltä. Pirkkalankylä*. Pirkkalankylän kyläyhdistys 2008, 294–295.

¹²⁹ HMA = *Hämeenlinnan maakunta-arkisto*. Kiitän dosentti Georg Haggrénia asianomaisesta 17.1.1695 laaditusta asiakirjasta, josta löytyi nimi *Lallin porras*.

¹³⁰ Matti Huurre, *Kalevanpojat – tarua vai totta*. Teoksessa Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (toim.), *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003, 236–254 (237, 243).

Mitä taas tulee Heinärikin ja Hunnun-Herran mahdolliseen ykseyteen, Vesilahdessa ei ole dokumentoitu piispa Henrikin/Heinärikin väitetyn kuolleen seudulla puhumattakaan että Hunnun-Herraa olisi väitetty piispa Henrikiksi/herra Heinärikiksi tai Hunnun-Herran murhaajaa (Kirmua) kutsuttu Lalliksi.¹³¹ Huomattakoon, ettäkäsien/raajojensilpomiseen/irtihakkaamiseen kidutus-/surmaamistapana viitataan muutoinkin 1200-luvun Suomea ja Ruotsin valtakuntaa koskevissa lähteissä¹³², joten yläraajan (osan) katkaisua ei voi pitää vain Heinärikin ja Hunnun-Herran kohtalolle yhteisenä piirteenä ja siten positiivisena todisteena heidän ykseydestään.

Hiljattain ilmestyneessä julkaisussaan Unto Salo (2014) esittää sellaisen arvelun, että Henrikin murha kyllä tapahtui Köyliössä Lallin kotikulmilla, mutta että Satakunnan satakunnan päälliköksi Salon oletama Lalli olisi murhatyönsä jälkeen paennut Köyliöstä (eli Ala-Satakunnasta) Pirkkalaan (eli Ylä-Satakuntaan) ja tullut sinne myös haudatuksi.¹³³ Mielestäni ei voitane *lähtökohteisesti* olettaa, että Lalliksi kutsutulla murhaajalla olisi ylipäätään ollut aihetta paeta kotiseudultaan. Lallin oman yhteisön ulkopuolinen syy pakoon olisi todennäköisesti muodostunut vasta Köyliön pitäjän Ruotsin vallan alaisuuteen liittämisen ja/tai kirkon rangaistus- ja (rangaistusten) toimeenpanovallan kehittymisen myötä, jotka lienevät vasta 1200-luvun alkupuolella, noin 1220–1250 tapahtuneita kehityskulkuja. Huomattakoon, että sen enempää P. Eerikin legenda, P. Henrikin legenda, Piispa

¹³¹ Kärki; Linna 1996, 201.

¹³² SVL 1989, 64, 71; Martti Linna & Kauko Pirinen, *Alsnön sääntö 1280 (Kuningas Maunu Ladonlukon avoin kirje)*.

¹³³ Unto Salo, Kokemäenjoki – Esihistorian valtasuoni. Teoksessa Suvi Heikkilä (toim.), *Virtaa läpi vainioiden – Kokemäenjoki Satakunnan historiassa*. Satakunta XXX 2014, 96–101.

Henrikin surmaruno kuin dokumentoitu suorasanaisten kansanperinnekään eivät kerro Henrikin surmaajan saaneen teostaan mitään rangaistusta kirkolta ja/tai maallisilta vallanpitäjiltä; vain Jumalalta kivuliaan häpeärangaistuksen hiusten ja päänahan menettämisen muodossa.¹³⁴ Dokumentoituun suorasanaiseen kansanperinteeseen sisältyy kylläkin kohtia, jotka väittävät Lallin surmatyönsä jälkeen piileksineen *Lallinmaa*-nimisellä takamaalla Harjavallan Hiirijärvellä ja tehneen siellä hiirten ankarasti ahdistamana *itsemurhan* Hiirijärveen hukuttautumalla (ks. alla).¹³⁵ Uppsalan arkkipiispa Jakobin paimenkirjeestä Turun kaupungin vallanpitäjille vuodelta 1478 ilmenee, että tuolloin kyllä yleisesti uskottiin, että ”pyhän herran Sant Henrikin” kuoleman aiheuttajille (huom. monikko) koitui teosta *jotain* (hyvinkin) ikävää, mutta kirjeestä ei voi päätellä mitä ja kenen/keiden toimesta, koska arkkipiispa olettaa turkulaisten adressaattien tietävän sen eikä siksi selosta asiaa sen tarkemmin (ks. ja vrt. Hiirijärvi-tarinan syntyajankäsitteeseen alla).¹³⁶ Ekspansiivisesti Lallin *ihmisiltä* saamaan rangaistukseen viittaa ainoastaan historioitsija Johannes Messenius teoksissaan *Chronologia Finlandiae, Livoniae et Curlandiae* vuodelta 1628 ja *Finlands rimkrönika* (*Suomen riimikronikka*) vuodelta 1629 perustaen väitteensä siihen, mitä ”eräs (= arkkipiispa Jakob?) kirjoitti”.¹³⁷ Tuliko Lallille teostaan seuraamuksia?

¹³⁴ Haavio 1948; Aili 1991, 92–103; Linna 1996, 201; T. Heikkilä 2009.

¹³⁵ Haavio 1948, 183–194.

¹³⁶ DF nro 3748 (kirjeen tarkka päivämäärä 22.5.1478).

¹³⁷ Martti Haavio & J. Vallinkoski, Johannes Messeniuksen papereissa säilyneitä varhaishistoriamme aineksia. *Turun Historiallinen Arkisto XI*. Turku 1951, 59–82 (77–78); Johannes Messenius, *Suomen, Liivinmaan ja Kuurinmaan vaiheita sekä tuntemattoman tekijän Suomen kronikka*. Latinan kielestä suomentaneet Martti Linna, Jorma Lagerstedt & Erkki Palmén. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1988, 22, 42, 114–115; Johannes Messenius, *Suomen riimikronikka*. Toimittaneet

Historiallisen Lallin olisi nähdäkseni ollut paettava kotiseudultaan vain siinä tapauksessa, että hänen vierasmaalaiseen matkamieheen kohdistamansa väkivallanteko olisi ollut erityisen tuomittava edesottamus (myös) hänen oman yhteisönsä (johtavien) jäsenten silmissä.¹³⁸ Sellaiseksi asiaintila olisi voinut muodostua lähinnä, mikäli Lalli surmatyöllään olisi rikkonut Heinärikin eurooppalaiselle, maallista(kin) valta omanneelle lähettäjätaholle annetut turvatakuut (korkea-arvoisen) lähetysaarnajan fyysisestä koskemattomuudesta ja siten saattanut Muinais-Hämeen länsiosan asukkaat vieraan vallan kostotoimien uhan alaisiksi.¹³⁹ Siinä tapauksessa Lallin karkotus/julistaminen lainsuojattomaksi oman yhteisönsä toimesta olisi voinut olla hyvitys(yritys) Heinärikin lähettäjätaholle.

Olivatpa historiallisen Lallin surmatyönsä jälkeiset elämänvaiheet mitkä hyvänsä, Salon esittämä ajatus on vallitsevan Köyliö-hypoteesin ja Linnan vaihtoehtoisen Pirkkala-hypoteesin eräänlainen välimuoto. Pidän hyvänä, että Salon esiintuoma vaihtoehto on sekin huomattu ja tuotu julki. Nähdäkseni ei liene mahdotonta, että Hunnun-Herra-tarinastossa olisi mukana joitain aineksia Pyhän Henrikin kansanomaisesta perinteestä ja päinvastoin. Köyliön kartano Köyliössä ja Laukon kartano Vesilahdessa, joiden molempien historia ulottuu ajassa taaksepäin pitkälle keskiaikaan, ovat voineet toimia yhdysiteenä.

Huomattakoon, että vaikka Hunnun-Herra eli Kalannin kala olisi fiktiivinen henkilö, 1800- ja 1900-lukujen taitteessa muistiinmerkitty lapin kieltä Vesilahdessa puhuneet lappalaisetkin tunteva

ja suomentaneet Harry Lönnroth & Martti Linna. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004, 51, 185.

¹³⁸ Jos Lalli vieläpä kuului yhteisönsä eliittiin (ks. alla), tämäkin peruste paolle tulee kyseenalaiseksi.

¹³⁹ Vrt. Linna 1996, 201.

paikallisperinne olisi joka tapauksessa todistettavasti säilyttänyt keskiaikaisen nimen *Kalanti* (ru. *Kaland*) satojen vuosien ajan sen jälkeen, kun kyseinen nimi muutoin oli poistunut käytöstä kyseisen pitäjän uuden nimen Uusikirkko (ru. Nykyrko) seurauksena.¹⁴⁰ Se(kin) osoittaa, että kansanperinteeseen voi sisältyä vanhoja ja historiallisesti tosia aineksia.¹⁴¹ Oiva esimerkki kansanperinteen säilyvyydestä on myös lause ”Lalli tappoi miehen (→ Hendrikki) Köyliön järvellä” ”Hämehen maassa”.¹⁴² Tieto on karvialaiselta 93-vuotiaalta vanhukselta vuodelta 1930, ja Satakunta, johon Köyliö yhä kuuluu, oli olemassa laajasta Muinais-Hämeestä erottuneena maakuntana säilyneiden kirjallisten lähteidenkin valossa aivan viimeistään vuonna 1331, joten tieto siitä, mihin maakuntaan Köyliö muinoin kuului, on säilynyt kansan muistissa sukupolvelta toiselle siirtyen vähintään 600 vuotta – eli suunnilleen yhtä kauan kuin Hunnun-Herra-kertomuksen olisi täytynyt säilyä ja siirtyä sukupolvelta toiselle historiallisesti todenmukainen ollakseen.

Voiko kansanperinnettä kuten kansanrunoutta ja perimätietoa siis käyttää tieteellisessä menneisyyden tutkimuksessa? Kansanperinnettä tulee luonnollisesti käyttää asiaankuuluvalla suurella varovaisuudella ja kriittisyydellä (esi)historiantutkimuksessa.¹⁴³ Katson kuitenkin edellä esimerkein osoittaneeni,

¹⁴⁰ SPNK 2007, 126; M. Heikkilä 2012b, 111–113.

¹⁴¹ Vesilahdessa, erityisesti Hinsalassa, on muutoinkin ollut rikas kertomusperinne (ks. esim. Kärki 13962). Vesilahdesta on mm. tallennettu kuuluisa surmaruno *Elinan surma* (Aarre Läntinen, Elinan surmavirsi. Teoksessa Helena Honka-Hallila (toim.), *Vesilahhti 1346–1996*. Vesilahden kunta ja seurakunta 1996, 116–129; Liisa Lagerstam, *Laukko. Kuusi vuosisataa*. Laukon kartano 2016, 93–98).

¹⁴² Haavio 1948, 144; SKVR XI nro 25.

¹⁴³ Ks. Line 2007, 420.

että kansanperinteen tuntemia tapahtumia voidaan joissakin tapauksissa menestyksekkäästi käyttää menneisyyden tutkimuksessa edellyttäen, että kyseiset tapahtumat voidaan ajoittaa ulkoapäin tulevan, ajoituksen mahdollistavan evidenssin avulla. Mikäli kansanperinne kategorisesti katsotaan täysin arvottomaksi menneisyyden tapahtumien tutkimukselle ja siten jätetään tutkimuksen ulkopuolelle, kyse on ideologisesta näkemyksestä, joka pitää kirjallista kertomusta/selostusta aina arvokkaampana kuin arvottomana pidettyä suullista kertomusta. Sukupolvelta toiselle kulkeneen perinteen sisältöä ei todista vääräksi vain se, että sen olisi historiallisesti totuudenmukainen ollakseen täytynyt säilyä satoja vuosia, yhtä vähän kuin samaisen perinteen todistaa historiallisesti totuudenmukaiseksi vain se, että se on olemassa. Kysymys perinteen sisällön historiallisesta luotettavuudesta onkin aina arvioitava tapauskohtaisesti ja ennakkoluulottomasti perinteen sisältöä tarkasti tutkimalla. Vaikka traditio ei kaikilta osin olisikaan historiallisesti luotettava, se ei suinkaan automaattisesti merkitse koko tradition epähistoriallisuutta.¹⁴⁴ Sama toteamus pätee pyhimyslegendoihin.¹⁴⁵ Herra Heinärikistä puhuttaessa oikea kysymys ei kuulu, onko Henrik-traditio säilynyt satoja vuosia, sillä sitähan se on todistettavasti tehnyt, vaan oikea kysymys kuuluu, palautuuko todistettavasti vanha Henrik-perinne aina 1100-luvulle asti vai ei.

Myös ei-kirjalliset ja sanattomat artefaktit voivat olla todistusvoimaisia. Kirkollista esineistöä kuten puuveistoksia ja seinä- tai

¹⁴⁴ Vrt. Salo 2000, 194.

¹⁴⁵ Vrt. M. Heikkilä 2013, 365–366.

alttarimaalauksia piispa Henrikistä tunnetaan paitsi eri puolilta Suomea myös Ruotsista, eli merkittävästi laajemmalta alueelta kuin kansanomaista perimätietoa hänestä.¹⁴⁶ Tämäkin on nähdäkseni todiste Suomen Henrikin historiallisuuden puolesta. Mikäli nimittäin Henrik-traditio olisi kunkin pitäjän kirkon saarnatuolista seurakuntalaisille opetettua, olettaisi tämän tradition olevan levikiltään (ja sisällöltään) yhtenevä materiaalisen ja kirkollisen Henrik-kultin kanssa, mutta näin ei ole.

Edellä esiteltyt ja käsitellyt faktat mm. Henrik-perinteen paikantumisesta erityisesti suomalaisen oikeuden alueelle ajoittavat kansanomaisen Henrik-tradition synnyn selvästi 1200-luvun puoliväliä edeltävään aikaan (= *terminus ante quem*) siinäkin tapauksessa, että hyvin varovaisesti arvioitaisiin sellaisen mieleenpainuvan tapahtuman kuin lähetyspiispan murhan ja siitä syntyneen kertomusperinteen pysyvän ekspansiivisena ja produktiivisena vain yhden aikuissukupolven elinajan. Mikään ei estä perinnettä palautumasta 1100-luvulle, jolloin piispa Henrikin väitetään vaikuttaneen Suomessa. Tämä viittaa siihen, että kansanomainen Henrik-traditio on syntynyt Pyhän Henrikin legendasta riippumatta ja aiemmin kuin Pyhän Henrikin legenda, joka laadittiin 1200-luvun lopulla¹⁴⁷ (ks. alla), mikä puolestaan selvästi kasvattaa todennäköisyyttä, että Henrik on todellinen, oikeasti

¹⁴⁶ Tuomas Heikkilä, *Vördnaden av Sankt Henrik i Svenska riket*. Teoksessa Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (toim.), *Pyhä Henrik ja Suomen kristillistyminen*. Suomen Museo 2007, 100–126 (s. 107); Jyrki Knuutila, *Pyhimysten kunnioitus Suomessa*. Teoksessa Pertti Haapala (päätoim.) *Suomen historian kartasto*. Karttakeskus 2007, 73.

¹⁴⁷ T. Heikkilä 2009, 150–153.

elänyt historiallinen henkilö, joka kuoli Köyliössä ja haudattiin Nousiaisiin. Henrik-tradition on siten myös täytynyt syntyä ennen ruotsalaisten Hämeen ristiretkä, joka toteutettiin todennäköisesti kesäkaudella 1249.¹⁴⁸ (Varsinais-)Suomessa Henrikin muistoa vaalittiin erityisesti Henrikin hautakirkon pitäjässä Nousiaisissa sekä tietysti Turun tuomiokirkon piirissä.¹⁴⁹

Henrikistä syntyi ja säilyi siis kyllä vahva paikallinen perimätieto, mutta hänen varsinainen pyhimyskulttinsa lienee kehittynyt vasta 1200-luvun jälkipuoliskolla katolisen uskon jo olemassa olleiden, Henrikin kultille esimerkkeinä toimineiden pyhimyskulttien (esim. Autuas Neitsyt Maria, P. Pietari, P. Paavali ja P. Olavi) rantauduttua Suomeen, koska Henrik ei esiinny Satakunnan maakuntasinetissä sen enempää kuin minkään muunkaan maakunnan (esim. Varsinais-Suomen) maakuntasinetissä. Satakunnan kuin myös Ahvenanmaan ja Uudenmaan maakuntasinetissä on Pyhä Olavi¹⁵⁰, jonka kultti lienee tullut Manner-Suomeen Suomen Turkuun (”Kauppapaikkaan”) – kaiketi Koroiisiin – vuonna 1249 perustetun, Pyhälle Olaville pyhitetyn dominikaaniluostarin myötä ja samoihin aikoihin Suomen pitkälle rannikolle asumaan asettuneiden ruotsalaisten

¹⁴⁸ Ks. Mikko Heikkilä, Om Finlands världsliga och kyrkliga införlivande med Sverige. *Historisk Tidskrift för Finland* 98 (4/2012), 437–468.

¹⁴⁹ Jokipii 2003, 341; Unto Salo, Oliko Kalanti muinaismaakunta. Teoksessa Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (toim.), *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003b, 87.

¹⁵⁰ Piispa Henrikin surmarunon varsinaissuomalaisessa toisinnossa (*terminus ante quem* v. 1728 (*Levande Musikarv*)) esiintyvä henkilönimi *Oulewa* on vanha kansanomainen muoto nimestä *Olavi* (vrt. msl. *Ólafr*, *Óleifr*) (Haavio 1948, 91–92; SKVR VIII nro 992; vrt. *Uolevi*).

uudisasukkaiden mukana.¹⁵¹ Ahvenanmaalle Pyhän Olavin kultti on voinut rantautua jonkin verran aiemmin.¹⁵² Merkittävästi 1200-luvun puoliväliä vanhempi Pyhän Olavin kultti ei Suomen maaperällä voine olla, koska Olavi ei ole yhdenkään maakunnan keskuskirkon nimikkopyhimys. Suomen seurakuntajärjestelmä kirkkopitäjäjakoineen luotiin puolestaan noin vuosina 1220–1250.¹⁵³ Esimerkiksi Maskun seurakunta ja siten myös Maskun pitäjä Varsinais-Suomessa näyttää perustetun vuosien 1232 ja 1234 välisenä aikana, sillä vuodelta 1234 olevassa asiakirjassa mainitaan jo Maskun pitäjä, jonka alue vielä vuonna 1232 oli kuulunut Nousiaisten seurakuntaan.¹⁵⁴ Pyhän Henrikin (laajempimittaisen ja kehittyneen) kultin eli pyhimyksenä kunnioittamisen (lat. veneratio) alkamisen *terminus post quem* asettunee siten 1200-luvun puolivälin tienoille.

Yhdyn muun muassa Nils Cleven, Martti Haavion, Markku Heikkilän, Simo Heinisen, Markus Hiekkasen, Mauno Jokipiin, Eino Jutikkalan, Kimmo Katajalan, Martti Linnan, Kauko Pirisen,

¹⁵¹ Jyrki Knuutila, Pyhä Olavi Hämeessä ja Satakunnassa. Teoksessa Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Saloniemi & Christian Krötzl (toim.), *Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa*. Tampereen museot 2000, 142–151; Pentti Virrankoski, *Suomen historia. Ensimmäinen osa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001, 79; Salo 2003a, 8; Vahtola 2003, 41, 84–85; Jyrki Knuutila, Pyhän Olavin kultti ja Turun dominikaanikonventti. Teoksessa Keijo Virtanen, Markus Hiekkänen, Jyrki Knuutila, Marjo Kaartinen & Juhani Kostet (toim.), *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla*. Turun maakuntamuseo 2003, 74.

¹⁵² Markus Hiekkänen, *Suomen keskiajan kivikirkot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007, 386–387.

¹⁵³ Jaakko Tahkokallio, Kirjallisen kulttuurin ensi vaiheet Suomen lähetyshiippakunnassa. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010, 72.

¹⁵⁴ DF nro 79, 81; SVL 1989, 49, 51. Maskun kirkon *patronus* oli Johannes Kastaja.

Unto Salon, Anna-Leena Siikalan ja Seppo Suvannon näkemykseen ja pidän ”piispa Henrikin” eli Suomen Henrikin eli herra Heinärikin historiallisuutta hyvin todennäköisenä.¹⁵⁵ Näkemys perustuu mm. siihen laajaan, monipuoliseen ja jopa yksityiskohtaiseen suulliseen, ja sittemmin muistiinmerkittyyn, Henrikistä kertovaan perimätietoon, joka on esiintynyt useissa lounaissuomalaisissa ja alasatakuntalaisissa pitäjissä.¹⁵⁶ Eri asia on, oliko hän todella (lähetys)piispa vai tavallinen lähetystyötä tehnyt pappi, tosin merkittävä sellainen. Henrikin epiteetti *herra*, joka vanhassa suomen kielessä viittasi ylhäiseen mieshenkilöön, voi viitata rivipappia korkeampiarvoisen kirkonmieheen (huom. esim. *kirkkoherra*).¹⁵⁷ Epiteetti *herra* (vrt. hengenmies *Hunnun-Herra*) voi nähdäkseni

¹⁵⁵ Haavio 1948; Nils Cleve, *Skelettgravfältet på Kjuloholm i Kjulo. II Vikingatid och korstågstimid. Gravfältet C*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja XLIV, 2, 1978; Anna-Leena Siikala, Myytti ja historia eepissä kansanrunoudessa. Teoksessa Martti Linna (toim.), *Muinaisrunot ja todellisuus*. Historian Ystävien Liitto 1987, 15; Suvanto 1987; Linna, Lagerstedt & Palmén 1988, 114; Kauko Pirinen, *Suomen kirkon historia 1. Keskiäika ja uskopuhdistuksen aika*. WSOY 1991; Linna 1996; Eino Jutikkala & Kauko Pirinen, *Suomen historia*. WSOY 2002, 35; Kimmo Katajala, *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittinen kulttuuri Suomessa Ruotsin ajalla n. 1150–1800*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002, 91–98; Jokipii 2003; Simo Heininen & Markku Heikkilä, *Suomen kirkkohistoria*. Edita 2010; Markus Hiekkänen, *Suomen keskiajan kivikirkot*, 3. uudistettu painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014, 120; Salo 2014, 96–101. Tuomas Heikkilä (2009, 42) toteaaakin, että useimmat tutkijat pitävät Henrikiä varmasti historiallisena henkilönä.

¹⁵⁶ Vrt. esim. Suvanto 1973, 375; Jokipii 2005, 441; Krötzl 2005, 27; Haggrén 2015, 373.

¹⁵⁷ Suvanto 1987, 150; Kaisa Häkkinen, *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. WSOY 2004, 190.

olla käännös (ylemmän) roomalaiskatolisen papiston edustajien latinankielisestä epiteetistä/arvonimestä *dominus* 'herra'.¹⁵⁸

Nousiainen, Köyliö ja Lalli

Dokumentoituun Henrik-traditioon kuuluu myös sellaisia yksityiskohtia kuin piispa Henrikin väitetty mairinnousupaikka Pyhärannassa Mynälähdellä, saarnatoiminta ladossa Mynälähdén pohjukassa Pyhän kylässä ja paikka, nimittäin Topo(i)sten tila Nousiaisissa, jossa hänen ruumistaan sanotaan säilytetyn aitassa ennen sen hautaamista Nousiaisiin rakennettuun puukirkkoon.¹⁵⁹ Henrik liitettiin Nousiaisten keskiaikaisen kivikirkon vieressä sijaitsevaan Topo(i)sten tilaan (colonia Topos jn Nowsis) todistettavasti jo keskiajalla. Tämä ilmenee piispa Maunun vuosien 1412 ja 1415 välisenä aikana laatimasta asiakirjasta, josta ilmenee myös, että Nousiaisten kirkko – joko kivikirkko tai sitä edeltänyt puukirkko – sijaitsi jo tuolloin nykyisellä paikallaan Topo(i)sten tilan vieressä.¹⁶⁰

¹⁵⁸ SDHK passim; ks. myös esim. Juusten 1988, 18.

¹⁵⁹ Rinne 1932, 28; Salo 1999, 156–157; Veijo Kaitanen, Korpipoluilta maanteille, luonnonsatamista markkinapaikkoihin. Teoksessa Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen ja Kari Uotila (toim.), *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003, 148; Salo 2003b, 90; Irma-Riitta Järvinen & Senni Timonen, Pyhän Henrikin tiellä – mitä ”kansan muisti” kertoo? Teoksessa Sari Katajala-Peltomaa, Christian Krötzl & Marjo Meriluoto-Jaakkola (toim.), *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla. Kun maailma aukeni*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014, 333, 338; Nimiarkisto.

¹⁶⁰ Hilda Huntuvuori, Piispa Henrikin muistot Nousiaisissa, *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* XXIV, 90; SDHK nro 17755, 18661, 18692;

Nousiaisten Pyhän Henrikin keskiaikainen kirkko

Excursus: Mihin herra Heinärikki alun perin haudattiin? Nousiaisten kirkon kuuluisan sarkofagin kuvituksessa noin vuodelta 1429 piispa Henrikin ruumis kannetaan paareilla maakellarista sisään kirkkoon sarkofagiin haudattavaksi.¹⁶¹ Piispa Henrikin alkuperäiseksi hautapaikaksi on historiallisissa lähteissä väitetty Nousiaisten myöhäis-keskiaikaisen kivikirkon ja sen mainitun sarkofagin paikan lisäksi Nousiaisten Moisiota (Nummen kylässä); (vanhemmassa) tutkimuskirjallisuudessa nimensä perusteella myös Nousiaisten kivikirkon vieressä sijaitsevan Topoisten tilan vuonna 1712 mainittua *Kalmopeltoa*

Ville Walta, Hiippakunta muodonmuutoksessa. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010, 223.

¹⁶¹ Ks. esim. Helena Edgren & Kirsti Melanko (toim.), *Pyhän Henrikin sarkofagi*. Museovirasto 1996.

(nyk. *Kalmamäki*). Arkeologisissa tutkimuksissa on sittemmin paljastunut, että Kalmamäki on rautakautinen (polttokenttä)kalmisto eikä nimellä siten ole lähtökohtaisesti mitään tekemistä nimenomaan piispa Henrikin kanssa. Väite Moisiosta Henrikin *alkuperäisenä* hautapaikkana on dokumentoitu vasta vuonna 1741 – väite Henrikin hautajaissaaton kulkemisesta Moision kautta jo aiemmin 1700-luvulla (vuosien 1711 ja 1728 välisenä aikana) –, kun taas Henrikin hautakirkon paikka Nousiaisissa on ilmoitettu hänen alkuperäiseksi hautapaikakseen aivan viimeistään vuoteen 1616 mennessä kirjallisen muodon saaneessa kertomuksessa.¹⁶² Turun piispainkronikassa on tieto, että vuonna 1370 kuollut Turun piispa Johannes Pietarinpoika koristi Pyhän Henrikin haudan Nousiaisissa. Johannes Messenius ajoittaa tapahtuman noin vuoteen 1369.¹⁶³ Koska haudan koristaminen ei merkitse samaa kuin vainajan hautaaminen tai maallisten jäännösten translaatio, pyhän piispa Henrikin hauta sijaitsi siis mitä ilmeisimmin Nousiaisten kirkon paikalla jo ennen vuotta 1369, mutta oliko näin Heinärikin kuolinvuodesta lähtien? Nousiaisten kirkon restaurointitöiden yhteydessä vuonna 1967 tehdyissä kaivauksissa kirkon lattian alta löytyi vaikka mitä luista sormuksiin ja napeista rahoihin. Pyhän Henrikin sarkofagin alta löytyi kuningas Maunu Eerikinpojan (ru. Magnus Eriksson) aikainen raha, joka on vuosien 1319 ja 1354 väliseltä

¹⁶² Ks. esim. Haavio 1948, 16, 20, 116–117, 126–127; Haavio & Vallinkoski 1951; Oja 1977, 47; Unto Salo, Nousiaisten Moisio – ikkuna Suomen uskonto- ja yhteiskuntahistoriaan. Teoksessa Tuukka Talvio (toim.), *Suomen Museo*. 104. vuosikerta (1997), 23–60. Helsinki 1998; SKVR VIII nro 992; Muinaisjäännösrekisteri. *Museovirasto*. kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjreki/read/asp/r_default.aspx (2.5.2016); *Levande Musikarv*. Michael Zethrin (ca 1660–1731). levandemusikarv.se/composers/zethrin-michael (7.9.2016).

¹⁶³ Messenius 1988, 63; Heininen 1989, 61.

ajalta.¹⁶⁴ Koska juuri Maunu Eerikinpojan (kuninkaana 1319–1364) aikaiset rahat ovat ”arkeologeille erinomaisia ajoittavia löytöjä”¹⁶⁵, vaikuttaa vahvasti siltä, että Pyhän Henrikin hauta(kirkko) sijaitsi sarkofagin sittemmin osoittamalla paikalla viimeistään 1350-luvulla.

On täysin mahdollista, että ilmeisesti tammikuussa surmatun Heinärikin ruumista todella säilytettiin kevääseen asti jonkinlaisessa ulkorakennuksessa. Haudan kaivaminen ihmisvoimin routaiseen maahan ei ole aivan helppoa eikä ruumis ala kylmässä säässä haista tai mädäntyä. Vainajan hautaamisen lykkääminen säiden mahdollistamissa rajoissa saattaa viitata siihen, ettei seudulla vielä ollut kirkkoa, mikä puolestaan viittaisi Heinärikin toiminta-ajan Suomessa jääneen Turun piispainkronikan kertoman mukaisesti varsin lyhyeksi. Mikäli alueella olisi ollut kirkko, olettaisi Heinärikin ruumiin tulleen haudatuksi maahan kirkon lattian alle jo talven aikana. On kyllä myös mahdollista, että Heinäriikkiä ei haluttukaan haudata nopeasti, koska ei ollut alusta alkaen selvää, mihin hänet haudattaisiin – lähtöseudulleen vai toiminta-alueensa muodostaneeseen Lounais-Suomeen. Surmavuoden keväällä Heinärikin ruumis lienee joka tapauksessa haudattu maahan, lumihan sulaa jäiden lähtöä aiemmin. Oliko paikka sama, jossa myöhäiskeskialta lähtien on sijainnut Nousiaisten kivikirkko ja sen sisällä oleva sarkofagi, vai onko myös Nousiaisten pitäjässä aikoinaan (varhain) tapahtunut Heinärikin luiden translaatio paikasta X tunnetulle, sarkofagin osoittamalle paikalleen, jää avoimeksi.

Tähän likeisesti liittyy se, missä päin Nousiaisia 1200-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä Nousiaisissa

¹⁶⁴ Kulttuuriympäristö, rekisteriportaali. *Museovirasto*. kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx?sovellus=mjhanke&taluu=T_HANKE&tunnus=466 (2.5.2016).

¹⁶⁵ Haggrén 2015, 496–497, 555.

sijainnut piispankirkko sijaitsi. Tutkimuskirjallisuudessa on ollut esillä kaksi vaihtoehtoa, Moisio Nummen kylässä ja nykyisen kivikirkon paikka Topoisissa, joista molemmilla hypoteeseilla on omat vahvuutensa ja heikkoutensa. Moisiosta on ruumiskalmiston lisäksi löydetty varhaiskeskiaikaisen kirkon jäännökset sekä monumentaalihauta.¹⁶⁶ Voisiko esitettyjen hypoteesien kompromissina ajatella, että Heinärikki kyllä haudattiin Topoisten tilan maille Nousiaisten myöhäiskeskiaikaisen kivikirkon ja sen sarkofagin paikalle Hirvijoen äärellä olevalle (Nous)mäelle, mutta jonkin verran myöhemmin vähän matkaa jokea alavirtaan rakennettu Suomen (lähetysh)hiippakunnan ensimmäinen piispankirkko Sancta Maria rakennettiin Moision maille, mistä piispanistuin 1230-luvulla siirrettiin Aurajoen rannalle Korosiin? Heinärikin haudan päälle olisi Pyhän Henrikin pyhimyskultin synnyn ja voimistumisen myötä sittemmin rakennettu Henrikin hautakirkko, joka aluksi oli puinen.

Jopa merkittävä osa suullisesta Henrik-traditiosta voi kyllä olla 1100-lukua myöhemmältä ajalta periytyviä sepityksiä ja kansanetymologisia selityksiä, mutta pidän hyvin epätodennäköisenä, että koko perimätieto Henrikistä olisi fabrikoitu alusta loppuun.¹⁶⁷ Miten todellisuuspohjaa täysin vailla oleva yksityiskohtainen perimätieto olisi edes kyetty luomaan? Siihen Henrikin fiktiivisyyteen uskovat eivät ole kyenneet vastaamaan. Jos piispa Henrik olisi 1200-luvun lopulla luotu fiktiivinen henkilö,

¹⁶⁶ Ks. esim. Rinne 1932, 42–72; Oja 1977, 45–51; Salo 1997, 23–54; Haggrén 2015, 380–381.

¹⁶⁷ Vrt. Kauko Pirinen, Piispa ja lähetyspiispa Suomen lähetyksellä. Teoksessa Jaan Aarts et al. (toim.), *Pastor et episcopus animarum: studia in honorem episcopi Pauli Verschuren*. Missiologian ja ekumeniikan seuran julkaisuja 1985, 80; Hiekkänen 2014, 120.

olettaisi hänen nimensä sitä paitsi olevan arkaaisen *herra Heinirikin/Heinärikin* asemesta nuorempi *herra Hen(t)rikki* (vrt. muuan *Hendric* Ruotsissa v. 1281 ja *Henric Hactissanpoyca* Sääksmäellä v. 1340¹⁶⁸).

Entäpä sitten Köyliö ja Lalli? Köyliönjärven keskellä sijaitsevalta Kirkkosaarelta eli Saarelta on paikallistettu ja tutkittu kolme rautakautista ruumiskalmistoa, joista nuorin myöhäisrautakautinen ruumiskalmisto on melkoisen rikkaslöytöinen. Kyseinen viikinki- ja ristiretkiaikaan ajoittuvakalmisto on rikkaimpia kaikista tunnetuista Suomen rautakautisista kalmistoista.¹⁶⁹ Tämä indikoi Köyliön olleen varsin keskeinen rintamaa ja kulttuurialue myöhäisrautakaudella.¹⁷⁰ Köyliönjärven Kirkkosaarella oli etabloitunut piispankartano säilyneiden asiakirjojenkin mukaan jo vuonna 1365.¹⁷¹ Oliko se Piispa Henrikin surmavirressä mainitun Lallin kotitilan jatkaja? Lalli on voinut olla paikallinen (pakanallinen tai juuri kristinuskoon kääntynyt) suurmies kuten suurtilallinen. Sellaiseksi häntä on väitetty jo 1600-luvun ensimmäiseltä neljännekseltä olevissa kirjallisissa lähteissä.¹⁷² Lisäksi tunnetaan vielä satoja vuosia vanhempi nonverbaalinen todiste, nimittäin Turun tuomiokirkon

¹⁶⁸ DF nro 467; SDHK nro 1171.

¹⁶⁹ Suvanto 1973, 29–30; Paula Purhonen, *Kristinuskon saapumisesta Suomeen*. Uskontoarkeologinen tutkimus. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 106 (1998), 244; Salo 2003a, 52; Unto Salo, *Sastamalan historia. Esihistoria*. Sastamalan historiatoimikunta 2004, 380; Hiekkänen 2014, 228.

¹⁷⁰ Ks. esim. Sami Raninen & Anna Wessman, Rautakausi. Teoksessa Georg Haggrén, Petri Halinen, Mika Lavento, Sami Raninen & Anna Wessman, *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Gaudeamus 2015, 302, 354–355, 358.

¹⁷¹ Suvanto 1987, 39, 157; Jokipii 2003, 330; DF nro 735.

¹⁷² Haavio 1948, 157; Haavio & Vallinkoski 1951, 60–61, 67, 74–75.

restaurointitöiden yhteydessä pyhimysarkusta vuonna 1924 löydetty ns. kallolaite, leukaluun ympärille kankealla kankaalla ja muilla täytteillä luonnollisen kallon näköiseksi konstruoitu palvontaesine. Kallolaite on todennäköisesti 1300-luvulta, tarkemmin sanottuna 1300-luvun alusta. Kallolaitteessa on kuvattuna ritariasuinen mies, joka on juuri katkaissut miekallaan vaatetuksestaan päätellen mitä ilmeisimmin pappissäättyyn kuuluneen polvistuneen miehen pään.¹⁷³ Kulta- ja hopealangalla kirjottu kuvaus kallolaitteen kankaassa esittää todennäköisesti piispa Henrikin surmaa, sillä juuri päänsä menettäneen miehen rukousasennossa olevista käsistä puuttuu sormia, ja 1200-luvulle palautuvassa Pyhä Henrikin legendassahan piispansurmaajan kerrotaan katkaisseen Henrikin sormen.¹⁷⁴ Vaikuttaa siis siltä, että Henrikin surmaaja todella käsitettiin vanhimmassa tavoitettavissa olevassa Henrik-perinteessä rivitalonpoikaa mahtavammaksi henkilöksi ja että kuvaesityksissä piispa Henrikin jalkojen alle vääntelehtimään päätyneen Lallin status laskee sitä mukaa kuin Henrikin glooria kasvoi.¹⁷⁵

¹⁷³ Rinne 1932, 346–349; Haavio 1948, 146, 157–158; Mauno Jokipii, Kallolaite. Teoksessa Ritva Kava & Reino Kero (toim.), *Pyhän Henrikin muisto*. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXII. Satakunnan Historiallinen Seura 2005, 450–454; Kalevi Pöykkö, Pyhä Henrik taiteessa. Teoksessa Ritva Kava & Reino Kero (toim.), *Pyhän Henrikin muisto*. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXII. Satakunnan Historiallinen Seura 2005, 406–425; Sofia Lahti, Pyhän Henrikin reliikit materiaalisena läsnäolona. Teoksessa Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (toim.), *Pyhä Henrik ja Suomen kristillistyminen*. Suomen Museo 2007, 69–86 (s. 78–80).

¹⁷⁴ T. Heikkilä 2009, 262–267.

¹⁷⁵ Haavio 1948, 157–158; Edgren 2007, 93; T. Heikkilä 2007, 111–118, 126; T. Heikkilä 2009, 70–71, 89–90.

Köyliönjärven Kirkkokari muistomerkkeineen

Voikin kysyä, miksi juuri Köyliössä sijaitsi piispankartano ja miksi se sijaitsi juuri Köyliönjärven saarella, mikäli kertomuksilta piispa Henrikin murhasta Köyliössä Lallin kädestä puuttuvat kaikki todellisuuskytkennät. Köyliönjärven pinta-alaltaan varsin pienen Kirkkokarin (St. Henriks Holm v. 1688) Pyhän Henrikin kappelin perustamisen ajoitus 1300-luvun lopulle rahalöytöjen perusteella todistaa, että kyseisen paikan (ja sitä kautta Köyliön pitäjän) jo tuolloin uskottiin olevan Henrikin murhapaiikka tai ainakin

sitä lähin kuivan maan alue. Säilyneiden asiakirjalähteidenkin perusteella Pyhän Henrikin kappeli on ollut olemassa noin vuoteen 1422 mennessä.¹⁷⁶ Varsinkin ennen Köyliönjärven järvenlaskua Kirkkokari oli pinta-alaltaan niin pieni¹⁷⁷, että kappelin rationaalisesti ajatellen älyttömällä rakentamisella juuri sille on täytynyt olla vahva symbolinen merkitys. Sekin on aihetodiste.

Köyliönjärven Kirkkokari vuonna 1905

Turun piispanpöydälle kuului Köyliössä peräti kaksikymmentäneljä taloa – kaikki suomalaisen oikeuden kylissä –, mikä on melkoinen

¹⁷⁶ Rinne 1932, 94–108; Suvanto 1973, 380–381; REA nro 399; Jokipii 2003, 332; SPNK 2007, 164.

¹⁷⁷ Euran pitäjänkertomuksessaan vuodelta 1755 kirkkoherra Johan Laihiander kertoo tämän Köyliönjärven pienellä saarella sijainneen muinaisen kirkon eli Pyhän Henrikin kappelin perustusten olleen tuolloin suorastaan vedessä (Jalmari Jaakkola, Johan Laihiander ja hänen kirjoittamansa Euran pitäjänkertomus. *Satakunta. Kotiseutututkimuksia* IV (1916), 157–176), mikä luoteeseen virtaavan Köyliönjoen ja Suomen maankamaran kaakkoon kallistumisen johdosta ei ole mahdotonta.

määrä (keskiajalla) pieneksi maaseutupitäjäksi. Vertailun vuoksi kerrottakoon, että esimerkiksi Köyliötä suuremmassa Eurassa oli vain neljä Turun piispanpöydälle kuuluvaa taloa, joista kaksi suomalaisen oikeuden kylissä ja kaksi ruotsalaisen oikeuden kylissä. Tämä osoittanee Köyliön liittyneen elimellisesti Heinäriikkiin jo tämän kultin rakentamisen alkuvaiheessa eli 1200-luvulla.¹⁷⁸ Oliko piispantalojen huomattavan suuri määrä juuri Köyliössä seurausta herra Heinäriikin surmanneelle paikalliselle suurmiehelle (eli Lallille) kuuluneiden monien maatilojen (Surmarunossa mainitaan Lalloila, Tako ja Lähdet¹⁷⁹) takavarikoinnista Suomen kirkolle rangaistuksena korkea-arvoisen kirkonmiehen murhasta? Siihen, että ainakin joku varhaisista Suomen lähetyspiispoista on kokenut väkivaltaisen kuoleman, viittaa paavi Innocentius III:n Lundin arkkipiispalle lähettämä 30.10.1209 päivätty bulla, jossa sanotaan Suomen piispan viranhaltijan olevan marttyyriudelle alttiina.¹⁸⁰ Samaisesta bullasta saadaan myös ehdoton *terminus ante quem* ajoitettaessa Heinäriikin toiminta-aikaa Suomessa, sillä paavin kirjeestä ilmenee, että Suomen edellinen piispa oli ”siellä laillisesti päättänyt juoksunsa” jo jokin aikaa sitten ja että hänelle etsittiin nyt seuraajaa. Surmatun Heinäriikin on täytynyt vaikuttaa ennen

¹⁷⁸ Aarre Läntinen, Näkökulmia Suomen kristillistämisen alkuvaiheisiin. Teoksessa Martti Linna (toim.), *Muinaisrunot ja todellisuus*. Historian Ystävien Liitto 1987, 129–148.

¹⁷⁹ Ks. Jalmari Jaakkola, Vähän Lallista ja Lalloilasta. *Satakunta. Kotiseutututkimuksia* X (1936), 20–33.

¹⁸⁰ SVL 1989, 32; DF nro 48; ks. myös Katajala 2002, 96; vrt. paavi Aleksanteri III:n bullaan *Gravis admodum* vuodelta 1171 tai 1172 (SVL 1989, 24; DF nro 24).

häntä, joten Heinärikin toiminta-aika Suomessa ajoittuu selvästi 1200-lukua edeltävään aikaan.

Vaikka ainakin yhden Pyhän Henrikin ihmeen, nimittäin sormi-ihmeen, tapahtumapaikka on Köyliö(njärvi), nimeä Köyliö ei vallitsevan käsityksen mukaan mainita Pyhän Henrikin legendassa.¹⁸¹ Vai mainitaanko sittenkin? Legendassa nimittäin mainitaan kokonaista kahden parantumisihmeen tapahtumapaikaksi *Kyru*, minkä on oletettu tarkoittavan Hämeenkyröä (ru. Tavastkyro).¹⁸² Nimi *Kyru* on kirjoitettu legendan eri käsikirjoituksissa myös muodoissa *Kiru*, *Kyrio* ja *Keeru*¹⁸³, joista viimeksi mainittu nimimuoto osoittaa ensitavun vokaalin olleen pitkän toisin kuin nimissä (*Hämeen*)*kyrö* ja (*Tavast*)*kyro* [(tavast)tšyro]. Nimimuoto *Keeru* esiintyy kahdessa käsikirjoituksessa, molemmat vieläpä kotimaisia Turun hiippakunnasta.¹⁸⁴ Ei siten ole kirkossa kuulutettua, että *Kyru* merkitsee Hämeenkyröä. Pyhän Henrikin legendan käsikirjoitusten nimimuodot *Kyru*, *Kiru*, *Kyrio* ja *Keero* viittaavat suomenkieliseen kantamuotoon **Keyry*/**Köyry* tai **Keyriö*/**Köyriö*, jotka muistuttavat suuresti *Köyliötä* ja sen varhaisuomalaista kantamuotoa **Keyliö*.¹⁸⁵ Varhaisuomalainen ääntenmuutos *ey* > *öy* tapahtui Lounais-Suomessa vuoteen 1366 mennessä.¹⁸⁶ Keskiaikaisen suomen kielen

¹⁸¹ T. Heikkilä 2009, 107; T. Heikkilä 2010, 116.

¹⁸² Ks. esim. T. Heikkilä 2009, 111.

¹⁸³ T. Heikkilä 2009, 270.

¹⁸⁴ T. Heikkilä 2009, 222.

¹⁸⁵ Suomen kielen diftongi *öy* on kehittynyt aiemmasta, myös attestoidusta diftongista *ey* (Tapani Lehtinen, *Kielen vuosituhanneet. Suomen kielen kehitys kantauralista varhaisuomeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007, 196–197). Nimen *Köyliö* etymologiasta ks. M. Heikkilä 2014a, 177–179.

¹⁸⁶ M. Heikkilä 2014a, 178.

**Köyry* 'Köyliö' olisi hyvin voitu kirjoittaa latinaksi juuri *Kyru* (vrt. esim. (v)sm. *Oulu* → ru. *Ule*, (v)sm. *Pöytä/Pöytyä* → mru. *Pötha* v. 1366 ja sm. *Kyrö* → ru. *Kyro*).

Nimen *Kyru* arvoituksen ratkaisu onkin mielestäni seuraava: 1) vsm. **Keylijoki* ~ **Keyrijoki* (= Köyliönjoki) "Käyräjoki" (*l* ~ *r*-vaihtelusta suomen kielessä vrt. esim. *oulu* (> *Oulu*) ~ *ouru* 'tulvesi', *ylkä* ~ *yrkä* 'sulhanen', *riksa* ~ *liksa*, *Köylypolvi*, *Köyryselkä*, *kiura* 'käyrä, kiemurainen', *Kiuruvesi* eli *Kiurujärvi* (huom. kirjoitusasu *Kyröierffui* v. 1446¹⁸⁷) > vsm. **Keyliö/Köyliö* ~ **Keyriö*/**Köyriö* (vrt. *Keyrittä* ja *Keuruu*) → mru./lat. *Kyru/Kiru/Kyrio/Keero* (jälkitavun äännekehityksestä vrt. sm. *Raisio* → ru. *Reso*); 2) vsm. **Keyli* → vsm. **Keyly* (vrt. *Köylypolvi* ja *Keylö* 'Köyliö'¹⁸⁸) → mru. **Kiulu* (vrt. mru. *Kiulu*) > mru. *Kiulo* (> ru. *Kjulo* 'Köyliö') → vsm. *Kiulon järvi* (Piispa Henrikin surmarunossa, ks. alla) ja *Kiuläjäki*¹⁸⁹ v. 1548. Juuri *l*- ja *r*-äänteiden vaihtelu samassa nimessä ei ole harvinaista. Esimerkkinä mainittakoon *Tulholm* 'Tullisaari' (Helsingissä) v. 1558, mutta *Turholm* v. 1682.¹⁹⁰ Köyliöstä oli merkittävästi lyhyempi pyhiinvaelluskävelymatka Nousiaisiin kuin Hämeenkyröstä. Sant Henrikin pyhiinvaellustie kulkikin juuri Köyliöstä Nousiaisiin, mille legendan ihmeet antoivat perustan (konsolidaation).¹⁹¹ *Kyrun* lukeminen Köyliöksi on siten nähdäkseni vähemmän rohkeaa

¹⁸⁷ Kyösti Julku, *Suomen itärajan synty*. Studia Historica Septentrionalia 10 (1987), 199, 202. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.

¹⁸⁸ Aarno Maliniemi & J. J. Mikkola, Kaksi pyhää Henrikkiä koskevaa muistiinpanoa. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia* XXVIII (1930), 3–9.

¹⁸⁹ Seppo Suvanto 2001, 1811.

¹⁹⁰ SPNK 2007, 464–465.

¹⁹¹ Ks. esim. Haavio 1948, 224–238.

kuin sen tulkitseminen Hämeenkyröksi, kuten tähän asti on tehty. Hämeenkyröstä kerätty Henrik-traditio onkin määrältään hyvin vähäistä verrattuna esimerkiksi Kokemäkeen Köyliöstä puhumattakaan¹⁹², joten pidän mahdollisena, ettei Henrikin toiminta-alue ulottunut (ehtinyt ulottua) niin kauas sisämaahan Varsinais-Suomesta kuin Hämeenkyrö on. Legenda novassa Henrikin kuolinpaikaksi ilmoitetaan Satakunnan maakunta.¹⁹³

Suomen todellinen kansallisyhitys historiallisena henkilönä – uusi hypoteesi herra Heinärikin henkilöllisyydestä ja hänen väkivaltaisen kuolemansa ajankohdasta

Olen edellä esittänyt monia todisteita siitä, etteivät Uppsalan neljäs piispa Henrik (Henricus) ja Köyliössä surmansa saanut ”Suomen ensimmäinen piispa” eli herra Heinärikki (Heinrichus) ole yksi ja sama henkilö.¹⁹⁴ Sen sijaan Uppsalan piispa Henrik (Henricus Anglicus) ja Ruotsin kuningas Erik Jedvardsson (Henricus/Hericus/Ericus) lienevät yksi ja sama englantilaissyntyinen historiallinen henkilö (k. 175.1159 Uppsalassa). Tästä seuraa kysymys, voidaanko herra Heinärikin henkilöllisyydestä ja elämänvaiheista saada selville muuta kuin, että hän oli yläsaksalainen ja että hänen lyhyeksi jäänyt toimintansa Suomessa ajoittunee Ruotsin/Uppsalan Eerikiä jonkin verran varhaisempaan aikaan – mitkä (huom.) jo sinällään ovat uusia faktoja Suomen apostolista. Mielestäni voidaan. Esitän seuraavassa

¹⁹² Haavio 1948, passim.

¹⁹³ Maliniemi 1942, 94–95.

¹⁹⁴ M. Heikkilä 2013, 352–353.

uuden hypoteesin siitä, mikä historiallinen herra Heinärikki oli miehiään.

Herra Heinärikkiä ei tähän mennessä ole kyetty yhdistämään kehenkään todistettavasti historiallisen henkilöön, mikä on antanut aiheen hänen historiallisuutensa kyseenalaistamiseen tai jopa kiistämiseen.¹⁹⁵ Paikallisen perimätiedon mukaan piispa Henrik nousi maihin ja saarnasi Mynämäen Mynälahden *Pyhärannassa* (*Poharanta* v. 1373) lähellä *Pyhe*-nimistä kylää (← sm. *pyhä*; *Pyhä* v. 1792, 1799, ru. *Helgo* ”Pyhäjoki” v. 1536).¹⁹⁶ Olipa perimätiedolla mitään todellisuuspohjaa tai ei, nimi *Mynämäki* on joka tapauksessa etymologisesti hyvin kiintoisa. Lounaissuomalainen nimye *Mynälähti*, *Mynämäki*, *Mynäjoki* ja *Mynäjärvi* on nimittäin Suomessa uniikki, ja nimenosan *Mynä*- alkuperä on täysin hämärän peitossa.¹⁹⁷ Varmaa on vain se, että nimi *Mynämäki* palautuu aiempaan muotoon *Mynämä*, jossa jälkitavu *-mä* on paikkaa ilmaiseva (nimistön) johdin *-mä* (huom. esim. *Mynäjoki* eikä ***Mynämäjoki*; vrt. *satama*, *valkama*, *reunama*, *rintama*, *Selkämä*, *Suorama*, *Kokema* > *Kokemäki*, *Längelmä* > *Längelmäki*, *Manamansalo*).¹⁹⁸ Nimen vanhin kirjallinen esiintymä *Mynemedh* vuodelta 1567 osoittaa, että nimi on alkuaan ollut monikollinen **Mynämät* (vrt. *iltamat*, *sanomat*, *Kykämät*) ja kehittynyt siitä suomen lounaismurteille ominaisen

¹⁹⁵ Ks. esim. T. Heikkilä 2009, 42.

¹⁹⁶ Haavio 1948, 226; Kaitanen 2003, 141; Salo 2003b, 90; Jan Strang & Erkki-Sakari Harju (toim.), *Suomen karttakirja 1799. C.P. Hällströmin Suomi-kartasto*, 2012, 41; Järvinen & Timonen, 2014, 333, 338; SDHK nro 10292; Nimiarkisto.

¹⁹⁷ SPNK 2007, 279.

¹⁹⁸ Olli Nuutinen, Satakunnan synty ja Kainuun kato. *Virittäjä* 1989, 38–40; Kaino Laaksonen & Anneli Lieko, *Suomen kielen äänne- ja muoto-oppi*. Finnlectura 2003, 116; SPNK 2007, 279.

sananloppuisen t:n kadon ja yleissuomalaisen kolmannen tavun ð:n kadon kautta nykyiseen muotoonsa seuraavasti: **Mynämät* (nom.): **Mynämäden* (gen.) > **Mynämäð* (vrt. *Mynemedh*¹⁹⁹) : **Mynämäden* > *Mynämä* : *Mynämäen* > *Mynämäki* : *Mynämäen* (vrt. *Maunus Tavast Mynämäest* v. 1658).²⁰⁰ Nimen vanhin tunnettu kirjoitusasu *Mynemedh* mahdollistaa myös sen, että *Mynä*- palautuisi aiempaan muotoon **Myne*, joka puolestaan olisi säännöllisesti kehittynyt joko muodosta **Myneh* tai **Mynek* (vrt. *veneh* > *vene*, sukunimi *Munnek* > *Munne* ”Munkki”; vrt. myös *piestä* : *pieksee* → **Pieksemäjärvi* > *Piexeme* v. 1575 > *Pieksämäki*²⁰¹). Äänteellisesti samanlaisten eli *Mynä*- ja *Myne*-alkuisten paikannimien muutoin täydellinen puuttuminen Suomen paikannimestöstä viittaa Lounais-Suomen *Mynä*-nimyeen olevan laina-alkuperää. *Mynämäen* ruotsinkieliselle (ruotsin kielessä käytetylle) nimelle *Virmo* löytyy sentään joitakin samansointisia vertailukohteita suomalaisesta paikannimestöstä kuten *Virmajoki* ja *Virmasvesi*. Nimiin sisältynee suomen kielen sana *virma* ’nopea, vireä, vilkas, raisu; vimma, kiihko, paha tapa’.²⁰² Etymologiaa tukee Mynäjoen lähdejärven Mynäjärven vieressä

¹⁹⁹ Lounaismurteiden silloisen äännekannan [ð] mukaisesti myös Mikael Agricola (k. 1557) kirjoitti substantiivien monikon tunnuksen silloin tällöin t:n asemesta *dh:na* (*Mikael Agricolan teokset*. kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agricola_coll_rdf.xml (21.9.2015)).

²⁰⁰ Virrankoski 2001, 112; SPNK 2007, 279; Erkki Lyytikäinen, Jorma Reunun & Jaakko Yli-Paavola (toim.), *Suomen murrekirja*. Gaudeamus 2013, 16–18.

²⁰¹ Pirjo Mikkonen & Sirkka Paikkala, *Sukunimet*. Kustannusosakeyhtiö Otava 2000, 367–368; SPNK 2007, 332.

²⁰² SSA s.v. *virma*; SPNK 2007, 510.

sijaitsevat *Vimmanmäki* ja *Vimmansuonoja* (huom. *virma* mm. 'vimma').²⁰³ Mynäjoen aiempi nimi lienee siten ollut **Virmajoki*.

Belgialaisen sisterssiläisluostari Ten Duinenin (perustettu 31.5.1138) perusteellisen *Cronologia Dunensis* -luostarikronikan mukaan Linköpingin hiippakuntaan Ruotsin valtakunnassa (in Suetia) perustettiin *Reuna*-niminen sisterssiläisluostari vuonna 1130.²⁰⁴ Muinaisruotsin äännejärjestelmässä ei ollut diftongia *eu* sen enempää kuin missään muussakaan samaan aikaan puhutussa germaanisessa muinaiskielessä.²⁰⁵ Sellaista yleisnimeä eli appellatiivia kuin *reuna* ei tunneta muinaisruotsista.²⁰⁶ Huomattakoon, ettei *Reuna* voi tarkoittaa Gotlantiin vuonna 1164 perustettua Gutnalian (*Gudvala/Gutvalla*) sisterssiläisluostaria, josta myöhemmin käytettiin myös nimeä *Ruma/Roma*, sillä Gutnalian luostari mainitaan *Cronologia Dunensis* -luostarikronikassa oikeassa paikassa.²⁰⁷ Erityisesti vanhimmat sisterssiläisluostarit saivat usein nimensä sijaintipaikkansa nimestä.²⁰⁸ Missä *Reunan* luostari siis sijaitsi?

Sisterssiläinen sääntökunta (*Ordo cisterciensis*) oli 1100-luvun ekspansiivisin ja (siksi) merkittävin luostarijärjestö.²⁰⁹ Sisterssiläis-munkit olivat pappisvihkimyksen saaneita ja yleensä varakkaissa

²⁰³ *Karttapaikka*. Maanmittauslaitos. www.karttapaikka.fi (10.6.2015).

²⁰⁴ *Cronologia Dunensis*. arkiv.pilemedia.se (30.9.2014).

²⁰⁵ Hans Krahe & Wolfgang Meid, *Germanische Sprachwissenschaft I. Einleitung und Lautlehre*. Walter de Gruyter 1969, 54.

²⁰⁶ *Fornsvensk lexikalisk databas*. spraakbanken.gu.se/fsvldb (1.10.2014).

²⁰⁷ *Cronologia Dunensis*; France 1992, 502; Harrison 2009, 197, 199.

²⁰⁸ France 1992, 20.

²⁰⁹ Krötzl 2003, 16–18.

kodeissa kasvaneita miehiä.²¹⁰ Kaikki sisterssiläisluostarit eivät suinkaan sijainneet keskeisillä kulttuuriseuduilla; pikemminkin sisterssiläiset hakeutuivat hieman syrjäisiin paikkoihin.²¹¹ Lundin v. 1103–1104 perustettuun arkkhiippakuntaan kuuluivat alusta asti Findia ja Hestia, joista jälkimmäinen tarkoittaa lähes varmasti Viroa ja ensimmäinen joko Varsinais-Suomea tai Finnvedeniä (= Smålannin länsiosan nimi) – tai ehkäpä molempia, mikäli kyseessä on kontaminaatio nimestä *Finnedia* 'Finnveden' ja *Finnia* 'Varsinais-Suomi'.²¹² Linköpingin hiippakunta oli puolestaan siihen kuuluneen Gotlannin Novgorodin kauppayhteyksien ansiosta jo varhain Ruotsin hiippakunnista itään suuntautunein ja muutoinkin Ruotsin merkittävin hiippakunta varhaiskeskiajalla. Esimerkiksi vuonna 1153 Ruotsissa paavin legaatti Nicholaus Breakspearin (sittemmin paavi Hadrianus IV) johdolla pidetty kirkolliskokous pidettiin nimenomaan Linköpingissä, vuonna 1139 Lundissa paavin legaanin Theodwinuksen johdolla pidetyssä Pohjolan ensimmäisessä provinsiaalisynodissa Ruotsin kirkkoa edusti Linköpingin hiippakunnan piispa Gislo ja vain hän, vuonna 1219 Johan Sverkersson kruunattiin Ruotsin kuninkaaksi Linköpingin tuomiokirkossa piispa Karl Magnussonin (= Birger Jaarlin vanhempi veli) toimesta, elokuussa vuonna 1220 samainen Linköpingin piispa Karl kaatui ruotsalaisten sotaretkellä Lihulassa Länsi-Virossa ja vuonna 1229 paavi Gregorius IX valtuutti juuri Linköpingin piispan,

²¹⁰ Harrison 2009, 172–173.

²¹¹ France 1992, 9–11; Harrison 2009, 173.

²¹² Ks. M. Heikkilä 2012a, 454–455. Huom. uralilaista kieltä puhuneiden ihmisten kansoittamaan maahan viittaava *Scridivindia* v. 1133 (SDHK nro 175).

Gotlannin (huom.) sisterssiläisluostarin apotin ja Visbyn rovastin siirtämään Suomen hiippakunnan piispanistuimen ”edullisemmalle paikalle hiippakunnassa”/”sopivammalle paikalle samaisessa hiippakunnassa”.²¹³ Sisterssiläisillä munkeilla on selvästi ollut osansa Suomen kirkkoa koskevien asioiden hoidossa 1220-luvulla. Tästä todistavat paavi Gregorius IX:n tammi-helmikuussa vuonna 1229 lähettämät, Linköpingin piispalle, Gotlannin sisterssiläisluostarin apotille ja Visbyn rovastille osoittamat Suomen kirkkoa koskevat suojelu- ja toimeksiantokirjeet (yht. 4 kpl).²¹⁴ Myös Baltiassa sijainneen Väinänsuun eli Dünamünden sisterssiläisluostarin apotti on erään samalta ajalta olevan paavinkirjeen yhtenä adressaattina.²¹⁵ On perusteltua olettaa, että sisterssiläiset toimivat Itämeren alueen kansojen käännytystyössä jo selvästi aiemmin, sillä virolaisten piispaksi 1170-luvun alussa nimitetty skandinaavi Fulco (= Folke) ja hänen (syntyjään virolainen) apulaisensa Nicolaus olivat sisterssiläisiä munkkeja.²¹⁶

Koska salaperäisen Reunan luostarin nimihän olisi puhdasta suomea (sm. *reuna* ’vieri, sivu, ranta, parras’), niin olisiko Reunan sisterssiläisluostariksi kutsuttu pappismunkkiyhteisö voitu perustaa (Varsinais-)Suomeen, esimerkiksi Mynälahden rannalle meren äärelle/rannalle/reunalle, eli seudulle (Pyhäranta), jossa

²¹³ SDHK nro 454; SVL 1989, 39; *Henrikin Liivinmaan kronikka (Heinrici chronicon Livoniae)*. Suomentaneet Maijastina Kahlos & Raija Sarasti-Wilenius. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003 s. 19, 24, 203; Harrison 2009, 377; Göthberg, Lovén & Dahlbäck 2010, 18; Tahkokallio 2010, 78.

²¹⁴ SDHK nro 453–454, 460–461, 463; Läntinen 1987, 136–137.

²¹⁵ Läntinen 1987, 136–137; SVL 1989, 38–44; DF nro 74.

²¹⁶ SVL 1989, 25; Krötzl 2003, 15–17.

paikallinen perimätieto kertoo piispa Henrikin nousseen maihin ja saarnanneen? Mynämäki oli naapuripitäjänsä ohella silloisen Suomen keskusaluetta. Itämerensuomen yleisnimi *reuna* 'vieri, sivu, ranta, parras' esiintyy paikannimissä mm. Lounais-Suomessa. Talonnimenä *Reuna/Reunala* on yleinen.²¹⁷ Esimerkiksi Mynämäen pitäjän Karjakoskella on todistettavasti ollut nykyään käytöstä poistunut *Reuna*-niminen asutusnimi.²¹⁸

Sijaitsepä luostariksi laskettu Reunan pappismunkkiyhdyshyväkunta Mynämäessä tai ei, hypoteesini munkkien varhaisesta toiminnasta Mynämäessä (~ Mynälähdän alueella) saa mielestäni vahvan lingvistisen todisteen juuri nimestä *Mynämä(ki)*, jonka väitän tarkoittavan ”Munkkipaikkaa/Munkkilaa” (vrt. Paimion keskiaikainen kirkontila *Munkkila* (*Munkila* v. 1477)²¹⁹ ja suomen kielen appellatiivi *pappila*). Väitän nimittäin, että nimen *Mynämä* vartalo *Mynä-* on lainattu varhaiskeskiyläsaksan (frühmittelhochdeutsch) ’munkkia’ merkitsevästä sanasta seuraavasti: (lat. *monachus* ~ *monicus* ’munkki’ →) mys. *munih* ’munkki’ > kys. *münech*²²⁰ [myneχ] → vsm. **Mynelahti* ’Mynälahti’ (”Munkkilahti”; vrt. *Munkinlahti* ja *Munkkiniemi*) → **Mynä-mä-t* ’Mynämäki’ (”Munkkipaikka eli Munkkila”) > sm. *Mynämäki* (vrt. *veneh* > *vene*, *orih* > *ori*,

²¹⁷ Mikkonen & Paikkala 2000, 537; Karttapaikka.

²¹⁸ Nimiarkisto.

²¹⁹ Mikkonen & Paikkala 2000, 367–368.

²²⁰ Tästä muodosta on kehittynyt myös nykysaksan *Mönch* ’munkki’ välimuodon *münch* kautta. Keskiäläsaksaksi munkki oli puolestaan *mon(i)k*, mistä nimeä *Mynämä* ei voi äänteellisistä syistä johtaa. (Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearbeitet von Elmar Seebold. 24., durchgesehene und erweiterte Auflage. Walter de Gruyter 2002, 628; Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok*. Gleerups 2008, 667).

germ. *jah* → sm. *ja*, ru. murt. *stad* 'ranta' < kgerm. **staba* → sm. (*)*sata* 'ranta' → sm. *sata-ma* "rantapaikka", *Satalahti*, *Mynäjoki* "Munkkijoki", *Mynälahti* "Munkkilahdi"; huom. myös mm. *Munkkionlevo* "Munkkien lepopaikka" niin ikään Mynämäessä ja läheinen *Munkkionmäki* Pöytyän puolella sekä *Munkinmäki* Laitilassa²²¹). Tälle etymologialle löytyy tunnettu vanha paralleeli Saksasta, nimittäin kaupunginimi (*in*) *München* "Munkeilla" – sekin monikollinen paikannimi –, puhumattakaan niistä lukuisista Ruotsin ja Suomen paikannimistä, joissa esiintyy sana *munk/munkki*; esim. *Munkabodha* "Munkkien asumukset" (huom. monikko) v. 1178 nimenomaan Linköpingin hiippakunnassa ja *Munkkiniemi* Helsingissä.²²² Suomessa on myös monia sanan *luostari* sisältäviä paikannimiä²²³, joten oletukseni 'munkkia' merkitsevän sanan sisällyttämisestä nimeen *Mynämäki* on sopusoinnussa entuudestaan tunnettujen onomastisten tosiasioiden kanssa. Munkkien oleskelu/toiminta alueella X on siis todistettavasti ollut omiaan jättämään jälkensä alueen X paikannimistöön.

Nimen *Mynämä* todistusvoimaisen äänneasun (*Mynä-* eikä sitä vanhempi ***Munik(k)i* tai nuorempi ***Mynk(k)i*) perusteella nimi lienee annettu juuri 1100-luvulla, mikä sopii erinomaisesti puheena olevaan aikatasoon. Tässä yhteydessä huomionarvoista on, että myös läheisen Maskun pitäjän nimi (*Maska/Masko/Masku*), jonka ensimmäinen on jo vuodelta 1232, saattaa sisältää

²²¹ Haavio 1948, 224–232; Karttapaikka.

²²² SDHK nro 242.

²²³ Mikkonen & Paikkala 2000, 321–322; *Karttapaikka*.

mannengermaanisen henkilönimen *Masco*.²²⁴ Ruskon pitäjän Merttelän kylän nimeen (*Maertila* v. 1405) sisältynee puolestaan niin ikään manngermaaninen henkilönimi *Merti(n)* (< *Martin* ← lat. *Martinus*).²²⁵ Koska 25.1.1291 virkaansa valittu Turun hiippakunnan ensimmäinen suomalaissyntyinen piispa Maunu oli kotoisin juuri Merttelästä²²⁶, nimi kuuluu samaan aikatasoon kuin Masku ja Mynämäki. Muistettakoon myös, että Aurajokilaaksosta Kaarinan Ravattulan Ristimäeltä löydettiin äskettäin rakennusajankohdaltaan 1100-luvulle ajoittuvan kirkon rauniot.²²⁷ Ei Aurajokilaaksossakaan vielä hiljattain vallinneen käsityksen mukaan pitänyt olla niin varhain kirkkoa.²²⁸ Mynämäen ”munkkila” olisi ehkä sitä paitsi ollut pikemminkin muutaman jostain eurooppalaisesta (sisterssiläis)luostarista lähetystyötä Varsinais-Suomeen tekemään tulleen/lähetetyn yläsaksalaisen *mynän eli munkin yhdyskunta ja sen majapaikka kuin luostari sanan konventionaalisessa merkityksessä (vrt. Vreta Ruotsissa ja edellä mainittu monikollinen *Munkabodha*).²²⁹ Entuudestaan tunnettua on, että ’munkkia’ merkitsevä, perimmältään kreikan kielen sanaan *mónakhos* ’yksinäinen’ palautuva lekseemi on lainautunut suomen

²²⁴ Lars Huldén, *Finlandssvenska bebyggelsenamn*. Svenska litteratursällskapet i Finland 2001, 174.

²²⁵ Förstemann 1900, 1098–1099; SPNK 2007, 268.

²²⁶ Maliniemi 1945, 388.

²²⁷ Juha Ruohonen, Kirkollisen kulttuurin alkulähteillä. Kaarinan Ravattulan varhaiskeskiaikainen kirkko ja kirkkoomaa. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2013, 433–440.

²²⁸ Ruohonen 2013.

²²⁹ Vrt. Bertil Nilsson, Det tidigaste klostret i Vreta. Teoksessa Göran Tagesson et al. (toim.), *Fokus Vreta Kloster: 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster* 2010, 38.

kieleen useammasta eurooppalaisesta kielestä; *munkki* on lainattu alasaksasta ruotsin kielen välityksellä ja *manakka/monakka/monakko* venäjältä.²³⁰

Palatkaamme vielä kysymykseen, missä aiemmin puheena ollut Reunan luostari sijaitsi. Nähdäkseni todennäköisintä on, että Linköpingin hiippakunnan alueella sijainnut Reunan luostari sijaitsi Ruotsissa Linköpingin lähistöllä (Itä-Götanmaalla), eli samalla seudullakuin Vretan luostarikin. Muinaisruotsinäännejärjestelmässä ei edellä kerrotusti kyllä ollut diftongia [eu], mutta latinankielisen lähteen kirjainyhdistelmä <eu> nimessä *Reuna* voi hyvin selittyä varhaisen muinaisruotsin diftongin [öy] (> ru. [ö:]) substituutioksi, koska latinan kielessä ei puolestaan ollut /ö/- eikä /y/-äännettä eikä omasta takaa grafeemia <ö/ø>. Itä-Götanmaalta ja Södermanlandista löytyy kummastakin, ja vieläpä melko läheltä toisiaan, jo varhain asiakirjoissa mainittu paikka, jonka nimeä *Reuna* olisi voinut tarkoittaa, nimittäin Itämeren rannikon vanha pitäjännimi *Rönö* Itä-Götanmaan koillisosassa nykyisen Norrköpingin kunnan alueella ja niin ikään mereen rajautuva *Rönö härad* eli Rönön kihlakunta Södermanlandin kaakkoisosassa nykyisen Nyköpingin kunnan alueella. Pitäjälle nimen *Rönö* antanut paikka on aikoinaan ollut saari Itämeren rannikolla. *Rönön* kihlakunnan muinainen keskuspaikka oli puolestaan Tingshögen eli ”Käräjämäki”. Nimien etymologia, äännehistoria ja valikoima vanhoja kirjoitusasuja ilmenevät seuraavasta: *Rönö* ’Rönö’ v. 1358, *Rønho* v. 1331 < rru. **Röyn-öy* ’Rönö’ (”Kivikkosaari”) < rru. **röyn* ’kivikkoinen maasto’

²³⁰ SSA s.vv. *manakka*, *munkki*.

(vrt. misl. *braun* 'id.') → rru. **Röyna* 'Rönö härad' ("Kivikot") > *Rontunum* 'Rönö härad' v. 1302, *Rono hundery* v. 1322, *Ronahundare* v. 1360, *Ronahwndare* v. 1376. Vanhassa Rönön kihlakunnassa oli myös pitäjä nimeltä *Runtuna* (< mru. *Rontunum* v. 1314), joka sijaitsi viitisen kilometriä Tingshögenistä lounaaseen.²³¹ *Ronahundare* eli Rönö härad on lisäksi mainittu Tingshögenin läheltä löydetyistä 1000-luvun loppuun ajoittuvassa riimukivessä (Aspastenen: *rauniki*) ja kahdessa islantilaisessa saagassa (*Rauningi*).²³² Tingshögenin läheltä Ludgon kirkon luota on puolestaan löydetty niin ikään 1000-luvun loppuun ajoittuva riimukivi, jossa pyydetään Kristusta auttamaan vainajan sielua, mikä osoittaa alueella jo tuolloin asuneen kristittyjä.²³³ Jokin yllä mainituista kolmesta vanhasta *Rön*-nimestä voi hyvinkin olla paikka, jossa Reunan luostari sijaitsi. Arvelen, että *Reuna* on latinalaistettu muoto varhaisen muinaisruotsin paikannimestä **Röyna* 'Rönö härad'.

Mielestäni todennäköisimmät vaihtoehdot (ylä)saksalaisten munkkien lähetystyötukikohdan sijaintipaikaksi Mynämäen "munkkipitäjässä" ovat aakkosjärjestyksessä lueteltuina seuraavat: Kappelimäki eli Hietämäki (kirkon maita asiakirjalähteidenkin

²³¹ SOL = *Svenskt ortnamnslexikon*. Utarbetad inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Red. Mats Wahlberg 2003, 261, 267; Hellquist 2008, 874; *Kartsök och ortnamn*. Lantmäteriet kso. lantmateriet.se (21.9.2015); *Ortnamnsregistret*. www.sprakochfolkminnen.se/sprak/namn/ortnamn/ortnamnsregistret (12.9.2015).

²³² Sven B. F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige*. Almqvist & Wiksell Förlag AB 1984, 108–110; *Samnordisk runtextdatabas & Rundata*. <http://www.nordiska.uu.se/forsk/samnord.htm>.

²³³ Sven B. F. Jansson, *Sörmländska runstensfynd*. *Fornvännen* 1948, 282–314; *Samnordisk Runtextdatabas & Rundata*.

perusteella jo vuonna 1336), Pyhe eli Pyhä eli Helko ”Pyhäjoki” (huom. nimi), Pyhäranta (huom. nimi; maatila mainittu jo v. 1373) ja Saari (kirkon maita asiakirjalähteidenkin perusteella varmasti vuoteen 1290 mennessä, mutta epäsuorien todisteiden perusteella jo 1230-luvulla).²³⁴ Todennäköisimpänä vaihtoehtona pidän Saarta. Saari oli 1100-luvulla nimensä mukaisesti saari Mynälahdella Mynäjoen silloisen suulahden edustalla. Mynälahden pohjukkaan laskee *Laajoki*, mutta lahden nimi ei ole ***Laalahti* (vrt. *Mynäjoki* ja *Mynälahti*). Mynälahden pohjukassa on sen sijaan *Aarlahti* (< *Arelax* v. 1467), joka palautuu aiempaan äänneasuun **Aðralaksi* (ks. Kaalimaa-ekskursio alla). Samasta varhaislänsisuomalaisesta sanavartalosta **aðra* ’vesiväylä’ johtunevat myös tunnetut lounaissuomalaiset paikannimet *Airisto* ”(Purjehdus)väylästä” ja *Aurajoki* sekä *Aerla* (< *Ayralax* v. 1477 < *Adhrelax* v. 1451).²³⁵ Otaksun, että Mynälahden aiempi nimi on ollut **Aðralaksi* (> *Aarlahti*) ja Mynäjoen aiempi nimi edellä kerrotusti **Virmajoki* (> *Virmo*). Lähetystyötä tehneiden sisterssiläismunkkien tukikohdasta (**Mynämät*) **Aðralahden* **Virmajoghen* suussa olisivat sitten saaneet alkunsa nykyiset nimet *Mynälahti*, *Mynäjoki* ja *Mynämä(ki)*.

Nimet *Heinärikki* ja *Heinirikki* osoittavat, että kyseinen kirkonmies (Heinrich) oli saksalainen, tarkemmin sanottuna yläsaksan murrealueelta, eli saman kielimuodon saman aikatason puhuja, josta nimi *Mynämäki* lienee lainattu. Keskiaikaisia saksalaisia

²³⁴ SVL 1989, 49, 51, 71, 97, 111; DF nro 219; SDHK nro 8939, 10292.

²³⁵ Mikko Heikkilä 2014b, The Changing Language Situation in the Åland Islands and Southwest Finland during the Late Iron Age. Teoksessa Joonas Ahola, Frog & Jenni Lucenius (toim.), *The Viking Age in Åland. Insights into Identity and Remnants of Culture*, pp. 303–321.

dokumentteja lukemalla selviää, että nimen Heinrich (He(i)nricus) kantajat olivat keskiajalla vahvasti edustettuina kuninkaiden, keisarien, ruhtinaiden, (arkki)piispojen, apottien ym. hallitsevan yhteiskuntaluokan edustajien keskuudessa, mikä indikoi, että herra Heinärikkikin on melko todennäköisesti ollut ylhäistä syntyperää.²³⁶ Sisterssiläismunkit olivatkin pappisvihkimyksen saaneita ja yleensä varakkaissa kodeissa kasvaneita miehiä.²³⁷ Reunan luostari oli edellä kerrotusti sisterssiläinen ja perustettu sisterssiläisen ajanlaskun mukaisena kalenterivuonna 1130, mikä tarkoittaa aikaväliä 25.3.1130–24.3.1131.²³⁸ Reunan luostari on voitu perustaa Ruotsin vanhimmasta luostarista, kuningas Inge vanhemman (kuninkaana jo v. 1080 ja vielä v. 1101) ja hänen puolisonsa kuningatar Helenan perustamasta Vretasta käsin. Vreta sijaitsee Itä-Götanmaalla aivan lähellä Linköpingiä, jonka hiippakuntaan Reunan luostari edellä kerrotusti kuului.²³⁹

Yläsaksalainen hengenmies Heinrich lienee tullut Pohjolaan pohjoissaksalaisesta Hampuri-Bremenin arkkihiippakunnasta.²⁴⁰ Koko Pohjola kuului aluksi Hampuri-Bremenin arkkihiippakuntaan. Hampuri-Bremenin arkkihiippakunnan viimeinen

²³⁶ Sama huomio pätee luonnollisesti myös Henry Edwardsoniin alias Erik Jedvardssoniin.

²³⁷ Harrison 2009, 172–173.

²³⁸ France 1992, 37.

²³⁹ Markus Lindberg, Det ligger en kung begraven. Teoksessa Göran Tagesson et al. (toim.), *Fokus Vreta Kloster: 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster* 2010, 131; Christian Lovén, Vreta år 1162. Donatorslängden och årboken. Teoksessa Göran Tagesson et al. (toim.), *Fokus Vreta Kloster: 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster* 2010, 201.

²⁴⁰ Vrt. Gunnar Smedberg, Uppsala stifts äldsta historia. *Kyrkohistorisk årsskrift* 1983, 66; Suvanto 1987, 154.

Sisterssiläinen munkki

mahdollisuus ohjata Skandinavian kirkollisia asioita kuten Skandinaviassa ja Skandinaviasta käsin harjoitettua lähetystyötä oli vuosina 1123–1138.²⁴¹ Tämä aikahaarukka sopii erinomaisesti yhteen yllä esitetyn ja alla esitettävän kanssa.

Mynämän eli ”Munkkilan” johtava hengenheimies Heinrich eli herra Heinärikki oli nähdäkseni aikakauden kirkollisen tilanteen sisterssiläiseksi paljastama munkki, jonka muiden sisterssiläismunkkien tapaan lie-
nee täytynyt olla pappisvihitty. Benediktiiniläisestä sääntökunnasta haarautunut sisterssiläinen luostari-
sääntökunta perustettiin vuonna 1098 Ranskassa (latinaksi) Cisterciumissa (ransk. Cîteaux), mistä luostarijärjestön nimi, ja vahvistettiin vuonna 1119.²⁴² Saksan vanhin sisterssiläisluostari oli Vetus Campus (Kloster Kamp), joka perustettiin yläsaksan murrealueen puolelle kuuluvassa Kölnissä arkkipiispa Friedrichin toimesta 31.1.1123 vuonna 1115 perustetusta itäranskalaisesta Morimondin sisterssiläisluostarista tulleiden

²⁴¹ Suvanto 1987, 154.

²⁴² Harrison 2009, 172.

kahdentoista munkin toimesta Morimondin tytärluostariksi.²⁴³ Munkit tulivat Morimondista Kölniin Morimondin luostarin apotin Arnulfin/Arnoldin johdolla vuoden 1122 puolella. Apotti Arnulf/Arnold oli aiemmin ollut palvelussuhteessa Kölnin tuomiokirkkoon.²⁴⁴ VetusCampuksen ensimmäinen apotti Heinrich oli puolestaan Arnulfin/Arnoldin veli.²⁴⁵ Molempien herrojen nimet ovat manngermaaniaisia (saksalaisia), eivät ranskalaisia. Saksalaisten munkkien osuus Morimondissa olikin korkea.²⁴⁶ Herra Heinärikin kannalta sattumaa tai ei, mutta joidenkin sisterssiläisten harjoittama lähetystyö Pohjois-Euroopan pakanoiden parissa juontaa juurensa juuri Morimondin sisterssiläisluostariin.²⁴⁷ Pohjois-Eurooppaan lähetystyöhön värvätyistä munkeista tunnetaan monia esimerkkejä.²⁴⁸

Excursus: Sisältyykö Piispa Henrikin surmarunoon aiemmin havaitsematonta tukea oletukselle Ranskasta herra Heinärikin *hengellisenä* kotina? Surmarunossa *Hämehen Heinirichin* nimittäin kerrotaan kasvaneen *caalimaassa*.²⁴⁹ Voisiko nimen *caalimaa* taustalla olla latinan sanasta *Gallia*

²⁴³ Georg Geisbauer, *Kloster Kamp, seine Äbte und Filiationen*. Eigenverlag Kloster Kamp 2002, 10, 12; Werner König, *Deutsche Sprache. Mit 155 Abbildungsseiten in Farbe*. 17., durchgesehene und korrigierte Auflage Deutscher Taschenbuch Verlag 2011, 64, 74, 76.

²⁴⁴ Suurin osa matkasta Morimondista Kölniin ja toisinpäin taittuu Mosel(le)- ja Rhein-jokea pitkin (ks. esim. Google Maps).

²⁴⁵ Geisbauer 2002, 12; Holger Kunde, *Das Zisterzienser kloster Pforte*. Quellen und Forschungen zur Geschichte Sachsen-Anhalts 4. Böhlau Verlag 2003, 146.

²⁴⁶ Kunde 2003, 146.

²⁴⁷ Christian Krötzel, Die Cistercienser und die Mission 'ad paganos', ca. 1150–1250. *Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis* 2011, 278–298.

²⁴⁸ Ks. esim. Krötzel 2003, 15–17.

²⁴⁹ Haavio 1948, 42; SKVR VIII nro 993A, IX 1.

Sisterssiläisiä munkkeja maatoissa luostarinsa edustalla

äännelaillisesti kehittynyt muinaisranskan sana *Gaule* [gaulə]²⁵⁰? Varhaislänsisuomeen se olisi lainautunut asussa **Kavlimaa*, joka juuri (huom.) Mynämäen ja Nousiaisten murteessa olisi kehittynyt äännelaillisesti muotoon *Kaalimaa* (vrt. suomen yleiskielen *kaula* ~ Mynämäen ja Nousiaisten murteessa *kaal* < **kavla* < **kayla* < *kakla*²⁵¹).²⁵² Surmarunon *Kaalimaa* ei voine merkitä Varsinais-Suomen *Kalantia*, vaikka sellaistaikin on arveltu²⁵³, koska

²⁵⁰ Le Robert dictionnaire historique de la langue française. Sous la direction de Alain Rey. Dictionnaires le Robert 1992 s.vv. *français, gaulois*; *Le grand Robert de la langue française*. Dirigée par Alain Rey. Dictionnaires le Robert 2001 s.v. *gaulois*.

²⁵¹ SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

²⁵² Sisterssiläisyyden ranskalaisvaikutteista Ruotsissa 1100-luvulla ks. Samu Niskanen, Lähetyskauden kirjalliset jäänteet. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010, 86.

²⁵³ Ks. esim. Haavio 1948, 44–49.

suomalainen kansanperinne tiesi herra Heinärikin olleen vierasmaalainen (Heikkilä-Törnudd: ”casvoi [...] maalla wierahalla”) hänen maihinnousupaikkaansa myöten. Kalanti on myös runomitallisesti Kaalimaata huonompi ehdokas Surmarunon säkeeseen ”Toinen kasvoi X:ssä”, koska suomalaisessa runomitassa painollisen tavun tulee säkeen ensimmäistä tavua lukuun ottamatta olla pitkä (vrt. *Toinen kasvoi Kaalimaassa* (= pitkä tavu) vs. *Kalannissa* (= lyhyt tavu)).²⁵⁴

Tauno F. Mustanoja tulkitsi Kaalimaan tarkoittavan Englantia sillä perusteella, että islantilaisen Snorri Sturlusonin (k. 1241) Heimskringlan mukaan Englannissa kasvaa ja syödään paljon kaalta.²⁵⁵ Kaalimaan etymologioiminen Galliaksi on nähdäkseni kuitenkin vähemmän rohkea tulkinta kuin oletus sen tarkoittavan Englantia, koska Ranskaa on todistettavasti kutsuttu Galliaksi, mutta Englannin kutsumisesta Kaalimaaksi millään kielellä ei tietääkseni ole mitään varsinaisia todisteita. Eihän Englantia kutsuta Kaalimaaksi (misl. ***Kálland*) edes leikkilisesti edellä mainitussa Heimskringlassakaan.

Koska kirkollinen traditio on aina pitänyt piispa Henrikiä englantilaisena (Anglicus, in Anglia oriundus jne.), toinen mahdollinen selitys nimelle *caalimaa* on olettaa sen kyllä tarkoittavan Englantia, muttei kaalinsyöjien maana, vaan kansanomaisena suomalaisena lainana Englannin latinankielisestä nimestä *Anglia* seuraavasti: latinankielisen nimen *Anglia* olettaisi äkkiseltään ajateltuna lainautuneen varhaisuomeen äänneasussa **Anklia*. Mutta koska varhaisuomessa ei entuudestaan

²⁵⁴ Tiera Laitinen, Kalevalamitta. *Kalevalaisen Runokielen Seura* www.karuse.info (4.8.2015).

²⁵⁵ Tauno F. Mustanoja, Caalimaa piispa Henrikin surmavirressä. *Virittäjä* 4/1968, 367–371; Snorri Sturluson, *Heimskringla, Saga Ólafs hins helga, 140. Frá sendimönnum Knúts konungs*. www.heimskringla.no (25.9.2016).

esiintynyt konsonanttiyhitymän [nkl] sisältäviä sanoja eikä suomen länsimurteissa ollut edes äänneyhtymää [kl] sen kehittyttyä äännelaillisesti muotoon [ɣl], jossa [ɣ] keskiajan kuluessa vielä vokaaliutui, odotuksenmukainen nimimuoto **Ankليا* olisi ollut aikakauden tavallisille suomalaisille (liian) vaikeasti äännettävä ja se olisi siten ollut hyvin altis kehittymään helpommin lausuttavaan ja ymmärrettävään muotoon. Muodosta **Ankليا* olisi suomen lounaismurteiden säännöllisten äänteenmuutosten ja ääntämystä helpottavan metateesin seurauksena voitu päästä muotoon **Kaalimaa* seuraavasti: lat. *Anglia* → joko 1) vsm. (**Ankليا* >) **Aklia* > lounaismurt. **Aklimaa* > **Kalimaa* > *Kaalimaa*, missä vokaalinpidentyminen **Kalimaa* > *Kaalimaa* selittyisi runomitan vaatimasta pitkästä painollisesta ensitavusta ja assosiaatiosta appellatiiviin *kaali*, tai 2) vsm. **Ayliamaa*, josta Nousiaisten ja Mynämäen murteessa äännelaillisesti **Aalimaa*, mistä runosäkeen alkusoinnun ja *kaali*-assosiaation kautta *Kaalimaa*. Surmarunon kantamuodossa puheena oleva kohta on ehkä kuulunut semanttisesti läpinäkyvästi **toinen kaswoi akliassa/ayliassa*, mikä olisi nopeahkosti kehittynyt välivaiheen **toinen kaswoi kaliassa/aaliassa* kautta suomalaisten suuhun paremmin sopivaan ja täydellisemmän alkusoinnun sisältävään, mutta samalla semanttisesti läpinäkymättömään muotoon *toinen kaswoi Kaalimaassa*, kirjoitettuna *Toinen caswoi caalimaassa*.

Ensin mainittu etymologiaehdotus on äännteellisesti suoraviivaisempi, jälkimmäinen sisällöllisesti ennakolta odotuksenmukaisempi, mutta kumpi on kokonaisuutena tarkastellen todennäköisempi? Jälkimmäinen? Mahdollisesti, koska Surmaruno näyttää paikoitellen olevan vapaata runomuotoista käännöstä Pyhän Henrikin legendasta (ks. alla), jonka mukaan piispa Henrik oli *Angliasta*. En kuitenkaan käytä nimeä *caalimaa* todisteena suuntaan enkä toiseen, sillä se voisi olla kummasta tahansa – tai

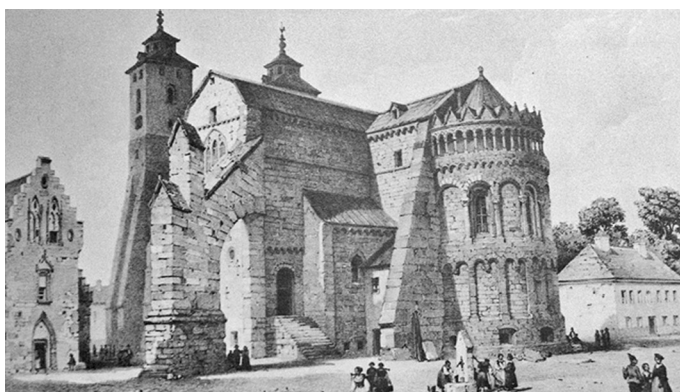
molemmista – kehittynyt (*Gaule* → **Kavlimaa* > *Kaalimaa*
<< **Aklimaa*/**Aylimaa* ← *Anglia*).

Heinrichin siirtyminen Keski-Euroopasta Pohjolaan voidaan nähdäkseni myös ajoittaa tunnettujen tapahtumien perusteella. Ensimmäinen Lateraanikonsiili päättyi Roomassa 6.4.1123. Lateraanikonsiilin yhteydessä ruotsalaisten/svealaisten (ja todennäköisesti Uppsalan hiippakunnan ensimmäiseksi) piispaksi vihitty Siwardus (clericum, qui secum Romam venerat, Suethis episcopum ordinavit) matkasi takaisin Bremenin seudulle saakka Hampuri-Bremenin uuden, Roomassa samaisen maaliskuussa 1123 pidetyn Lateraanikonsiilin yhteydessä virkaansa paavi Calixtus II:n toimesta vihityn arkkipiispan Adalberon mukana ja jatkoi sieltä uskoakseni paluumatkalta (tai jo menomatalla Roomaan) luontaisen matkareitin muodostaneen Rein-joen varrelta Kölnistä mukaan otetun Morimondin sisterssiläisluostarista tulleen sisterssiläisen pappismunkki Heinrichin sekä nähtävästi joko Kölnistä tai Bremenistä piispan seurueeseen liittyneiden alasaksalaisten pappien Theodericin ja Godescaldin/Godescalcin kanssa Lundiin Tanskan valtakunnassa.²⁵⁶ Siellä he kaikki neljä piispa Siwarduksen johdolla toimivat Tanskan pyhimyskuningas Knutin (k. 1086, kanonisoitu 1101) nimissä Lundin tuomiokirkolle laaditun antedateeratun maatilojen luovutuslahjakirjan todistajina, mikä lienee tapahtunut Lundin tuomiokirkon kryptan 30.6.1123 arkkipiispa Ascerin toimesta

²⁵⁶ *Annales Patherbrunnenses*. Paul Scheffer-Boichorst (toim.). Innsbruck 1870, 142–143; Seegrün 1967, 133–134; Jarl Gallén, *De engelska munkarna i Uppsala*. *Historisk Tidskrift för Finland* 61 (1976), 16; Göthberg, Lovén & Dahlbäck 2010, 13–14.

suoritetun vihkimisen yhteydessä, jolloin Lundin tuomiokirkolle todella lahjoitettiin maataloja. Heinärikin nimi näyttää siis sittenkin tallentuneen aikalaislähteeseen, jonka *Necrologium Lundenseen* sisältyvä säilynyt kopio lienee vuodelta 1145. Lahjakirjan Lundissa todistaneista edellä mainituista neljästä papista kolme oli nimistään päätellen varmasti saksalaisia.²⁵⁷ Kuinka ollakaan lahjakirjan kirjaintyyppi muistuttaa Saksassa Reinin keskijuoksun alueella (huom. Köln yllä) 1100-luvulla käytettyä kirjaintyyppiä.²⁵⁸

Pappi Heinrich ja piispa Siwardus kävivät täällä vuonna 1123

Kuvassa Lundin tuomiokirkko vuonna 1839

²⁵⁷ *Necrologium Lundense*. Lund University Library. laurentius.ub.lu.se/volumes/Mh_6/detailed (15.3.2014); Sigurd Kroon, Knut den heliges försvunna gåvobrev av 21 maj 1085. Ett antedaterat 1100-talsdokument. *Scandia* 2/55 (1989), 203–243; Birgitta Fritz, Medeltida skriftbruk i Sverige. En forsknings- och litteraturoversikt. *Historisk tidskrift* 2/131 (2011), 273–285; SDHK nro 171.

²⁵⁸ Kroon 1989, 207; ks. myös Suvanto 1987, 155.

Lundista, jossa oli sekä tuomiokirkko että benediktiiniluostari, Uppsalan vastanimetty piispa Siwardus ja pappismunkki²⁵⁹ Heinrich jatkoivat varmaankin ensin Linköpingin hiippakuntakaupunkiin ja/tai läheiseen Vretan benediktiiniluostariin, ja ainakin Siwardus sieltä edelleen piispaksi (Vanhaan) Upsalaan. Edellä mainituista Lundissa oleskelleista saksalaisista papeista Theodericista tuli sittemmin Lundin tuomiokirkon kaniikki ja Godescalcista Roskilden tuomiokirkon kaniikki ja dekaani. Heinrichiä ja Siwardusta ei tietääkseni mainita *Necrologium Lundensen Memoriale fratrum*issa.²⁶⁰ Tämä indikoi, etteivät he kuolleet Tanskan valtakunnassa. Alun perin (huom.) Britteinsaarilta kotoisin olleen benediktiiniläisen Uppsalan piispa Siwarduksen tiedetäänkin virastaan karkotettuna palanneen vuoteen 1134 mennessä Saksaan Bremenin arkkihiippakunnan palvelukseen ja kuolleen Oldenburgin lähellä sijaitsevan Rasteden benediktiiniluostarin apottina Bremenin arkkihiippakunnassa Hartwig I:n arkkipiispuusaikana (1148–

²⁵⁹ Pappismunkissa ei ole mitään outoa, sillä keskiajan Euroopassa moni hengelliseen säätyyn kuulunut mies toimi uransa aikana sekä munkkina että pappina (rivipapista aina arkkipiispaksi asti) (Joachim Wollasch, *Mönchtum des Mittelalters zwischen Kirche und Welt*. Wilhelm Fink Verlag 1973, ks. esim. s. 79–81, 111–112). Sisterssiläismunkin ylenemisestä (arkki)piispaksi asti löytyy esimerkkejä (France 1992, 527–529). Mainittakoon myös, että paavi Eugenius III (paavina 15.2.1145–8.7.1153) oli taustaltaan sisterssiläinen munkki (Wollasch 1973, 175–176; France 1992, 33; Hanska 2005, 320).

²⁶⁰ *Necrologium Lundense*. Vai mainitaanko Heinärikki kenties sittenkin? *Necrologium Lundense* on nimittäin päivämäärän 24.1. kohdalla merkintä *Heric' qui dedit cappā* (= *Hericus qui dedit cappam*) eli ”*Hericus*, joka lahjoitti viitan”. Köyliössä tammikuun 20. surmatun Heinärikin ruumissaatto (= eräänlainen translaatio) olisi hyvin voinut olla perillä Nousiaisissa juuri 24. tammikuuta.

1168).²⁶¹ Heinrich puolestaan kuoli nähdäkseni Suomessa (Köyliössä) ja hän on uskoakseni historiallinen herra Heinärikki. Näin ollen Heinärikki olisi todella tullut Roomasta Ruotsiin Britteinsaarilta kotoisin olleen korkea-arvoisen kirkonmiehen, nimittäin paavin vihkimän Uppsalan piispan Siwarduksen seurueessa (vrt. yllä).

Uskoakseni Heinrich lähti tai lähetettiin jonain kesänä 1130-luvun alussa Reunan luostarista Linköpingin hiippakunnasta Itä-Götanmaalta niin ikään Lundin arkkihiippakuntaan kuuluneeseen Varsinais-Suomeen Findian lähetysalueen johtavaksi kirkonmieheksi (~ lähetyspiispaksi). Itä-Götanmaan kuninkaana oli vuosina 1130–1131 Tanskan silloisen kuninkaan Nilsin poika Magnus, jonka tanskalainen historioitsija Saxo Grammaticus kertoo olleen innokas kristinuskon harjoittaja, inhonneen kaikkea pakanallista ja tehneen ainakin yhden sota-/ryöstöretken Ruotsin pakanoita vastaan.²⁶² Pyhän Botvidin legendassa – ruotsalaisista pyhimyslegendoista todennäköisesti vanhimmassa – mainitaan eteläisessä Södermanlandin maakunnassa, siis Linköpingin lähetyksillä, 1120-luvun alussa vaikuttanut pappi Henricus. Häntä ei legendassa identifoida vuonna 1134 Fotevikin taistelussa kaatuneeksi kaimakseen Sigtunan piispa Henricukseksi.²⁶³ Ei siten liene mahdotonta, että tämä ”viisas ja kunnianarvoisa pappi” Henricus olisi ollut juuri herra Heinärikki, jos kohta kyseinen pappi Henricus

²⁶¹ Arne Odd Johnsen, ”Siwardus episcopus upsallensis”. Om den første biskop i Uppsala. *Kyrkohistorisk årsskrift* 81 (1981), 29–38.

²⁶² Saxo Grammaticus, *Gesta danorum*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gads Forlag 2005, 101–105.

²⁶³ Tryggve Lundén, *Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare. En bok om Sveriges kristnande*. Bokförlaget Artos 1983, 247–256.

saattoi hyvin olla sama henkilö kuin Botvidin puisen hautakirkon vuonna 1129 vihkinyt Uppsalan (sic) piispaksi legendassa väitetty Henricus.²⁶⁴

Huomattakoon, että Pyhän Henrikin muistopäivän juhla-arvo kalenterissa oli Linköpingin hiippakunnassa keskiaikaisen Ruotsin valtakunnan Skandinavian puoleisen osan hiippakunnista ainoana korkein mahdollinen kuusiportaisella asteikolla eli *totum duplex*, mutta esimerkiksi Uppsalan hiippakunnassa ”vain” toiseksi korkein eli *duplex*²⁶⁵ – ja Uppsalan hiippakuntaa vanhempi Linköpingin hiippakunta oli Pohjolan varhaiskeskiajalla Uppsalan hiippakuntaa merkittävämpi.

Toisin kuin esimerkiksi (Vanhan) Uppsalan ja Linköpingin tuomiokirkko sekä Sigtunan vanhimmat kirkot, Nousiaisten tuomiokirkko – ja piispanistuimen siirtojen myötä myös Rantämäen Koroisten ja Turun Unikankareen tuomiokirkko sekä Rantämäen eli Maarian pitäjän pitäjänkirkko – oli Neitsyt Marialle pyhitetty.²⁶⁶ Tämä(kin) yksityiskohta voi olla merkityksellinen, sillä Pohjolan(kin) sisterssiläisluostarit ja niiden kirkot oli järjestään pyhitetty juuri Neitsyt Marialle²⁶⁷, mutta dominikaanien konventit

²⁶⁴ Vrt. Toni Schmid, *Sveriges kristnande. Från verklighet till dikt*. Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag 1934, 136, 141.

²⁶⁵ T. Heikkilä 2009, 56, 74; T. Heikkilä 2010, 468.

²⁶⁶ Ann Catherine Bonnier, Sigtuna och kyrkorna. Teoksessa Sten Tesch (toim.), *Avstamp för en ny Sigtunaforskning*. Kommittén för Sigtunaforskning & Sigtuna museer 1989; Anders Eckerdal, Levande katedral – gudstjänst och kyrkorum under tusen år. Teoksessa Anders Eckerdal et al. (toim.), *Katedralen i Linköping*. Carlsson Bokförlag 2001, 50; Hiekkänen 2007, 88–89, 120, 184–185, 188.

²⁶⁷ Näin esimerkiksi edellä mainittu Gutnalian Autuaan Marian luostari Gotlannissa, Alvastran luostari Itä-Götanmaalla ja Julitan luostari Södermanlandissa (France 1992, 26, 89; Harrison 2009, 174, 197, 199; SDHK nro 284, 519).

eivät.²⁶⁸ Lundin tuomiokirkkokin oli alun perin pyhitetty vain Pyhälle Laurentiukselle, mutta Neitsyt Maria lisättiin sen toiseksi – itse asiassa ensimmäiseksi – suojeluspyhimykseksi vuonna 1145, vahvasti sisterssiläismielisen Eskilin tultua valituksi Lundin arkkipiispaksi. Uppsalan ensimmäisen arkkipiispan, sisterssiläisen Stephanuksen vuonna 1176 vihkimä edellä mainitun Pyhän Botvidin hautakirkkokin on Neitsyt Marialle ja Botvidille pyhitetty.²⁶⁹ Bremenin tuomiokirkko on puolestaan Pyhälle Pietarille dedikoitu.²⁷⁰ Nousiaisten Sancta Marian piispankirkko saattoi siten hyvin olla jonkun sisterssiläisen kirkonmiehen perustama, varsinkin kun piispankirkko vaikuttaa olleen olemassa ennen vuoteen 1220 mennessä piispaksi valitun Tuomaan virkakauden alkamista.²⁷¹

Neitsyt Marian ja Henrikin välillä oli keskiajan Suomessa muutoinkin vahva kohtalonyhteys. Nousiaisissa oli Marian kirkko ja Henrikin hautakirkko. Lisäksi Nousiaisissa sijaitseva Kaiselan kylä ilmoitetaan Pyhän Henrikin legendassa erään (varhaisen) Pyhän Henrikin ihmeen tapahtumapaikaksi. Kokemäellä oli puolestaan Marian kirkko ja on piispa Henrikin saarnahuone, joka jo 1600-luvun alussa oli aikalaislähteen mukaan hyvin vanha. Lisäksi erään Henrikin ihmeistä kerrotaan tapahtuneen kokemäkeläisille kalastajille. Myös Sastamalassa, jossa niin ikään on Marian kirkko,

²⁶⁸ Martti Linna, Suomen alueellinen pyhimyskultti ja vanhemmat aluejaot. Teoksessa Helena Honka-Hallila (toim.), *Vesilähti 1346–1996*. Vesilähdän kunta ja seurakunta 1996, 190–191; Knuutila 2003, 71.

²⁶⁹ Vita Sancti Botvidi Martyris. Teoksessa Ericus Michael Fant et al. (toim.), *Scriptores Rerum Suecicarum Medii aevi*. Palmlblad 1828, 377–382.

²⁷⁰ Linna 1996, 172.

²⁷¹ SVL 1989, 36, 39; DF nro 72; SDHK nro 404.

kerrotaan tapahtuneen ihmeen Pyhän Henrikin kautta.²⁷² Tämä on indiisi Pyhän Henrikin kultin korkean iän ja sitä kautta myös herra Heinärikin historiallisuuden puolesta. Ylipäättään se, että Suomen hiippakunnan ensimmäinen (tunnettu) piispanistuin sijaitsi samalla paikkakunnalla kuin hiippakunnan ensimmäiseksi piispaksi väitetyn Henrikin (väitetty) hauta, on nähdäkseni aihetodiste Henrikin historiallisuudesta.

Mitä tulee suomen kielen sanan *kirkko* etymologiaan, *kirkko* ei todennäköisesti olekaan muinaisruotsin sanasta *kirkiak/kyrkia* saatu lainasana, kuten perinteisesti on oletettu²⁷³, vaan kyse on varhaisesta saksalaisesta lainasanasta.²⁷⁴ Sana *kirkko* palautuu aiempaan muotoon *kirikko*, jonka lainalähteeksi sopii äänteellisesti parhaiten muinaisalasaksan *kirika* 'kirkko', mutta ei enää siitä kehittynyt keskialasaksan *kirke/kerke*.²⁷⁵ En toki väitä, että juuri herra Heinärikki toi sanan *kirikko* varhaiseen suomen kieleen, mutta sanan etymologia todistaa omalta osaltaan saksalaisten varhaisesta ja merkittävästä osuudesta (Varsinais-)Suomen kristillistämässä.

Miksi pappismunkki Heinrich sitten olisi tullut Itä-Götanmaalta Suomeen juuri 1130-luvun alussa? Eräs syy on voinut olla se, että kristinusko oli päässyt lopullisesti voitolle pakanuudesta Sveanmaalla(kin) 1120-luvun kuluessa.²⁷⁶ Kristillinen istutus

²⁷² Haavio & Vallinkoski 1951, 61–62; Linna 1996, 160; T. Heikkilä 2009, 254–275.

²⁷³ Ks. esim. Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen (päätoim.), *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* (SSA). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2001 s.v. kirkko.

²⁷⁴ Sekä saksan että ruotsin 'kirkkoa' merkitsevä sana palautuu kreikan kielen sanaan *kyrikón* 'herralle kuuluva' (SSA s.v. *kirkko*).

²⁷⁵ Kluge 2002, 489; Bentlin 2008, 68–69.

²⁷⁶ Vita Sancti Botvidi Martyris; Line 2007, 338–340; Harrison 2009, 183.

voitiin siten ulottaa (jälleen) uusille alueille.²⁷⁷ Myös ortodoksinen Novgorod oli aktivoitumassa Suomenlahden ja Laatokan pohjois- ja länsipuolelleen rajaamalla alueella.²⁷⁸

Vuodelta 1615 olevasta alkuperäislähteestä vuonna 1615 tai 1616 tehdyssä kopiassa Henrikin kerrotaan Köyliössä Lallin (Lalle) kotona vierailtuaan jatkaneen matkaansa Kokemäelle, jonka Ylistaron kylässä hänen sanotaan olleen päivää ennen väkivaltaista kuolemaansa paluumatkallaan Köyliössä²⁷⁹, mikä edellä esitettyyn yhdistettynä siten tarkoittaisi päivämäärää 19. tammikuuta ehkä vuonna 1132.²⁸⁰ Huomattakoon, että samaisessa vuodelta 1615 olevassa lähteessä puhutaan Köyliönjärven äärellä asuneesta Saaren Lallista *vapaana* pakanana (liber paganus)²⁸¹, mikä implikoi, että perimätieto on ajalta, jolloin Suomessa vielä oli orjuutta tai orjuuden aika oli ainakin vielä hyvin kansan muistissa.²⁸² Kuinka ollakaan Suomessa oli keskiajalla voimassa Hälsinglandin maakuntalaki²⁸³, joka puolestaan on Ruotsin keskiaikaisista maakuntalaeista ainoa, joka ei tunne orjuutta.²⁸⁴ Koska Hälsinglandin maakuntalaki oli voimassa viimeistään vuonna 1331²⁸⁵, Kokemäkeä ja Lallia koskeva

²⁷⁷ Vrt. Tahkokallio 2010, 77.

²⁷⁸ Ks. esim. SVL s. 119–140.

²⁷⁹ Haavio & Vallinkoski 1951, 61–62; Salminen 2007, 36–38.

²⁸⁰ Legenda novassakin (1400-luvulta) kerrotaan piispa Henrikin Suomessa vaikuttaessaan kiertäneen maata julistamassa Jumalan sanaa ja kastamassa ihmisiä (Maliniemi 1942, 93). Piispan olikin kierrettävä hiippakuntaansa kuten kuninkaan valtakuntaansa (Harrison 2009, 376).

²⁸¹ Haavio & Vallinkoski 1951, 61.

²⁸² Suomalaisessa kansanrunoudessa on muistumia orjista ja orjuudesta (ks. SKVR).

²⁸³ SDHK nro 5124.

²⁸⁴ Harrison 2009, 228, 291.

²⁸⁵ SDHK nro 3830, 5124.

perimätieto periytynee siten varsin varhaiselta ajalta, mikä lisää huomattavasti sen historiallista todistusvoimaa.

Mikäli herra Heinärikin väkivaltainen kuolema Köyliönjärven jäällä tapahtui tammikuun 20. päivänä noin vuonna 1132, se on tietääkseni Suomen historian vanhin verrattain tarkasti ajoitettavissa ja paikannettavissa oleva tapahtuma. Juliaanisen kalenterin 20.1. vuonna 1132 vastaa aurinkovuoden päivää 27. tammikuuta.²⁸⁶ Murha vaikuttaa siis tapahtuneen Suomen talven kylmimpänä aikana, joten on täysin uskottavaa, että lumi oli silloin maassa ja Köyliönjärvi jäässä. Toisaalta Surmarunossa esitetty epäily (ks. alla), ovatko järvet ja joet vielä jäätyneet, on myös järkeenkäypä, kun otetaan huomioon, että noin vuosina 950/1050–1200/1350 jKr. elettiin keskiajan lämpökautta.²⁸⁷ On täysin mahdollista, että lähetyspiispa lähti evankeliumin eli kristillisen ilosanoman julistusmatkalle sisämaan muinaispitäjiin aurinkovuoden mukaisen tammikuun 20. päivän jälkeen, jolloin keli oli rekimatkustukseen sopiva vesistöjen ja

²⁸⁶ Helsingin yliopiston almanakkatoimisto.

²⁸⁷ Haavio 1948, 196; Matti Tikkanen, Jääkauden jälkeinen ilmastovaihtelu. *Suomen historian kartasto*. Karttakeskus 2007, 42–43; Raninen & Wessman 2015, 325. Tiedoista Suomen alueen ilmastosta eri aikakausina saamme myös todisteen Piispa Henrikin surmavirren laatimisen ajankohdasta. Surmaruno ei voine olla ainakaan 1300- ja 1400-lukujen taitetta myöhemmältä ajalta, sillä mikäli se olisi seipitetty vasta ns. pikku jääkauden aikana (ks. esim. Tikkanen 2007, 42), siihen ei varmaankaan olisi sisällytetty säettä, jossa esitetään epäily, ovatko Suomen järvet ja joet tammikuussa jäässä, koska sellainen säe olisi ollut pikku jääkauden oloissa epäuskottava. Ajoitustyössä auttavaa todistusaineistoa voi siis löytyä mitä erilaisimmilta tahoilta.

soiden ollessa jäässä (> talvitiet²⁸⁸), kaikkein pimein vuodenaika jo takana ja kevättalvi edessä.

Heinrichin murha Köyliössä olisi kenties tullut laajemmin tunnetuksi, jollei Pohjolassa samoihin aikoihin mutta hieman aiemmin olisi levinnyt suuremman luokan murhauutinen – prinssi Knut Lavardin murha Haraldstedissa Tanskassa 7.1.1131, ja siitä Tanskassa seurannut monivuotinen sisällissota,²⁸⁹ jonka mainingeissa Ruotsikin sai uuden kuninkaan, Sverker vanhemman, ja jonka pyörteissä yhden hengenmiehen väkivaltainen kuolema Suomessa ei ylittänyt tuolloista kansainvälistä ”uutiskynnystä”. Tanskan ”Nuutista” tuli väkivaltaisen kuolemansa siivittämänä kanonisoitu pyhimys vuonna 1170.²⁹⁰ Heinärikin jälkimaine oli pitkälti samankaltainen.

²⁸⁸ Haggrén 2015, 501; ks. myös aikalaislähde *Henrikin Liivinmaan kronikka* s. 243, 245.

²⁸⁹ *Necrologium Lundense, Memoriale fratrum f. 125r.*

²⁹⁰ *Diplomatarium Danicum* 1963, 343–348.

Herra Heinärikin tie pyhimykseksi

Edellä olen kirjoittanut historiallisesta herra Heinärikistä. Seuraavaksi käsittelem sen, miten historiallisesta henkilöstä tuli pyhimyshenkilö. ”Piispa Henrikistä” tuli pyhimys vuoteen 1291 mennessä (myös) Uppsalan arkkihiippakunnassa. Joitakin Pyhän Henrikin reliikkejä siirrettiin Nousiaisista Röntämäen eli Maarian pitäjän tuomiokirkkoon Koroisten niemelle niin ikään vuoteen 1291 mennessä, mistä todistaa Uppsalan hiippakunnan vanhempi piispainkronikka.²⁹¹ Johannes Messeniuksen *Suomen riimikronikan* mukaan Henrikin reliikkien translaatio Nousiaisista tosin tapahtui vasta vuonna 1300 ja suoraan Nousiaisista Turun uuteen tuomiokirkkoon, mutta kun on valittava, uskooko tässä asiassa 1200-luvun lopun aikalaislähteeseen vai 1620-luvun lopussa laadittuun Riimikronikkaan, ei valinnan pitäisi mielestäni olla vaikea.²⁹² Messeniuksen virheelliselle tiedolle löytyy sitä paitsi yksinkertainen selitys. Nimeä *Abo* on Turun piispainkronikassa eli Suomen keskiaikaisessa piispainkronikassa käytetty kolmessa merkityksessä: varhemmin Röntämäen eli Koroisten tuomiokirkon synonyyminä ja sittemmin piispanistuimen siirron ja Turun

²⁹¹ Lovén 2012, 49–51, 55–56, 110; vrt. Edgren 2007, 89; Lahti 2007, 73; T. Heikkilä 2009, 61, 69.

²⁹² Messenius (toim. Lönnroth & Linna) 2004, 65–66; T. Heikkilä 2009, 284.

kaupungin perustamisen myötä Unikankareen tuomiokirkon ja Turun kaupungin nimenä.²⁹³ Messenius (k. 1636) on oman aikansa tilanteesta käsin tulkinnut piispainkronikan passuksen ”(Kiwlo martirizatur [...]) Nowsis sepelitur Ad Abo transfertur” sanan *Abo* viittaavan Turun kaupungin Unikankareen tuomiokirkkoon. Pyhän Henrikin joidenkin maallisten jäännösten (pääkallo ja käsivarsien luut) siirtäminen Nousiaisista Turkuun ei sitä paitsi näytä olleen ainakaan mikään suuri arvonalennus Nousiaisille Pyhän Henrikin kultin keskeisenä pitäjänä, toki mahdollisesti jonkinasteinen väliaikainen heikennys, vaikka translaatio itsessään nostikin Pyhän Henrikin kultin aivan uudelle tasolle Turun hiippakunnassa.²⁹⁴

Pyhästä Henrikistä tuli jo Röntämäen Koroisten kirkon toinen suojeluspyhimys Neitsyt Marian rinnalle vuosien 1292 (1291) ja 1299 (1295) välisenä aikana. Vielä 5. helmikuuta vuonna 1292 päivätyssä paavi Nicolaus IV:n kirjeessä Röntämäen tuomiokirkon suojeluspyhimyksenä on vain Neitsyt Maria (> pitäjännimi Maaria)²⁹⁵, mutta 6. syyskuuta vuonna 1299 Pyhä Henrik esiintyy jo Neitsyt Marian rinnalla Turun piispa Maunu I:n sinetissä hiippakunnan symbolina.²⁹⁶ Henrikistä oli siten siihen mennessä

²⁹³ Maliniemi 1945, 387–390; vrt. Jesse Keskiäho, Hiippakunnan järjestäytymiskausi. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010, 89, 91.

²⁹⁴ Maliniemi 1945, 389; Lahti 2007, 77; T. Heikkilä 2009, 73, 162.

²⁹⁵ SDHK nro 1549. Tarkkaan ottaen vuonna 1291, koska paavi Nikolaus IV:n 5.2.1292 päivätyin kirjeen tiedot Turun tuomiokirkosta ovat ajan hitaan tiedonvälityksen huomioiden tietenkin viimeistään edelliseltä vuodelta. Todennäköisesti tiedot ovat piispa Johanneksen ajalta vuodelta 1290 (Rinne 1932, 178).

²⁹⁶ Ks. esim. Edgren 2007, 91; SDHK nro 1846. Piispa Maunun sinetti on kuitenkin ollut käytössä jo vuosina 1295, 1297 ja 1298, vaikka noina vuosina piispa Maunun

tullut Röntämäen tuomiokirkon ja sitä myötä Turun hiippakunnan oma nimikkopyhimys. Piispa Maunun mitä ilmeisimmin samanlainen sinetti on kuitenkin ollut käytössä jo vuosina 1295, 1297 ja 1298, vaikka noina vuosina piispa Maunun yhdessä ruotsalaisten piispakollegojensa kanssa sineteillään vahvistamista synninpäästökirjeistä Maunun sinetti onkin sittemmin kadonnut.²⁹⁷ Vielä vuonna 1297 Pyhää Henrikiä ei mainita Uppsalan (arkki-)hiippakuntaa koskeneissa synodaalilatuuteissa niiden pyhimysten juhlapäivien joukossa, jolloin työnteko on kiellettyä – P. Eerik ja P. Olavi mainitaan –, mutta jo seuraavana vuonna 1.8.1298 Södertäljessä pidetyn Uppsalan arkkipiispan ja kaikkien hänen suffragaanipiispojensa, mukaan lukien Turun piispa Maunun, provinsiaalisyynodin yhteydessä päätettiin muun muassa, että jokaisen papin koko Uppsalan kirkkoprovinsissa (eli koko Ruotsin valtakunnassa) oli vuosittain pidettävä erityinen messu pyhistä marttyyreistä kuningas Eerikistä ja piispa Henrikistä.²⁹⁸ Tämä on nähdäkseni Pyhän Henrikin – ja Pyhän Eerikin – legendan kirjoittamisen ehdoton *terminus ante quem* – olihan pyhimyksen muistomessussa oltava hänestä jotakin ääneen *luettavaa* (= legenda; ks. sanan selitys s. 23).²⁹⁹ Kyseinen P. Eerikin ja P. Henrikin

yhdessä ruotsalaisten piispakollegojensa kanssa sineteillään vahvistamista synninpäästökirjeistä Maunun sinetti onkin sittemmin kadonnut.

²⁹⁷ DF nro 226, 228–230; SDHK nro 1745, 1802; ks. myös Rinne 1932, 180.

²⁹⁸ SVL 1989, 113–114; Linna 1996, 162; T. Heikkilä 2009, 77; SDHK nro 1727, 1801, 1802.

²⁹⁹ T. Heikkilä 2010, 109, 469.

vuosittainen messu pidettiin Uppsalan arkkihiippakunnassa 8. tammikuuta.³⁰⁰

Unikankareen (aluksi puinen³⁰¹) tuomiokirkko vihittiin todennäköisesti 17.6. läntisen kristikunnan eli roomalaiskatolisen maailman ensimmäisenä ns. juhlavuonna³⁰² 1300, jolloin piispanistuin siirrettiin (Paavali Juustenin Suomen piispainkronikan mukaan paavi Bonifacius VIII:n luvalla³⁰³) Röntämäen Koroisista Unikankareelle, ja seuraavana päivänä eli 18.6.1300 Koroisten kirkossa olleet Henrikin reliikit (pää ja käsivarret) siirrettiin piispa Maunu I:n toimesta Turun hiippakunnan uuteen tuomiokirkkoon. Koska kumpikaan edellä mainituista kesäkuun päivistä vuonna 1300 ei ollut sunnuntai³⁰⁴, jolloin uusi kirkko oli tapana vihkiä³⁰⁵, kirkko vihittiin ja reliikit siirrettiin ilmeisesti jonkin aiemman tapahtuman jo vakiintuneena vuosipäivänä. Tämä tapahtuma saattoi hyvin olla aikaisempi Henrikin reliikkien translaatio Nousiaisista Röntämäen tuomiokirkkoon. Henrikin kesäjuhlapäivää vietettiinkin alun perin juuri 17. eikä 18. kesäkuuta.³⁰⁶ Ensimmäisen translaation on

³⁰⁰ DF nro 224.

³⁰¹ Hiekkänen 2014, 188–211.

³⁰² Christian Krötzel, Suomalaisten pyhiinvaellukset osana eurooppalaista perinnettä. Teoksessa Sari Katajala-Peltomaa, Christian Krötzel & Marjo Meriluoto-Jaakkola (toim.), *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla. Kun maailma aukeni*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014, 34–35.

³⁰³ Juusten 1988, 42.

³⁰⁴ Vuonna 1300 17.6. oli perjantai ja 18.6. lauantai (Helsingin yliopiston almanakka-toimisto).

³⁰⁵ Vilkuna 1973, 225–226.

³⁰⁶ Tuomas M. S. Lehtonen, Suomi, Ruotsi ja läntinen kirkko. Teoksessa Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa*. Kustannusosakeyhtiö Tammi 2002, 92.

edellä kerrotusti täytynyt tapahtua viimeistään vuonna 1291, ja juuri kyseisenä vuonna päivämäärä 17.6. osuikin sunnuntaille³⁰⁷, jolloin Koroisten tuomiokirkko olisi voitu vihkiä uudestaan Neitsyt Marian lisäksi ”Herra Hendrikin nimehen” Piispa Henrikin surmarunon säettä lainatakseni.³⁰⁸ Vuosi 1291 sopisi Henrikin reliikkien ensimmäisen translaation vuodeksi sikäli hyvin, että ensimmäinen suomalaissyntyinen piispa Maunu I oli valittu Turun piispaksi 25.1.1291. Maunu (k. 1308) oli kotoisin Ruskon Merttelästä, alle kymmenen kilometrin päästä Nousiaisten kirkosta.³⁰⁹

Koska Uppsalan piispainkronikan vuoteen 1290 asti kirjoittanut käsi a kirjoittaa, että Pyhä Henrik on haudattuna Turun (Abo³¹⁰) kirkossa, mutta ei mainitse mitään Henrikin maallisten jäännösten siirrosta Nousiaisista Turkuun, mitä olisi ehkä odottanut, mikäli translaatio olisi piispainkronikan kirjoitushetkellä joko vuonna 1290 tai 1291 ollut aivan tuore tapahtuma, on kuitenkin täysin mahdollista, että translaatio Nousiaisista Koroisiin tapahtui jo aiemmin.³¹¹ Ensimmäisen translaation ehdoton *terminus post quem* on piispanistuimen siirto Nousiaisista Koroisiin, minkä *terminus post quem* on puolestaan vuosi 1229, jolloin paavi Gregorius IX edellä kerrotusti valtuutti nimenomaan Linköpingin piispan, Gotlannin sisterssiläisluostarin apotin ja Visbyn rovastin siirtämään

³⁰⁷ Helsingin yliopiston almanakkatoimisto.

³⁰⁸ Haavio 1948, 197; Knuutila 2003, 70, 72; SKVR VIII nro 990A.

³⁰⁹ Maliniemi 1945, 388; Karttapaikka.

³¹⁰ Vuodesta 1259 alkaen attestoitu Turun ruotsinkielinen nimi *Abo* eli *Aaboo* ”Jokiasumus” on vanhempi kuin 1200-luvun lopulla perustettu Turun kaupunki. Nähdäkseni *Abo* oli alun perin Koroisten tuomiokirkon läheisyydessä sijainneen piispankartanon nimi (ks. Keskiäho 2010, 89; Mikko Heikkilä 2012a, 455–456).

³¹¹ Vrt. T. Heikkilä 2009; Hiekkänen 2014, 123.

Suomen hiippakunnan piispanistuimen ”edullisemmalle paikalle hiippakunnassa”.³¹² Piispanistuimen siirto lienee toteutettu 1230-luvulla piispa Tuomaan aikana. Siihen, että Tuomaan ”päämaja” sijaitsi jo Koroisissa hänen erotessaan piispanvirastaan vuonna 1245, viittaa se, että piispa Maunu kutsuu Tuomasta *Abon* piispaksi (”Thome, quondam Aboensis episcopi”) vuonna 1295 laatimassaan kirjeessä.³¹³ Toisaalta Nousiaisten Pyhän Marian seurakunnan kirkkoherra Wilhelm oli vielä vuonna 1234 piispa Tuomaan kappalainen³¹⁴, joten piispanistuimen siirto Nousiaisista Koroiisiin lienee tehty aikaisintaan vuonna 1234, mikä siten on myös Henrikin reliikkien ensimmäisen siirron *terminus post quem*.

Tunnettujen tosiasioiden perusteella arvelen, että Koroisten tuomiokirkko vihittiin uudelleen sunnuntaina 17.6.1291, jolloin sen toiseksi suojeluspyhimykseksi Neitsyt Marian rinnalle nostettiin Turun hiippakunnan ”kantaisä” Pyhä Henrik, jonka reliikkejä oli jo Koroisten kirkossa. Miksi kirkko olisi vihitty juuri 17. kesäkuuta? Mielestäni on tarpeetonta etsiä sen kummempaa ja parempaa syytä kuin että 17.6.1291 oli kesäpäiväntasausta lähin sunnuntai ja Suomen kesä kauneimmillaan. Henrikin reliikkien translaatio Nousiaisista Koroiisiin (eli ensimmäinen translaatio) oli tehty jo aiemmin jonakin vuonna ehkä 20. tammikuuta. Se ei kuitenkaan liene ainakaan merkittävästi vuotta 1291 edeltänyt tapahtuma, sillä ei ole nähdäkseni realistista olettaa, että Henrikin reliikkien ensimmäistä translaatiota olisi tehty ennen Pyhän Eerikin reliikkien

³¹² Gallén 1978, 320–321; SVL 1989, 39, 111; Tahkokallio 2010, 78.

³¹³ SVL 1989, 111; DF nro 219.

³¹⁴ SVL 1989, 49, 51; DF nro 79, 81.

translaatiota (Vanhasta) Uppsalasta Östra Arosiin (> Uppsala), joka toteutettiin hyvin todennäköisesti vuonna 1273.³¹⁵ Mikäli olisi tehty, Turun hiippakunnassa (= Suomessa) olisi oltu pyhimyskultin kehitysvaiheissa saman valtakunnan (= Ruotsin) arkkhiippakuntaa (= Uppsalaa) edellä. Näin ollen päädyn siihen, että Pyhän Henrikin reliikkien ensimmäinen translaatio tapahtui jonakin vuonna vuosien 1274 ja 1290 välisenä aikana mainitut vuodet mukaan luettuina.

Vaikuttaa joka tapauksessa vahvasti siltä, että 1290-luku oli Pyhän Henrikin kultin (ensimmäinen) suuri nousukausi. Suomalaisella piispa Maunulla on siten täytynyt olla merkittävä rooli Henrikin pyhimyskultin edistäjänä, mutta Henrikin pyhimyskultti on todistettavasti saanut alkunsa jo ennen kuin Maunusta tuli piispa.

Henrik Jedvardssonista ja herra Heinärikistä Ruotsin ja Suomen kansallispyhimyksiksi – pyhimyshenkilöiden kuningas Eerikin ja piispa Henrikin synty

Käsitykseni mukaan historiallisten henkilöiden piispa ja kuningas Henrik Jedvardssonin ja munkki ja pappi Heinrichin tie Ruotsin ja Suomen kansallispyhimyksiksi tapahtui seuraavasti: Ruotsin kuningas ja Uppsalan piispa Henrik/Erik Jedvardsson (k. 17.5.1159) alettiin kunnioittaa pyhimyksenä jo hänen poikansa kuningas Knut Erikssonin (k. 1196) kuninkuusaikana (n. 1173–1196).³¹⁶

³¹⁵ Christian Lovén, *Ärkesätets flyttning*. Teoksessa Christian Lovén, Herman Bengtsson & Markus Dahlberg, *Uppsala domkyrka III. Byggnadsbeskrivning. Byggnadshistoria. Domkyrkans konsthistoriska ställning*. Uppsala 2010, 271–279.

³¹⁶ Ks. esim. M. Heikkilä 2013, 339–340.

Pyhimys-Eerikin historiallinen elämäkerta eli *vita* ei tuolloin ollut ongelmallinen kirkkopoliittisesti eikä ajan hurskaushanteen kanssa. Vuonna 1248 paavin Pohjolan legaatti piispa Vilhelm Sabinalainen vaati kanonisen oikeuden käyttöönottoa Ruotsin valtakunnassa vuoden kuluessa.³¹⁷ Ruotsia tuolloin hallinneen Erik Jedvardssonin pojanpojanpojan Erik Erikssonin (Sammalkielen) kälystä Birger Magnussonista oli juuri tullut jaarli. Vuonna 1249 Birger Jaarli liitti Etelä- ja Länsi-Suomen tiiviimmin Ruotsin valtakunnan yhteyteen Hämeen ristiretken myötä. Eerik Sammalkielen kuoltua (2.2.1250), ja hänen sisarensa Ingeborgin ja Birger Jaarlin alaikäisen pojan Valdemarin tultua valituksi kuninkaaksi, Birger Jaarlista tuli Ruotsin todellinen hallitsija. Kuningas Eerik Sammalkielen sukulainen ja *cancellarius* (1200-luvun puolivälin kontekstissa = kuninkaan (pää-) neuvonantajana toimiva kirkonmies) Bero (= Björn) nimitettiin kevään 1248 ja kesän 1249 välisenä aikana Suomen uudeksi piispaksi virasta vuonna 1245 eronneen ja Gotlannissa vuonna 1248 kuolleen piispa Tuomaan seuraajaksi.³¹⁸

Birger Jaarli alkoi valtaan päästyään voimallisesti rakentaa Ruotsista keskusjohtoista yhtenäistä valtakuntaa. Ruotsi oli silloin oman kansallispyhimyksen (pyhimyskuninkaan) tarpeessa, koska tanskalaisilla ja norjalaisilla sellainen jo oli³¹⁹, ja Erik Jedvardsson oli pyhimysaseman Ruotsissa jo 1100-luvulla saavuttaneista henkilöistä (mm. Botvid, Ericus peregrinus ja Eskil) sellaiseksi

³¹⁷ SDHK nro 613.

³¹⁸ Maliniemi 1945, 387–388; Schück 1963, 133–150; SVL 1989, 74–79; M. Heikkilä 2012a, 437–443; Lovén 2012, 80, 86.

³¹⁹ Norjalaisilla oli Pyhä Olavi (k. 1030) ja tanskalaisilla kaksi Pyhää Knutia, kuningas Knut (k. 1086) ja prinssi Knut Lavard (k. 1131).

sopivin, koska hän oli ollut kuningas ja silloisen kuningassuvun ensimmäinen kuningas.³²⁰ Erik Jedvardssonin pojanpojanpojan Erik Sammalkielen sisaren Ingeborgin puolisona Birger Jaarli tunsu varmasti Erik Jedvardssonin historiallisen *vitän* paljon paremmin kuin tavallinen kansa, joka oli historiallisen Eerikin elämän yksityiskohdat jo ehtinyt unohtaa, koska Eerikin kuolemasta (17.5.1159) tuli vuonna 1249 kuluneeksi jo yhdeksänkymmentä vuotta ja vuonna 1259 jo sata vuotta. Eerikin *vitän* tietoinen muokkaaminen halutunlaiseksi oli siis jo mahdollista. Kanonisen oikeuden voimaan saattamisen myötä perheellisen kuninkaaksi valitun piispan kunnioittaminen pyhimyksenä ei nimittäin ollut enää ongelmatonta. Siksi Ruotsin hallitsijoilla oli tarve ja mahdollisuus ”stailata” Erik Pyhän *vita* vastaamaan paremmin muuttunutta kirkkopoliittista tilannetta ja hurskausihannetta. Ulkoisen ylykkeen Pyhän Eerikin kultin kehittämiseksi juuri 1250-luvulla antoi kilpailevan pyhän Eerik-kuninkaan ilmestyminen vuonna 1250 murhatun Tanskan kuninkaan Erik Plogpenningin ympärille Tanskassa (sekä Ruotsissa ja Norjassa) kehkeytyneen pyhimyskultin myötä.³²¹

Räntämäellä 1250-luvulla piispana toiminut Bero tutustui varmaankin paikalliseen perimätietoon Lounais-Suomessa 1100-luvulla vaikuttaneesta herrasta Heinärikistä ja välitti siitä tiedon Uppsalaan. Vuonna 1256 paavi Aleksanteri IV tunnusti kirjeessään (Vanhan) Uppsalan kirkkoon haudatun kuningas Henrikin (sic)

³²⁰ Vrt. Mauno Jokipii, Ruotsin ja Länsi-Suomen lähetyspyhimysten muistoja. *Suomen museo* 96 (1989), 103; Knuutila 2003, 73–74.

³²¹ Anders Fröjmark & Christian Krötzel, Den tidiga helgonkulten. Teoksessa Göran Dahlbäck (toim.), *Kyrka-samhälle-stat. Från kristnande till etablerad kyrka*. Historiallinen Arkisto 3/110 (1997), 136–137.

pyhyiden.³²² Jonkinlainen kirjallinen esitys (~ pyhimyslegenda), jolla paavi oli asiassa vakuutettu, täytyi jo tuolloin olla olemassa. Eerikin legendan vanhimman säilyneen version laatimisen *terminus post quem* on vuosi 1253. Legendan vanhimmassa säilyneessä versiossa mistään piispa Henrikistä ei puhuta vielä mitään, marttyyri-Eerikin toimesta tapahtuneen uskon ja valtakunnan vihollisten kukistamisesta (”Gloriosus martyr dei ericus [...] ad hostium fidei et regni expugnacionem manum misit ad forciam”) kylläkin. Myöskään Eerikin kuolinvuotta ei kerrota.³²³ Tuolloin marttyyriksi eli uskonsa puolesta kuolleeksi väitettyä pyhimystä vielä kutsuttiin historiallisesti ja etymologisesti oikein myös Henrikiksi Erikiksi kutsumisen ohella.

Paavin Anagnista Keski-Italiasta 23.10.1256 lähettämä kirje saavutti Ruotsin vuoden 1257 puolella. Kun paavin vahvistus Henrikin/Eerikin pyhyydestä oli saatu, hänen maalliset jäännöksensä kaivettiin esiin haudasta ja asetettiin pyhänjäännöslippaaseen (lat. *scrinium*, *reliquarium*) todennäköisesti vuonna 1257 ja hänestä alettiin paavin auktoriteetin tuella voimallisesti tehdä koko Ruotsin valtakunnan pyhimystä. Tällöin piispa ja kuningas Henrik/Erik jaettiin tietoisesti kahdeksi pyhimyshenkilöksi, kuningas Erikiksi (vielä vuonna 1268 *beatus Henricus martir*) ja piispa Henrikiksi, joista jälkimmäisessä yhdistyvät kuningas ja piispa Erik/Henrik ja pappi Heinärikki. Tämä jako tehtiin aivan viimeistään vuoteen 1291 mennessä, jolloin piispa Henrik esiintyi ensimmäistä kertaa kuningas Eerikistä erillisenä henkilönä tarkasti ajoitettavissa olevassa

³²² SDHK nro 740.

³²³ Schmid 1954, 158–159.

kirjallisessa lähteessä. Käytännössä piispa ja kuningas Henrikin/Erikin jako kuningas Erikiksi ja piispa Henrikiksi lienee tapahtunut siten, että Ruotsin kuningas Erikin kerrottiin lähteneen sotaretkelle Suomeen ja ottaneen mukaansa Uppsalan piispa Henrikin – eli alter egonsa –, jättäneen Henrikin Suomeen piispaksi ja palanneen yksin takaisin Ruotsiin (vrt. Pyhän Eerikin ja Pyhän Henrikin legendan sanomaan). Tämän Uppsalan piispa Henrikin kerrottiin saaneen surmansa Suomessa, jossa Heinärikki todella oli murhattu, ja kuningas Erikin kerrottiin saaneen surmansa Uppsalassa Ruotsissa, jossa *Henrik Jedvardsson todella surmattiin. Tämä henkilöjako lienee ollut suhteellisen helposti tehtävissä.

Paavi siis tunnusti Eerikin pyhyden kirjeellään vuonna 1256. Pyhää Henrikiä koskevaa vastaavaa varhaista asiakirjaa ei paavin tiedetä antaneen. Se olisikin ollut tarpeetonta, sillä vuosien 1256 ja 1268 kirjeiden myötä paavi oli jo tunnustanut sellaisen santin eli pyhimyksen kuin Henricuksen olemassaolon Ruotsin valtakunnassa, johon myös Lounais-Suomi jo tuolloin kuului! Kanonisaatioprosessiakaan ei tarvittu, kun vain ruotsalaiset kykenivät 1250-luvulla osoittamaan paaville sanctus Henricuksen pyhimyksenä kunnioittamisen alkaneen ennen vuotta 1234, jolloin pyhimykseksi julistamisesta tuli paavillinen yksinoikeus.³²⁴

Pyhän Eerikin legendan *vita*-osaa lienee laajennettu ja paranneltu vuoden 1273 kesäkaudella toimeenpantua reliikkien translaatiota varten. Tässä legendan parannellussa versiossa puhutaan jo autuaasta piispa Henrikistä, tosin varsin lyhyesti. Legendan *miracula*-osaa

³²⁴ Lundén 1983, 141; Edgren 2007, 90; T. Heikkilä 2010, 468; Krötzel 2014, 31, 40.

laajennettiin Israel Erlandssonin toimesta uusilla ihmeillä vuoteen 1311 asti.³²⁵ Pyhän Henrikin legenda oli puolestaan laadittava selittämään, kuka tämä kahdesta historiallisesta henkilöstä fabrikoitu pyhimyshenkilö piispa Henrik mukamas oikein oli miehiään. Pyhän Henrikin legenda laadittiinkin vuoteen 1291 mennessä, jolloin myös Henrik oli jo *sanctus* ja hänen reliikkejään oli jo siirretty Nousiaisista Koroisiin. Johtopäätöstä tukee se, ettei Henrikin reliikkien ensimmäistäkään translaatiota mainita Pyhän Henrikin legendassa – 1400-luvulla kirjoitetussa Legendanovassa ja Suomen keskiaikaisessa piispainkronikassa se sitä vastoin mainitaan –, vaikka sen esikuvassa eli Pyhän Eerikin legendassa mainitaan kuningas Eerikin maallisten jäännösten translaatio.³²⁶ Näin ollen Pyhän Henrikin legenda lienee laadittu ennen Henrikin reliikkien translaatiota Nousiaisista Aurajoen rannoille – ehkä juuri translaatiota varten.

Milloin ja missä Pyhän Henrikin legenda sitten tarkalleen sepitettiin? Vahvoin perustein Tuomas Heikkilä ajoittaa ja paikantaa Pyhän Henrikin legendan laaditun 1270-luvun jälkipuoliskon ja 1290-luvun alun välisenä aikana Turun hiippakunnassa joko (ajoituksesta johtuen nähdäkseni Koroisten) tuomiokirkossa tai Pyhän Olavin dominikaanikonventissa Aurajoen rannoilla ja joka tapauksessa Turun piispan toimeksiannosta.³²⁷ Pyhän Henrikin

³²⁵ Axel Nelson, *Vita et miracula Sancti Eriki regis Sueciae*. Teoksessa Einar Munksgaard (toim.), *Corpus codicum Suecicorum medii aevi*. Hafniae 1944; Lovén 2012, 113–114.

³²⁶ Maliniemi 1942, 98; Maliniemi 1945, 387; Aili 1991; T. Heikkilä 2009.

³²⁷ T. Heikkilä 2009, 149–156; T. Heikkilä 2010, 106–107.

legenda on ensimmäisen *lectionsa* sanavalinnoista³²⁸ päätellen selvästi kirjoitettu aikana, jolloin Ruotsin valtakuntaa joko parhaillaan repivät tai olivat äskettäin repineet sisäiset levottomuudet.³²⁹ Legendan kirjoittamisen aikahaarukassa n. 1273–1291 tällainen aika oli vuosina 1274–1276, jolloin Birger Jaarlin pojat Valdemar ja Maunu taistelivat verisesti Ruotsin kuninkuudesta. Koska myös kirkon autonomia suhteessa kruunuun merkittävästi lisääntyi vuosien 1276–1281 välisenä aikana³³⁰, ja maallisen vallan mahdollisuus ohjata kirkkoa siten heikkeni, on todennäköistä, että Pyhän Henrikin legenda oli valmiina vuoteen 1281 mennessä. Pyhän Henrikin legenda laadittiin siis ilmeisesti vuosien 1274 ja 1281 välisenä aikana – siis pian Pyhän Eerikin parannelun legendan kirjoittamisen jälkeen – Erik Jedvardssonin jälkeläisen kuningas Valdemarin lähipiiriin kuuluneen Catilluksen/Kettilin toimiessa Turun piispana.³³¹

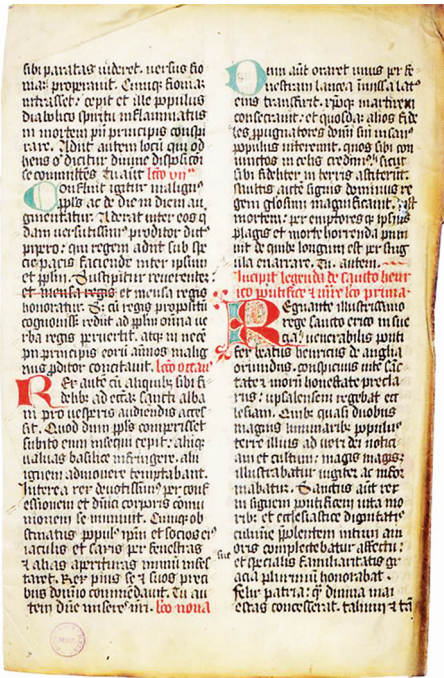
Ruotsin kuningas Erik ja Uppsalan piispa Henrik erotettiin siis nähdäkseni toisistaan, ja Erikistä erotettu Henrik yhdistettiin herra Heinäriikkiin. Tämä lienee tapahtunut vähän ennen vuotta 1273, minkä jälkeen pyhimyspersoona piispa Henrikiä täydennettiin vielä hyvän aikaa.

³²⁸ ”Onnellinen isänmaa, jota jumalallinen majesteetti oli sallinut kahden sellaisen johtajan hallita samaan aikaan! Ei ollut silloin pelkoa, että valtakunta hävittäisi itseään sisäisesti jakautuneena, kun kansan johtajat niin yksimielisesti sopivat toimimisesta Jumalan kunniaksi ja alamaisten oikeamieliseksi ja rauhalliseksi hallitsemiseksi.” (T. Heikkilä 2005, 401).

³²⁹ Vrt. T. Heikkilä 2010, 106–107; ks. Harrison 2009, 260–262.

³³⁰ SDHK nro 1001, 1181.

³³¹ Vrt. T. Heikkilä 2009, 149–154, 2010, 106–107; Tuomas Heikkilä, Kirjaimet kirkon hallinnon palveluksessa. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010, 134–135.

Sivu Pyhän Henrikin legendan sisäلتävistä käsikirjoituksesta 1400-luvulta

Herra Heinärikin elämän pääkohtien rekonstruktio

Heinärikki/Heinirikki oli 1000-luvun lopulla syntynyt yläsaksan murrealueen länsiosasta (Kölnistä?) kotoisin ollut sisterssiläismunkki nimeltä Heinrich (lat. Henric(h)us). Nimi *Heinrich* sopii kontekstissaan yläluokkaista syntyperää olevalle miehelle, etenkin kun sisterssiläismunkit yleensä tulivat varakkaista kodeista.

Oli vähän aikaa munkkina Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan ensimmäisessä sisterssiläisluostarissa Vetus Campuksessa (Kloster Kamp), joka perustettiin Kölnissä 31.1.1123

Morimondin (Morimundus) sisterssiläisluostarista tulleiden munkkien toimesta.

Tuli kesällä 1123 Pohjolaan paavin Roomassa keväällä 1123 Uppsalan ensimmäiseksi piispaksi Hampuri-Bremenin arkkihiippakunnan alaisuuteen vihkimän Siwarduksen saksalaisessa seurueessa.

On identifioitavissa samaksi henkilöksi kuin Lundissa kesällä 1123 piispa Siwarduksen kanssa lahjakirjan todistajana toiminut pappi Heinricus.

Asettui Linköpingin hiippakuntaan, Linköpingin tuomiokirkon ja Ruotsin vanhimman luostarin Vretan piiriin. Linköpingin hiippakuntaan perustettiin lyhytikäiseksi jäänyt, mutta kuitenkin sisterssiläisluostariksi laskettu Reunan (= Rönö?) munkkiyhteisö aikavälillä 25.3.1130–24.3.1131.

Herra Heinärikki tuli jonain kesänä 1130-luvun alussa johtavaksi lähetystyöntekijäksi (~ lähetyspiispaksi) pohjoiseen Varsinais-Suomeen (~ Nousiainen, Mynämäki ”Munkkila” ja Vehmaa), joka oli kuulunut Lundin arkkihiippakunnan lähetysalueeseen jo 1100-luvun alussa (Findia).

Yläsaksalainen hengenmies **herra Heinrich* sai aikaisten suomalaisten suussa nimen *herra Heinirikki/Heinärikki*.

Sai lounaisrannikolta Kokemäelle suuntautuneella lähetysmatkallaan surmansa Köyliönjärven jäällä 20. tammikuuta noin vuonna 1132 paikallisen pakanallisen (suur)talonpojan toimesta.

Herra Heinärikin ruumis kuljetettiin Nousiaisiin haudattavaksi. Hänen ruumistaan säilytettiin ennen hautausta jonkin aikaa (kevääseen) aitassa tai maakellarissa.

Heinärikin äkillinen väkivaltainen kuolema oli takaisku Skandinaviasta käsin harjoitetulle suomalaisten käännytystyölle ja se aiheutti jonkin aikaa kestäneen taantuman Lounais-Suomen kristillistymiskehitykseen, varsinkin kun sekä Sigtunan piispa Henrik (k. 4.6.1134) että Uppsalan piispa Siwardus karkotettiin viroistaan pian herra Heinärikin kuoleman jälkeen.³³² Karkotukset tapahtuivat ilmeisesti pian sen jälkeen, kun Sverker oli tullut valituksi Ruotsin uudeksi kuninkaaksi vuonna 1132. Götanmaan edellinen kuningas tanskalainen Magnus Nilsson sai surmansa Skånessa Fotevikin taistelussa 4.6.1134.³³³ Virastaan karkotettu piispa Siwardus palasi viimeistään vuonna 1134 Saksaan Hampuri-Bremenin arkkihiippakunnan alueelle. Myös Vretan benediktiinimunkkiluostari kuihtui. Se perustettiin uudelleen vuosien 1159–1162 aikana, tuolloin sisterssiläiseksi nunnaluostariksi, koska Ruotsin valtakuntaan oli siihen mennessä jo perustettu useita sisterssiläisiä munkkiluostareita vuodesta 1143 alkaen (mm. lähistöllä sijaitseva Alvastran munkkiluostari).³³⁴

”Piispa Henrikistä” tuli pyhimys vuoteen 1291 mennessä. Pyhän Eerikin legenda täydentävä Pyhän Henrikin legenda laadittiin jonkin verran ennen vuotta 1291.

Osa Turun hiippakunnan nimikkopyhimykseksi kohotetun Henrikin reliikeistä siirrettiin aivan viimeistään vuonna 1291 Nousiaisista Koroisten tuomiokirkkoon ja sieltä edelleen vuonna 1300 Turun uuteen tuomiokirkkoon Unikankareelle. Keskiajan

³³² Göthberg, Lovén & Dahlbäck 2010, 12–13.

³³³ Harrison 2009, 210.

³³⁴ Lovén 2010, 200.

kuluessa Pyhästä Henrikistä tuli Turun tuomiokirkon ensisijainen suojeleuspyhimys ohi Autuaan Neitsyt Marian. Jo vuonna 1353 laadituissa, Vatikaanin arkistossa olevissa kahdessa asiakirjassa ”sanctus Hendricus” on Turun tuomiokirkon ainoa mainittu *patronus*, samoin vuonna 1377.³³⁵

³³⁵ SDHK nro 6645, 6646; ks. myös 10980; DF nro 855.

”ÿxi Runoin laulu Sanct Hendrichist” – Piispa Henrikin surmarunon kantamuodon sisältö, kieliasu, ajoitus ja sepittäjät

Tutkielmani kolmannen ja viimeisen osan perusteluina toimikoot seuraavat virkkeet: ”Kun tämän kansankielisen alkujaan suullisen lähteen (= Piispa Henrikin surmarunon) kertomus pyhän Henrikin kuolemasta poikkeaa huomattavasti³³⁶ 1200-luvun lopulla laaditun latinankielisen kirkollisen legendan tarinasta, olisi mielenkiintoista tietää, kumpi versioista on vanhempi ja *lähempänä itse tapahtumia*.³³⁷ Tutkijat ovatkin pohtineet vuosikymmeniä, mikä on molempien traditioitten suhde toisiinsa[.]”³³⁸

Tähänastinen tutkimus on kyennyt asettamaan Piispa Henrikin surmavirren sepittämisen *terminus ante quem*iksi 1480-luvun

³³⁶ Kommentti: Henrikin murhan motiivin osalta kyllä poikkeaa, muutoin ei niinkään paljon. Legendassakin Henrikin surman kerrotaan seuranneen sanallista konfliktia ja tapahtuneen talvella (vakaveden) jäällä eikä esimerkiksi kirkossa, kirkolla tai murhaajan kodissa.

³³⁷ Tässä Henrikin historiallisuuteen välillä enemmän välillä vähemmän epäilevästi suhtautuva Tuomas Heikkilä (ks. esim. T. Heikkilä 2005, 8–9, 53, 55; T. Heikkilä 2009, 42, 46, 134; T. Heikkilä 2013, 65–66, 71) toteaa hänkin epäsuorasti, että Henrik lienee historiallinen henkilö. (Lainauksen kursivointi Mikko Heikkilän.)

³³⁸ Tuomas Heikkilä, Kirjallistumiskehitys. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010, 25–26.

puolivälin surmavirren asiasisällön ja Lallia sekä hänen vaimoaan esittävän ruotsalaisen Härkebergan kirkon seinämaalauksen sisällön avulla.³³⁹ Surmavirsi on siis syntynyt keskiajalla, kuten on pitkään ja yleisesti oletettukin.³⁴⁰ Mielestäni Nousiaisten kirkon sarkofagin messinkilaattojen kuvitus noin vuodelta 1429 on niin ikään epäsuora, mutta vielä vanhempi todiste Surmarunon olemassaolosta. Sarkofagin yhdessä messinkilaatassa on nimittäin kuvattuna murharetkeltään kotiin palaavaa lakkipäistä Lallia vastaanottava nainen.³⁴¹ Pyhän Henrikin legendassa Lallin vaimoa ei mainita lainkaan, mutta Surmarunossa Lallin ”kelvoton emäntä” on hyvinkin keskeinen henkilöahamo, sillä hän käytännössä aiheuttaa valehtelullaan herra Heinärikin kuoleman. Surmaruno vaikuttaisi siten olleen olemassa jo 1420-luvulla. Itse Piispa Henrikin surmarunoon sisältyy nähdäkseni aiemmin havaittua enemmän (kielitieteellisiä) mahdollisuuksia ajoittaa kyseessä oleva virsi eli runolaulu.

Piispa Henrikin surmarunon vanhin rekonstruoitavissa oleva sisältö ja varhaisuomalainen kieliasu eli Surmarunon kriittinen editio esitetään kirjoitukseni tässä osassa. Surmarunon keskiaikaista (asia)sisältöä ja sen ilmaisemiseen käytettyä sanastoa ovat aiemmin pyrkineet rekonstruoimaan mm. Heikki Ojansuu ja Martti Haavio.³⁴² Heidän rekonstruktoidensa kieliasu ei kuitenkaan

³³⁹ Ks. T. Heikkilä 2007, 117.

³⁴⁰ Ks. esim. T. Heikkilä 2007, 117.

³⁴¹ Ks. esim. Edgren & Melanko 1996, 20-21.

³⁴² Heikki Ojansuu, *Piispa Henrikin surmavirren historiaa* 1917; Kaarle Krohn, Piispa Henrikin surmaruno. *Virittäjä* 25 (1921), 49-63; Rinne 1932, 33-36; Haavio 1948, 195-197.

edusta sen aikakauden (= keskiajan) suomea, jota ne sisällöltään pyrkivät edustamaan. Omassa rekonstruktiossani tämä merkittävä puute on korjattu. Surmarunon varhaisuomalaisen äänneasun rekonstruoinnissa tukeudun muun muassa keskiaikaisissa asiakirjoissa esiintyvän suomen kielen tutkimuksiini.³⁴³

Milloin Turun Akatemian historianprofessori Algot Scarinin ohjaamassa Matthias Fonteniuksen historian alan väitöstutkielmassa vuonna 1737 ”vanhaksi kansankieliseksemme runoksi” (lat. ”runa qvædam vetus vernaculæ nostræ”) kutsuttu ja lyhyesti siteerattu Piispa Henrikin surmaruno eli surmavirsi sepitettiin ja onko se nuorempi vai vanhempi kuin kirkollinen pyhimyslegenda?³⁴⁴ Tämä voidaan nähdäkseni päätellä joukosta indiisejä, joista seuraavaksi: Pyhän Henrikin legendasta poiketen niin Surmarunon kuin muunkin kansanomaisen Henrik-perinteen mukaan Heinärikin surma ei ollut kosto tämän Lallille langettamasta kirkonrangaistuksesta vaan johtui Lallille valheellisesti väitetystä Heinärikin suorittamasta ryöstövierailusta hänen kotiinsa Lallin ollessa poissa kotoa, 1600-luvun alussa dokumentoidun perinteen mukaan metsässä renkiensä kanssa.³⁴⁵

Vastikkeettoman pakkokestityksen vaatiminen taloista kiellettiin matkamiehiltä koko Ruotsin silloisessa valtakunnassa – eli myös Länsi-Suomessa kuten Köyliössä – Alsnön asetuksen myötä, jonka Ruotsin kuningas Magnus Ladulås (suomalaisittain

³⁴³ Ks. esim. Mikko Heikkilä, Varhaisuomen äännehistorian kronologiasta. *Sananjalka* 58, 136–158.

³⁴⁴ Algothus Asmundi Scarin & Matthias Fontenius, *De sancto Henrico Fennorum apostolo*. Academia Aboensis 22.6.1737; Haavio 1948, 14; T. Heikkilä 2009, 34.

³⁴⁵ Haavio & Vallinkoski 1951, 60; SKVR VIII nro 986.

perinteisesti Maunu Ladonlukko) säätö Alsnössä joko vuonna 1279 tai 1280 muun muassa Suomen eli Turun piispa Kettilin läsnä ollessa. Maksua vastaan talon oli sen sijaan annettava matkamiehelle sen, mitä hän tarvitsi (esim. heinää ja viljaa). Jos matkamies ei saanut ruokaa edes rahaa vastaan hyvällä, niin hänellä oli todistajien läsnä ollessa oikeus ottaa sitä väkisin tarvitsemansa kohtuullisen määrän käypää hintaa vastaan.³⁴⁶ Juuri näin – siis laillisesti – Surmaruno (ja suorasanainen kansanperinne) kertoo Heinärikin menetelleen. Surmarunun asiasisältö vastaa tilannetta Alsnön asetuksen antamisen *jälkeen*. Surmarunossahan korostetaan, että herra Heinärikki maksoi palvelijansa (eli todistajan) läsnä ollessa Lallin kotitalossa nauttimastaan ruuasta, juomasta ja hevosen heinistä, vaikka ottikin (otatti palvelijallaan) niitä talon tylyn emännän tahdon vastaisesti, joten Lallilla ei olisi ollut oikeutta edes ottaa kiinni saati surmata häntä. Mikäli Surmaruno olisi seipitetty samansisältöisenä ennen Alsnön asetuksen antamista, Heinärikin ja Lallin toiminta olisivat näyttäneet erilaisessa, pyhälle miehelle epäedullisessa valossa, sillä hän olisi talon emännän tahdon vastaisesti ruokaa ym. omavaltaisesti ottaessaan – eli ryöstövierailun Lallin kotiin tehdessään – varmaankin saanut väkivaltaisella kuolemallaan kansan mielestä pikemminkin ansionsa mukaan kuin saanut osakseen sääliä. Alsnön asetus (v. 1279/1280) on siten Surmarunun seipittämisen todennäköinen *terminus post quem*.³⁴⁷ Koska Surmarunun kuulijan täytyi oikean tulkinnan Heinärikin syyttömyydestä ja Lallin sekä tämän vaimon syyllisyydestä

³⁴⁶ SDHK nro 1122; Linna & Pirinen, *Alsnön sääntö 1280*.

³⁴⁷ Haavio 1948, 220–221; SDHK nro 1122; Linna & Pirinen, *Alsnön sääntö 1280*.

tehdäkseen tietää, että talon oli valtakunnan lain mukaan kestittävä matkamiehiä maksua vastaan ja koska Alsnön asetukseen sisältyvä vastikkeellisen kestitysvollisuusmääräyksen sisäistäminen lienee vienyt ainakin jonkin aikaa Ruotsin kuninkaan alamaisten keskuudessa, pidän todennäköisenä, ettei Surmarunoa sepitetty aivan heti Alsnön asetuksen jälkeen.

Surmarunon sepittämisajankohdalle näyttää kielellisin perustein voitavan asettaa tarkka *terminus ante quem*, mitä ei aiemmassa tutkimuksessa ole havaittu. Potentiaalinen kielihistoriallinen ajoitusindiisi sisältyy nimittäin Surmarunon säkeisiin ”Kyllä me kiärräm/kierrämm’ **Kiuulon/Kjulon** järven, Ymbäri Joen Koveron”, jotka ”Hämehen Heinirichi” lausuu ja jotka ovat suomen kielen äännehistorian tuntemuksella helposti palautettavissa seuraavaan varhaisuomalaiseen muotoon: ***Kyldän** (vrt. *kyltyä* ja *kyllin*) **kierdän** **Kiuulon järven** (= Köyliönjärven), **ymbärdän** (= kierrän ympäri) **koveron jogen** (= Köyliönjoen) ’Kyllä kierrän Köyliönjärven, kierrän ympäri Köyliönjoen’.³⁴⁸ Kyseiset säkeet ovat alkuperäisessä muodossaan olleet paitsi runomitaltaan virheettömät, sisältäneet myös kerron ja (alku)sointuja. *Kiulo* on mitä ilmeisimmin nimilaina Köyliön (muinais)ruotsinkielisestä nimestä *Kiulo* (> nykyruotsin *Kjulo*).³⁴⁹ Nimen *Köyliö* ~ *Kjulo* vanhin kirjallinen maininta sisältyy juuri Köyliössä 29.5.1365 laadittuun piispankirjeeseen, jossa paikkakunnan nimi kirjoitetaan *Tiuhla* [tšu:la] (< vmru. *[kju:lo]).³⁵⁰

³⁴⁸ SKVR VIII nro 993A, 993B, IX nro 1–3.

³⁴⁹ M. Heikkilä 2014a, 177–180.

³⁵⁰ SDHK nro 8707; vrt. kirjoitusasuun *Tiulo* vuodelta 1615 (Haavio & Vallinkoski, 1951, 60).

Tästä äänneasusta [tšu:la] ei *Kiuloa* olisi enää voitu keskiaikaiseen suomen kieleen lainata, sillä siitä olisi lainautuessaan tullut joko ***TuulV* tai ***SuulV* (vrt. ru. *skjul* 'katos, suoja, vaja' → sm. *suuli* 'lato'; ***(s)kiuli*), joten Surmarunon sepittämisen kronologinen *terminus ante quem* näyttäisi siten olevan vuosi 1365 ja kielellinen *terminus ante quem* muinaisruotsin klusiilien, tässä [k]:n, muuttuminen affrikaatoiksi etuvokaalien edellä. Tarkemmin sanottuna säe 'Kyllä kierrän Kiulon järven' vaikuttaa sekin esiintyneen Surmarunossa jo ennen vuotta 1365.³⁵¹ Se merkitsee puolestaan, että Henrikin kohtalokkaan talvisen rekimatkan on jo (selvästi) ennen vuotta 1365 väitetty ainakin kulkeneen Köyliön kautta, ja hyvin todennäköisesti myös päättyneen sinne (vrt. Martti Linnan hypoteeseihin yllä ja alla).

Edellä rekonstruoimani säkeet **Kylḁän kierrḁän Kiulon järven, ymbḁrdḁän koveron joghen* eivät kuitenkaan ole välttämättä aivan alkuperäiset. Surmarunon kantamuodossa kyseiset säkeet ovat nimittäin voineet kuulua myös **Kylḁän kierrḁän kivron järven* (= käyrän järven = Köyliönjärven), *ymbḁrdḁän koveron joghen* (= käyrän joen = Köyliönjoen), jolloin niihin olisi sisältynyt vielä enemmän alku- ja loppusointua sekä täydellinen kerto (*kiertää* ~

³⁵¹ Miksi säkeessä sitten on juuri *Kiulon järvi* eikä *Köyliön järvi*? Vastaus on yksinkertainen: runomitan ja alkusoinnun asettamista vaatimuksista johtuen (vrt. runosäkeeseen *kuisti Kumolan* (= Kuumolan = Kokemäen) *kedolla* (Haggrén 2015, 429)). Säkeet **Kylḁän kierrḁän Kiulon* (= *Köyliö* ← *köyly* = *käyrä*) *järven, ymbḁrdḁän* (= kierrän ympäri) *koveron* (vrt. *Kiulo* "Käyrä") *joghen* (= *Köyliönjoki* < **Köylyjoki*) eivät nähdäkseni ole "ruotsinkielistä (sic) äidinkielenään käyttäneen tökerö lisäys surmavirteen", kuten Martti Linna (1996, 200) kirjoittaa, vaan jo runon varhaiseen muotoon kuuluneet mittavirheetömät, kerron ja sekä alku- että loppusointuja sisältävät, asiasisällöllisesti koherentit säkeet.

ymmärtää ja (*kiperä >>*) *kivro ~ kovero*). Siinä tapauksessa vuosi 1365 ei ole Surmarunon sepittämisen ehdoton takaraja, mutta silloinkin säkeissä kuvattu paikkakunta on mitä ilmeisimmin Köyliö.

Piispa Henrikin surmarunoon sisältyvät myös äänneyhtymän [n(t)r] sisältävät nimimuodot *Henrikki* ja *Hendrikki*; näin mm. säkeissä ”Sijhen kircko tehtäköhön, Cappeli Rakettakohon, Herra Hendrikin nimehen” (vrt. kirkonrangaistuksen saanut ja siten täysi-ikäinen suomalainen mies nimeltä *Henric Hactissanpoyca* ”Ahtisenpoika” Sääksmäellä Hämeessä v. 1340³⁵²).³⁵³ Äänneyhtymä [nr] on Surmarunoa sepitettäessä siten jo ollut suomen kielessä mahdollinen toisin kuin nimen *HeinVrikki* syntyaikana, joten *Henrikkiä* relatiiviselta kronologialtaan vanhempi nimimuoto *HeinVrikki* periytyy vuotta 1340 varhaisemmalta ajalta. Ihmisen syntymästä täysikasvuisuuden saavuttamiseen kuluvan ajan huomioiden nimimuodon *HeinVrikki terminus ante quem* asettuu todellisuudessa jo 1320-luvun alkuun. Vihje Surmarunon sepitysjankohdasta sisältynee säkeisiin ”Sanoi herra heinäricki, Ericille weliellensä, Läckämme hämehen maalle”.³⁵⁴ Koska Köyliö ja Kokemäki ovat koko historiallisen ajan kuuluneet Satakuntaan eikä Hämeeseen, koska Satakunnan maakunta on todistetusti ollut olemassa aivan viimeistään vuodesta 1331 alkaen, ja koska 1400-luvulla laaditussa *Legenda novassa* piispa Henrikin murhan

³⁵² DF nro 467.

³⁵³ SKVR VIII nro 990A, 993A.

³⁵⁴ SKVR VIII nro 990A, 990B.

kerrotaan tapahtuneen Satakunnan maakunnassa³⁵⁵, edellä siteeratut Surmarunon säkeet lienee sepitetty varhain.

Olemme tähän mennessä käsitellyn perusteella saaneet Piispa Henrikin surmarunon sepitysjän hyvin todennäköiseksi aikahaarukaksi vuodet 1279–1429, ja tätä ajoitusta voitaneen vielä tarkentaa (ks. alla).

Ainakin jonkin verran vuotta 1279 myöhäisempään aikaan ajoittuva Piispa Henrikin surmaruno on siten todennäköisesti jonkin verran nuorempi kuin Pyhän Henrikin legenda. Mikäli Surmarunon laatimiseksi ”kentältä” eli Nousiaisista, Mynämäestä, Kokemäeltä ja erityisesti Köyliöstä kerätty yksityiskohtainen perimätieto herra Heinärikistä sitä paitsi olisi jo ollut koko laajuudessaan saatavilla Pyhän Henrikin legendaan ilmeisesti Koroisissa laadittaessa³⁵⁶, miksi ihmeessä sitä ei olisi käytetty Pyhän Henrikin legendan sisällöllisesti hyvin ylimalkainen *vita*-osuuden parantamiseksi? Pyhimyksen parempi elämäkerta tuskin olisi ollut ainakaan pahaksi legendan uskottavuuden kannalta. Pyhän Henrikin legendassahan kerronta muuttuu selvästi yksityiskohtaisemmaksi heti Henrikin kuoleman jälkeen (*miracula*-osuus), kun taas *vita*-osuus on edellä kerrotusti aivan ylimalkainen ja kuningas Eerikin tekoja korostava³⁵⁷; nuoremmassa Legendassa novassa hieman yksityiskohtaisempi. Samaan kronologiseen lopputulokseen ovat omissa pohdinnoissaan tulleet myös Tuomas Heikkilä ja Martti

³⁵⁵ Maliniemi 1942, 94–95; Salo 2000, 108–148.

³⁵⁶ T. Heikkilä 2005, 239–240.

³⁵⁷ Vrt. T. Heikkilä 2009, 132–133.

Linna.³⁵⁸ Yllä esittämäni Surmarunon synnyn aikahaarukka tukee tätä kronologista päätelmää. Todettakoon tässä yhteydessä vielä kaksi tosiasiaa: 1) Pyhän Henrikin legendan *vita*-osuutta huomattavasti yksityiskohtaisemman *miracula*-osuuden 2) ei ole voitu osoittaa sisältävän muista hagiografisista teksteistä lainattua ainesta.³⁵⁹ Nekin ovat aihetodisteita Heinärikin historiallisuuden puolesta, vaikka Tuomas Heikkilä ei sitä eksplisiittisesti toteakaan.

Surmarunon johdanto-osa (ks. alla) on Pyhän Henrikin legendan johdannon varsin ilmetty suomenkieliselle yleisölle popularisoitu, piispa Henrikin roolia legendaa vahvemmin korostava versio. Se ei käsitykseni mukaan kuitenkaan ole muusta Surmarunosta missään mielessä irrallinen osa kuten on oletettu.³⁶⁰ Johdanto-, rekimatka- ja pakkokestitysosien rajat eivät ole ”töksähtäviä”, kuten Seppo Suvanto on asian ilmaissut (ks. alla).³⁶¹ Oletus, että Surmarunon tunnettu johdanto-osa olisi siinä epäalkuperäinen, myöhempi lisäys³⁶², joka olisi korvannut runon alkuperäisen prologin, perustuu olettamukseen, että Piispa Henrikin surmavirsi olisi laadittu ennen Pyhän Henrikin legendaa. Näin ei kuitenkaan voine olla, sillä Surmarunon ytimen muodostava (ryöstö)vierailu Lallin kotona on edellä kerrotusti hyvin todennäköisesti seipitetty jonkin verran vuoden 1279 jälkeen ja siten Pyhän Henrikin legendaa myöhemmin. Kun Surmarunon ydinosa^{kin} on legendaa nuorempi, ei sen johdanto-osaakaan ole tarvetta itse aiheutetusta pakosta

³⁵⁸ Linna 1996, 199–200; T. Heikkilä 2009, 25–26, 161–164, 168.

³⁵⁹ T. Heikkilä 2009, 133; T. Heikkilä 2010, 108.

³⁶⁰ Ks. Suvanto 1987, 149–150; Linna 1996, 200; T. Heikkilä 2009, 160.

³⁶¹ SKVR VIII nro 990A, 990B, 993A, 993B, IX nro 1–3; Suvanto 1987, 149.

³⁶² Suvanto 1987, 149–150; Linna 1996, 200; T. Heikkilä 2009, 160.

pitää epäalkuperäisenä, myöhempänä lisäyksenä. Kun Surmarunoa vanhempi Pyhän Henrikin legenda perustuu puolestaan Pyhän Eerikin legendaan, saamme siten näiden kolmen hengentuotteen keskinäiseksi ikäjärjestykseksi eli relatiiviseksi kronologiaksi 1) P. Eerikin legenda, 2) P. Henrikin legenda ja 3) Piispa Henrikin surmaruno.

Milloin Surmaruno sitten sepitettiin? Koska edellä puheena olleen 1.8.1298 annetun käskyn mukaisesti jokaisen papin koko Ruotsin valtakunnassa oli vuosittain pidettävä messu pyhästä marttyyristä piispa Henrikistä ja koska P. Henrikin reliikkien translaatio Unikankareen tuomiokirkkoon tapahtui todennäköisesti 18.6.1300, pidän todennäköisenä, että ainakin jonkinlainen kirkkokansalle ymmärrettävissä ollut P. Henrikää käsittelevä ääneen luettava teksti sepitettiin edellä mainittujen päivämäärien välisenä aikana, siis käytännössä loppuvuoden 1298 ja alkuvuoden 1300 välisenä aikana eli piispa Maunu I:n piispuuskaudella.

Pyhän Henrikin legendassa yhdenkään Henrikin ihmeen ei kerrota tapahtuneen Aurajoen maisemissa³⁶³, jossa oli vuonna 1300 jo kaksi Pyhälle Henrikille dedikoitua pääkirkkoa. Sen sijaan esimerkiksi Nousiaisissa, Vehmaalla ja Sastamalassa ilmoitetaan tapahtuneen ihmeen. Legendassa selostetuista ihmeistä viimeisellä on sentään kytkös Turkuun, sillä Sandhemissa Länsi-Götanmaalla Ruotsissa tapahtuneen ihmeen todistajana on Turun – eikä Suomen – piispan palvelija Gudmund (Gudmundus, famulus domini Aboensis).³⁶⁴ Tämän ihmeen tapahtuma-aika voitaneen määrittää

³⁶³ Ks. T. Heikkilä 2005, 398–419.

³⁶⁴ T. Heikkilä 2005, 418–419.

hyvinkin tarkasti. Turun piispa Kettel oli nimittäin käymässä Länsi-Götanmaalla kesällä 1277 ja lahjoitti Skaran piispan läsnä ollessa tilansa Lenan pitäjässä Gudhemin luostarille 9.7.1277.³⁶⁵ Noihin aikoihin Pyhän Henrikin legenda lienee kirjoitettu tai ainakin suunniteltu, koska Henrikin ihmeitä näyttää tuolloin kerätyn ja merkityn muistiin. Ihmeiden visusti Aurajokilaakson kiertävät tapahtumapaikat viittaavat siihen, että legendan ihmeet on kerätty selvästi ennen vuotta 1300 ja että Aurajokilaakso ei kuulunut Heinärikin toiminta-alueeseen.³⁶⁶ Aurajoen suu oli siksi tuskin myöskään Heinärikin mairinuousupaikka, mikä epäsuorasti lisää todennäköisyyttä, että hän todella nousi maihin Mynälahdella – jonka kahta puolen Nousiainen ja Vehmaa sijaitsevat. Aurajoen suun eteläpuolella sijaitsevaa Ruskiakalliota on toki 1600-luvun alussa väitetty Eerikin ja Henrikin sotaretken kiintopisteeksi.³⁶⁷

Surmaruno on viimeistään 1600-luvun jälkipuoliskolla ollut ylöskirjoitettuna useina toisistaan jonkin verran poikkeavina versioina³⁶⁸, mutta nähdäkseni Surmaruno on ollut kirjallisessa muodossa selvästi sitäkin aiemmin. Surmarunon säilyneissä toisoinnoissa on nimittäin joukko ortografisia, äänneasullis-semanttisia ja leksikaalis-semanttisia indisiisejä sen pitkästä kirjallisesta(kin) historiasta. Otan ensimmäiseksi tarkasteluun säkeet ”Chertu [kerttu] kelwotoin emändä, suitzi suuta cunnatoinda/cunnotoinda, *keytti* kiellä kelwotoinda”, jotka

³⁶⁵ SVL 1989, 92; SDHK nro 1018.

³⁶⁶ Vrt. Salo 1999, 53.

³⁶⁷ Haavio & Vallinkoski 1951, 61, 64–66.

³⁶⁸ Ks. Haavio 1948, 16, 21–25, 140.

sisältyvät Surmarunon Palmskiöldin versioon, joka on vanhin (säilynyt) Surmarunon kirjaanpano, jolle saadaan täsmällinen ja ehdoton *terminus ante quem* -ajoitus. Edellä lainatuista säkeistä viimeinen kuuluu jonkin verran nuoremmassa käsikirjoituksessa näin: ”*käytti* kiellä kelvotoinda”. Tunnetaan myös Surmarunon käsikirjoitus, jossa kyseinen säe on kirjoitettu ”*keitti* kiellä kelvotointa”. Samainen säe on myös merkitty muistiin kielellisesti ja ortografisesti nuoremmassa muodossa ”([k]on pispä Henrikki Kokemäelt tuli tän ei Kirsti Lallin emäntä antanu ruakka vaan) *keitti* kiältä kelvotonta” muutoin suorasanaisestä kertomuksesta Köyliöstä vuonna 1890.³⁶⁹ Kyseinen säe on siis attestoitu kolmessa eri muodossa: ”*keytti* kiellä kelwotoinda”, ”*käytti* kiellä kelvotoinda” ja ”*keitti* kiellä/kiältä kelvoto(i)nta”. Sisällöllisesti asia on selvä; emäntä *käytti* kelvotonta kiellä. Surmarunon vanhimmassa kirjallisessa muodossa on lukenut **keytti kiellä/e kelwotoinda*, jonka ortografia on vieraiden kielten ortografian mukainen ja tuttu jo keskiaikaisista asiakirjoista, joihin sisältyy varsin runsaasti suomen kielen sanoja.³⁷⁰ Käytetty ortografia on ylöskirjoitettua runo(laulu)a ääneen lausuttaessa/lauettaessa sitten johtanut yhtäältä oikeaan tulkintaan *käytti kiellä*, jossa <ey> = [äy], toisaalta virheelliseen tulkintaan *keitti kiellä*, jossa <ey> = [ei]. Puheena olevan säkeen muuntuminen alkuperäisestä muodostaan [käytti kiellä kelvotointa] korruptoituneeseen muotoon [keitti kiellä kelvotointa] on siis

³⁶⁹ Haavio 1948, 71, 78; SKVR VIII 993A, 993B, IX nro 1–3, XI nro 26.

³⁷⁰ Osmo Ikola, Suomen kielen historia. Teoksessa Heikki Paunonen & Päivi Rintala (toim.), *Nyky-suomen rakenne ja kehitys 2. Näkökulmia kielen vaihteluun ja muuttumiseen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1984, 112; M. Heikkilä 2016b.

ortografian aiheuttama, mikä puolestaan indikoi, että Surmarunoa on luettu tai laulettu kansalle paperista ääneen ainakin Köyliössä, todennäköisesti myös esimerkiksi Nousiaisissa, mutta tuskin kaikissa Turun hiippakunnan seurakunnissa. Ortografiasta saamme Surmarunon ylöskirjoitusajankohdalle arvokkaan *terminus ante quem*. Martinus Olavin eli ns. Herra Martin (k. 1585) *Kuningas Kristofferin maanlain* (1442) suomennoksessa noin vuodelta 1580³⁷¹ suomen kielen diftongi [äy] on kirjoitettu <ey> vain yhden ainoan kerran, kaikkien muiden esiintymien kohdalla on kirjoitettu <äy>.³⁷² Surmarunon *ylöskirjoitusajankohdan* todennäköinen *terminus ante quem* on siten 1580-luvun alkupuoli. Toisin sanoen Surmaruno on ollut kirjallisessa muodossa viimeistään mainittuun vuosilukuun mennessä. Huomattakoonkin, että käsky (silloin vielä täysin katolisten) kirkonmenojen keskeisten osien ei vain suomeksi (kansankielellä) esittämiseen vaan myös niiden ylöskirjaamiseen kansankielellä annettiin kahdesti jo 1400-luvulla, vuosina 1441 ja 1492.³⁷³

Puhtaasti ortografisia indisiisejä siitä, että Surmarunolla oli jo sen vanhimpien tunnettujen kirjaanpanojen aikoihin takanaan pitkä historia kirjallisessa(kin) muodossa, ovat seuraavat säkeet: ”pian Caswoit pinnelliset, Yxijn *woilliset* ylenit” (’pian kasvoivat siteelliset,

³⁷¹ Esko Koivusalo, Laki- ja hallintotekstien kääntäminen. Teoksessa H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007, 33–36.

³⁷² *Kristoffer kuninkaan maanlaki. Herra Martin suomentama*. Kotimaisten kielten keskus. kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/lait/martti.ml_rdf.xml (29.8.2015).

³⁷³ Ikola 1984, 115–116; Vahtola 2003, 85.

yksiin yölliset (← vyö) ylenivät’) ja ”mann *Cuuningas* Caattanehen” (‘maan kuningas kaattanehen = kaadettanehen’) (VIII nro 990A); ”Runo Laulu Sant Henderjkistä Ensimmäisestä *Tuurun* (‘Turun’) pispasta” (VIII nro 990B); ”Kyllä me kiärräm *Kiuulon* järwen”, ”Lalli se paha tapainen, Sekä myös paha *suukuinen*” (‘... sekä myös pahasukuinen’), ”*Cuusta* Lalli lakin saanut” (‘kusta = mistä Lalli lakin saanut’) ja ”*Tuuli* costo corkialda, Maxo mailman waldialda” (‘tuli kosto korkealta, maksu maailman valtiaalta’) (VIII nro 993A); ”Lalli se paha tapainen sekä myös paha *suuinen*” (‘... sekä myös pahasukuinen’) (VIII nro 993B).³⁷⁴ Näiden ortografisten erikoisuuksien selitys on nähdäkseni se, että säilyneiden kopioiden originaaleissa lienee vastaavissa kohdissa lukenut *<[...] Yxijn woilliset ylenit>, *<man Cwningas Cattanehen>, *<Runo Laulu [...] Ensimmäisestä Twrun pispasta>, *<Kyllä kierrän Kiwlon järwen>, *<Lalli se paha tapainen, Sekä myös paha swkuinen>, *<Cwsta Lalli lakin saanut> ja *<Twli costo corkialda>, mitkä ovat astetta arkaaisempia kirjoitusasuja. Surmarunon pitkistä kirjallisesta historiasta kertoo myös se, että vanhimmatkin säilyneet runotoisinnot ovat itsessään kopioita runon sittemmin hävinneistä vielä vanhemmista muistiinmerkinnöistä, eivät runonlaulajilta muistiinmerkittyjä.

Esimerkiksi pappi ja tähtitieteilijä Sigfridus Aronus Forsiuksella (k. 1624) on saattanut olla käytössään Surmarunon kopio tai ainakin sen proosamuotoinen referaatti, sillä Forsiuksen proosamuotoisen latinankielisen tekstin vuodelta 1615 tai

³⁷⁴ SKVR VIII nro 990A, 990B, 993A, 993B.

1616 olevassa kopiassa kerrotaan piispa Henrikin *kiertäneen* Köyliönjärveä (lat. ”aliquam partem lacus conversus”, *Koijloierf* < **Köyliöjärvi*; vrt. ”Kyllä me kierrämm’ Kiuulon järven”) *yksi* (vrt. Surmarunon sisältöön) palvelija seuranaan.³⁷⁵ Suomalaissyntyisen S. A. Forsiuksen (Helsingforsiuksen) verrattain hyvin tunnetuista aikuiselämänvaiheista päätellen hänen on täytynyt tehdä Pyhää Henrikiä koskevat muistiinpanonsa vuosien 1601–1605 aikana, tallentamansa tarinan yksityiskohtaisista Kokemäkeä koskevista kohdista päätellen nähtävästi Kokemäellä ja/tai Köyliössä. Melko suurella todennäköisyydellä Forsius kävi Kokemäellä ja/tai Köyliössä vuoden 1601 lopussa matkallaan Turusta Lappiin.³⁷⁶

Seuraavaksi tuon esiin äänneasullis-semanttisen todisteen Surmarunon pitkistä kirjallisesta(kin) historiasta, nimittäin runosäkeiden vaiheittain tapahtuneen turmeltumisen. Aikansa hevosen vetämässä reessä ajettuaan Heinärikki päättää pysähtyä vanttinsa kanssa syömään ja juomaan, kun ”jo pian taloi tulepi”, ”Laloila on takoja Lähdet”/”lalloila Tacoa lähden”/”On lalli lahden tacana”/”On Lalli lahden takana”, ”Hywä neuwo niemen pääs, Sinä me syömme, sijnä me juoma, Sinä purtua pidämme”.³⁷⁷ Kyseisten säkeiden kantamuoto on mitä ilmeisimmin ollut *[piyan taloja tulevi, lalloila, takoi ja(h) lähdet, hyväneuwo niemen päässä,

³⁷⁵ Haavio & Vallinkoski 1951, 61–62.

³⁷⁶ Forsius, Sigfridus Aronus (k. 1624). *Biografiakeskus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011. www.kansallisbiografia.fi (29.9.2015); Sigfridus A Forsius. *Svenskt biografiskt lexikon*. Riksarkivet. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx> (3.10.2015); ks. myös Salminen 2007, 38.

³⁷⁷ SKVR VIII nro 990A, 990B, 993A, 993B.

siinä syömmä siinä juomma, siinä purtua pidämmä].³⁷⁸ Toinen säe muodostuu köyliöläisten talojen nimien luettelosta ja se on aikojen kuluessa turmeltunut seuraavasti: **Lalloila, Takoi ja(h) Lähdet* > **Lalloila Takoja Lähdet* > **Lalloila takoja Lähdet* > **Lalloila takoa lähden* > **Lalloila on takoa lahden* > *On Lalli lahden takana*. Vanhimmissa säilyneessä tarkan *terminus ante quem* -ajoituksen (v. 1719) mahdollistavassa runotoisinnossa esiintyy turmeltunein säe, mikä on vahva todiste siitä, että Surmarunolla on kyseisen runotoisinnon tallennushetkellä ollut takanaan jo huomattavan pitkä historia.³⁷⁹ Ensimmäistä, painottomassa tavussa tapahtunutta reduktiomuutosta (**Takoi ja* > *takojä*) lukuun ottamatta jokaisen turmeltuman alkuunpanija on luullut korjaavansa/parantelevansa jotenkin turmeltunutta säettä, mutta onkin todellisuudessa turmellut sitä entistä enemmän, toisin sanoen enemmän ja enemmän loitontanut säettä alkuperäisestä muodostaan.

Suorasanainen kansanperinne on ollut horjuvalla kannalla siitä, kuka Heinärikiltä ja tämän palvelijalta/palvelijoilta kestityksen evännyt nainen Lallin talossa oli ja mikä hänen nimensä oli; oliko hän Lallin vaimo, talon emäntä, akka vai piika ja oliko hänen nimensä Kerttu (useassa lähteessä mainittu) vai Kirsti kuten köyliöläisessä (myöhäis)perinteessä vai oliko hän nimeltään tuntematon.³⁸⁰ Useimmat muistiinmerkityt kertomukset vaikenevat kyseisen naisen nimestä, mutta pitävät häntä Lallin vaimona³⁸¹, kun taas

³⁷⁸ Ks. ja vrt. Jaakkola 1936, 20–33; Haavio 1948, 70–77.

³⁷⁹ SKVR VIII nro 993A, 993B.

³⁸⁰ Ks. Maliniemi & Mikkola 1930; Haavio 1948; SKVR XV nro 82.

³⁸¹ Haavio 1948, 78–83, 86.

murhatun kirkonmiehen ja hänen murhaajansa nimestä vallitsee konsensus. Toisin sanoen murhatulla kirkonmiehellä (Henrikillä) ja hänen murhaajallaan (Lallilla) ei ole ollut rinnakkaisnimiä. Yhtäältä *Heinärikki*, *Heinirikki* jne. ja toisaalta *Lalli*, *Lalloi* jne. ovat yhden ja saman henkilön nimen rinnakkaismuotoja/nimivariantteja, eivät eri nimiä kuten esimerkiksi *Kerttu* (← *Gertrud*) ja *Kirsti* (← *Christina* < *Christiana* < *Christus*), mikä kielii niiden vakiintuneisuudesta.

Vanhimmassa dokumentoidussa, 1600-luvun alussa tallennetussa kansanperinteessä Henrikiltä ja hänen seuralaiseltaan/seuralaisiltaan kestityksen evännyt naishenkilö on kahdessa versiossa (Martinus Laurentii Aschaneus ja Johannes Messenius) Lallin nimeltä mainitseman vaimo ja yhdessä versiossa (Sigfridus Aronus Forsius) asia ilmaistaan passiivissa siten, että Heinärikille kieltäydyttiin myymästä ruokaa, kertomatta siis kuka tai ketkä sen häneltä kielsivät.³⁸² Surmarunon Palmskiöldin version mukaan Henrikiltä kestityksen tylysti evännyt nainen oli Lallin vaimo ja nimeltään *Kerttu*, Heikkilän version mukaan Lallin äiti, jonka nimeä ei kerrota.³⁸³ Jo se, ettei kyseisen naisen nimestä vallitse konsensusta kansanperinteessä ja että hän on useimmissa toisoinnoissa nimeltä mainitseman, viittaa nimen olevan historiallisesti epäalkuperäinen. Saksalaista (pyhimyksen)nimeä *Kerttu* (← *Gertrud*) tuskin edes tunnettiin Suomessa vielä 1100-luvun alkupuolella³⁸⁴, joten se ei

³⁸² Haavio 1948, 20; Haavio & Vallinkoski 1951, 61.

³⁸³ SKVR VIII nro 990A, 990B.

³⁸⁴ Jussi-Pekka Taavitsainen, Jyvästä jyräjännähaan – pyhän jäänteet Turun tuomiokirkossa. Teoksessa Sari Katajala-Peltomaa, Christian Krötzl & Marjo Meriluoto-Jaakkola (toim.), *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla. Kun maailma aukeni*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014, 262-277.

mitenkään voine olla Hyväneuvon eli ”Lallin” vaimon tai piian saati sukupolvea vanhemman äidin oikea nimi. Sekä tuon naisen nimi-että siviilisäätärvoituksen ratkaisu piilleekin nähdäkseni jälleen kerran Surmarunon kantamuodon sisällössä ja ortografiassa sekä niiden tulkinnassa.

Mikä Heinärikiltä kestityksen evänneen naisen nimi sitten oli? Käsittääkseni hänen nimeään ei kerrota Surmarunossa, ja nimen *Kerttu* arvelen selittyvän seuraavasti: *<**Kerdo**i (= kertoi ’kertasi, toisteli, hoki’³⁸⁵) **kelwotoin emende**³⁸⁶, **suitzi** (= savutti) **suuta kundotoinda**, **keytti** (= liikkutti) **kielde kelwotoinda**, **liikkutti** lihan (= käytti) **pahinda**>. Nämä Surmarunon säilyneiden toisintojen perusteella rekonstruoimani säkeet muodostavat sekä kielellisesti että sisällöllisesti koherentin kokonaisuuden, jonka merkityssällön voisi kääntää proosamuodossa nykykielelle lyhykäisesti näin: talon kelvoton emäntä lateli suustaan solvauksia Heinärikille. Huomattakoon, että jokaisen säkeen aloittaa verbi; verbi, joka ilmaisee nopeasti peräkkäin toistuvaa tekemistä. Kirjoitettu sana <kerdoi> voitiin ääntää sekä [kerdoi] että [kerto], joista jälkimmäinen eli [kerto] tuli olemaan homofoninen nimen *Kerttu* lounaismurteisen *oi*-päätteisen nimivariantin *Kerto* (< *Kerttoi* ← *Kerttu*; vrt. *Lalloi*) kanssa, kunhan kantanimi *Kerttu* ensin oli omaksuttu suomen kieleen. Ensimmäinen tieto nimestä *Gertrud* Suomesta on Vehmaalta vuodelta 1331.³⁸⁷ Kun nimet *Kerttu* ~

³⁸⁵ *Vanhan kirjasuomen sanakirja s.v. kertoa.*

³⁸⁶ Vrt. kirjoitusasuun *emende* ’emäntä’ v. 1543 (*Mikael Agricolan teokset*. kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agricola_coll_rdf.xml (21.9.2015)).

³⁸⁷ DF nro 392.

Kerttoi ~ *Kertoi* olivat tulleet (länsi)suomeen (vrt. *Kertoyla* v. 1390, *Kertula* v. 1449 'Kerttula' Raisiossa³⁸⁸), Surmarunon oheisen säkeen tulkittiin sisältävän kyseisen nimen; ja näin Lallin talon kelvoton emäntä oli saanut nimen, Kerttu. Nimen *Kerttu* sopivuutta lisäksi se tosiasia, että se rimmaa kauniisti sanojen *kelvotoin* ja *emäntä* kanssa. Myöhäiskeskiajan suomalaisten silmissä Lallin tekemässä, mutta Kertun aiheuttamassa Heinärikin murhassa lienee ollut eräs raskauttava piirre: mm. matkustavaisten ja pyhiinvaeltajien suojeluspyhimyksen Pyhän Gertrudin³⁸⁹ kaiman valehtelullaan aiheuttama hyvän kirkonmiehen kuolema. Toisaalta se, mitä Kerttu väitti Lallille Heinärikin tehneen – eli ryöstövierailun –, lienee ollut kansan oikeustajussa Lallin veriteolle jonkinasteinen lieventävä asianhaara, sillä pakkokestitykset lienevät korvenneet keskiajan suomalaisia.³⁹⁰

Entä oliko Lalloilan kelvoton emäntä ("Kerttu") Lallin vaimo vai äiti? Sana *emäntä* on yllä mainituissa säkeissä merkitykseltään monitulkinainen. Se voi merkitä joko 1) talon "päänaista" eli naispuolista haltijaa – joka ei automaattisesti ole yhtä kuin Lallin aviovaimo – tai 2) talon isännän – eli tässä tapauksessa Lallin – aviopuolisoa. Jälkimmäisessä merkityksessä tulkittuna "Kerttu" oli Lallin vaimo, ensimmäisessä merkityksessä joko vaimo tai äiti. Toinen Surmarunossa esiintyvä ambivalentti säe on <**paha vaimo pannahinen**>. Sana *vaimo* tarkoitti nimittäin vanhassa suomen

³⁸⁸ Mikkonen & Paikkala 2000, 216.

³⁸⁹ *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*. Band V (1960). Gunvor Kerkkonen (toim.) s. 276–278; Taavitsainen 2014, 268–270.

³⁹⁰ Katajala 2002, 93–96.

kielessä useimmiten 'naista'.³⁹¹ Kyseinen naishenkilö saattoi siis yhtä hyvin olla Lallin (avio)vaimo kuin äiti.

Mistä sitten oletus, että ”Kerttu” olisi ollut Lallin piika? Nimen Kerttu lainauduttua suomen kieleen, jo puheena ollut säe **<Kerdoi kelwotoin emende>* oli mahdollista tulkita kokonaista kolmella eri tavalla: 1) Kertoi talon kelvoton päänainen, 2) Kerttu, talon kelvoton päänainen ja 3) Kertoi talon isännän kelvoton vaimo (= aviopuoliso), joista viimeisestä sanan *vaimo* merkityksen toisin tulkiten ja kyseisestä naisesta nimeä Kerttu käyttäen 4) Kerttu, talon isännän kelvoton vaimo (= nainen), josta edelleen tarinan konnan statuksen pejoratiivisen kehityksen myötä 5) Kerttu, talon isännän kelvoton piika. Viimeinenkin kehitys (kohdasta 4 kohtaan 5) on tapahtunut viimeistään 1600-luvulla, mikä osaltaan kertoo kansanomaisen Henrik-perinteen korkeasta iästä ja jatkuvuudesta.

Vaikuttaa siis siltä, että tallennettujen Henrikistä kertovien proosa- ja runomuotoisten kertomusten erot selittyvät monilta osin Piispa Henrikin surmarunon eri suuntiin johtaneista tulkinnoista. Että suorasanaisten perinteen horjuvuus Heinärikiltä kestityksen evänneen naisen henkilöllisyydestä ei vain näyttäisi palautuvan Surmarunoon vaan jopa saavan mielestäni järkeenkäyvän selityksen Piispa Henrikin surmavirren kantamuodon kirjoitettujen säkeiden **<Kerdoi kelwotoin emende>* (= joko 'talon ”päänainen” eli naispuolinen haltija’ tai 'talon isännän aviopuoliso’) ja *<paha waimo* (= joko 'nainen’ tai 'aviovaimo’) *pannahinen*> merkityksen tulkinnoista, on nähdäkseni sekin vahva todiste 1) Surmarunon

³⁹¹ Kaija Mallat, *Naiset rajalla. Kyöpelä, Nainen, Naara(s), Neitsyt, Morsian, Akka ja Ämmä Suomen paikannimissä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007, 52–53.

huomattavan varhaisesta sepitys- ja ylöskirjoitusajankohdasta ja 2) Surmarunon lausumisesta ääneen (kirkko)kansalle, jonka keskuudessa tarina on kehittynyt edelleen suorasanaisessa muodossa.

Oliko ”Kerttu” siis Lallin puoliso vai äiti? Todettakoon aluksi, että kaikesta tunnetusta suullisesta, kirjallisesta ja kuvallisesta Henrik-traditiosta vain Piispa Henrikin surmavirren Heikkilä-Törnuddin kahdessa toisiaan suuresti muistuttavissa versiossa Lalloilan paha emäntä on Lallin äiti, mikä ilmenee Surmarunon kyseisen redaktion säkeistä ”poikaisemi/pojkaisenj nuorembami/nuorempanj” (= poikaseni nuorempani), jotka ”wanha naara” lausui ”Lalloi cuin tuli kotihin”.³⁹² Säte ”poikaisemi nuorembami” ei ole Surmarunon sisällön koheesio kannalta kriittinen, sillä sitä edeltävät säkeet ”Lalloi cuin tuli kotihin, walehteli wanha naara” ja sitä seuraava säe ”Kävi tässä” ”ruokaruotzi syömä sacxa” muodostavat koherentin kokonaisuuden sitä ilmeemmän, joten se voi olla runossa myöhempi, sinänsä vanhan Heikkilä-Törnuddin version kantamuotoon tehty lisäys. ”Kerttu” oli siten todennäköisesti Lallin puoliso.

Entä kuka tai ketkä sepittivät Piispa Henrikin surmarunon, varhaisuomen kauden merkkiteoksen? Surmarunoa sepittämässä on vähimmilläänkin täytynyt olla ajan tavallista seurakuntapappia huomattavasti oppineempi kirkonmies (Turun hiippakunnasta), joka on laatinut runon asiasisällön, ja silloisen suomalaisen runolauluperinteen lukuisine konkreettisine säkeineen tuntenut etevä suomalainen kansanrunoilija, joka on pukeutunut sisällön komeaan runomuotoiseen varhaisuomalaiseen kieliasuun. Surmaruno on

³⁹² SKVR VIII nro 990A, 990B; Haavio 1948.

siis sepitetty moniammatillisena yhteistyönä nykyaikaista ilmaisua käyttääkseni.³⁹³ Turmeltumattomassa muodossaan Piispa Henrikin surmaruno on ollut sanataiteellisesti varsin korkeatasoinen teos³⁹⁴ – mielestäni Pyhän Henrikin kielellisesti korkeatasoista legendaakin korkeatasoisempi.³⁹⁵ Nähdäkseni Piispa Henrikin surmaruno sepitettiin esitettäväksi kansalle Henrikin reliikkien translaatiojuhlassa vuonna 1300 – Suomen kirkon siihenastisen historian suurimmassa tapahtumassa.³⁹⁶ Samassa juhlassa esitettiin myös latinankielinen Pyhän Henrikin latinankielinen legenda, mutta sen sisältöähän tavallinen kirkkokansa ei ymmärtänyt. Translaatioita lienee ollut (vähintään) kaksi: ensimmäisessä Henrikin pääkallo ja käsivarret tuotiin Nousiaisista Koroisiin ja toisessa ne siirrettiin edelleen Koroisista Turkuun. Turun tuomiokirkon sakaristosta kirkon restaurointitöiden yhteydessä vuonna 1924 löytynyt alaleuaton pääkallo on äskettäin ajoitettu aikavälille 1040–1170 jKr., joten ainakin aikamääräisesti on mahdollista, että 1) kyseessä todella on herra Heinärikin maallinen jäännös ja että 2) herra Heinärikki todella eli ja kuoli muutamia vuosikymmeniä aiemmin oletettua aiemmin.³⁹⁷

Jo 1100-luvulta periytyviä sanoja, nimiä ja fraaseja Surmarunon kantamuodossa lienevät *herra Heinirikki/Heinärikki* ja **Hyväneuvo*

³⁹³ Vrt. Anttonen 2004, 123–125; T. Heikkilä 2009, 160.

³⁹⁴ Samaa mieltä oli Martti Haavio (1948, 200–214).

³⁹⁵ T. Heikkilä 2010, 107.

³⁹⁶ Vrt. Haavio 1948, 39–40.

³⁹⁷ Jussi-Pekka Taavitsainen, Markku J. Oinonen & Göran Possnert. Luultua vanhempia luita Turun tuomiokirkossa. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2012 s. 341–347.

(= Lalli) *Hiiðenpäästä* (= Köyliön Saaren eteläpää)/*Hiiðenniemieltä* (= Yttilänotta Köyliönjärven itärannalla). Viimeistään 1200- ja 1300-lukujen taitteesta lienevät myös herra Heinärikin surmaajan (pilkka)nimi *Lalli* (ks. alla) sekä Hämeen maalle kristinuskoa levittämään lähtemisestä kertovat säkeet.

Tammikuussa surmatun herra Heinärikin silkkiseen kankaaseen käärittyjä eli ”silkkisäkkiin” asetettuja maallisia jäännöksiä (pääkalloa ja käsivarren luita) ehkäpä hevosen vetämässä reessä seremonioiden kera Nousiaisista Röntämäen Korosiin tammikuussa jonakin talvena vuosien 1274–1290 välisenä aikana siirrettäessä lienee päästetty ilmoille Piispa Henrikin surmavirren vanhin, reliikkien translaation pyhimyksen itsensä ”suulla” perusteleva muoto (suppea alkumuoto), joka lienee kuulunut lyhykäisydessään jotakuinkin näin:

Sanoi herra Heinärikki:
Poimkaða (= poimikaa) *lumesta/lumelta luuni,*
pankaða (= pankaa) *silkki-säkkihen,*
askaða (= asettakaa) *hevon/härghän rekehen.*
Kuben hepõ/härkä uupunevi,
siihen kirkko tehtäkõhen.

Piispa Henrikin surmarunon rekonstruoitu kantamuoto noin vuodelta 1300 keskiaikaisessa varhaislounaislänsisuomalaisessa kieliasussaan

Seuraavassa esittämäni Piispa Henrikin surmavirren kantamuodon asiasisällön ja kieliasun rekonstruktio perustuu runon atestoituihin säkeisiin ja niiden kielellis-historiallis-komparatiiviseen

analyysiin.³⁹⁸ Yhtään säettä en ole sepittänyt itse. Olen ainoastaan palauttanut keskiaikaisen runo(laulu)n kieliasun vastaamaan keskiaikaisen länsisuomen äänneasua.

Kasvoi enden **kaksi lasta**³⁹⁹,

kaksi kansan ruhtinasta,

kristiveljestä jaloa.

Toinen **kasvoi** Aghliassa (> Aalimaassa > Kaalimaassa),

toinen Ruot'tsissa yleni.

Pighan kasvoit pindilliset (= Pian kasvoivat siteelliset⁴⁰⁰),

yksiin vyölliset ylenit.

Joka kasvoi Aghliassa (> Aalimaassa > Kaalimaassa),

oli herra Heinärikki⁴⁰¹.

Joka Ruot'tsissa yleni,

oli Eerikki⁴⁰² ritari,

Ruot'tsin kuuluisa kuningas.

Sanoi herra Heinärikki

Eerikillen veljellensä:

Läkkämä Hämeheh maallen (= Lähtekäämme Hämeen maalle),

maallen ristimättömällen,

³⁹⁸ Ks. SKVR; Haavio 1948.

³⁹⁹ Säkeen täydellisestä runomitasta ja vaatimattomammasta sisällöstä päätellen tämä on alkuperäinen säe. Eerikin ja Henrikin pyhimysaseman vahvistuttua runon alkusäe runoitiin joissakin toisinoissa uudestaan sisällöltään mahtipontisemmaksi asuun *Kaksi oli pyhämiestä* (= pyhimystä; vrt. *pyhänmiestenpäivä*) (SKVR VIII nro 990A, 990B).

⁴⁰⁰ *Siteelliset* merkityksessä Sallimuksen elämänkohtaloitaan ja jälkimaineeltaan yhteen sitomat.

⁴⁰¹ Tämä on kyseisen saksalaisen miehennimen (vrt. *Heinrich*) alkuperäinen, kansanomaisen suomenkielinen muoto 1100-luvulta (vrt. *Heyneriki Bispa* Mikael Agricolalla vuodelta 1544 (T. Heikkilä 2009, 140)). Surmavirren sepittämisen aikoihin nimen muodoksi oli vakiintumassa *Henrikki* (esim. *Henric* vuodelta 1340) (Sveriges medeltida personnamn, s.v. *Henrik*). Vielä myöhäisempi on Surmavirren muistiinmerkittyjen toisintojen otsikoissa esiintyvä nimimuoto *Hend(e)rikki*, joka on runon kirjaanpanoajan mukainen muoto (*Hendrik*).

⁴⁰² Vanhempi suomenkielinen muoto samasta skandinaavisesta miehennimestä on *Airikki/Airikka*.

paikallen papittomallen.
Sanoi Eerikki ritari
Henrikillen⁴⁰³ veljellensä:
Veikkoisemi⁴⁰⁴, vaimon poika,⁴⁰⁵
paljon on sinne^x mennytä,
ei paljon palannuđita,
enembän evännyđitä.

Sanoi herra Heinärikki:
Toki lähden, en tottele.
Jos minun tapettanehen,
maan kuningas kaattanehen,
toinen jäänevi jälghellen.
Osoitan lihan Jumalan,
näytän kalkin kaunihimman⁴⁰⁶,
eivätkös hävinne häijyt.

Sanoi Eerikki ritari
Henrikillen veljellensä:
Entä järvi jäättömänä,
sulana kovero joki?
Sanoi herra Heinärikki:
Kylđän kierđän kivron järven (= käyrän järven = Köyliönjärven),
ymbärđän koveron joghen (= käyrän joen = Köyliönjoen).⁴⁰⁷

Sitten herra Heinärikki
sanoin lausui, suin puheli:
Pilttisemi, pienoisemi (= pieni palvelijapoikani),
vantti (= palvelija ja ajuri) **vaaksan** korkuhinen.
Ota^x korjami kodasta.

⁴⁰³ Tämä muoto oli tullut suomen kieleen 1200- ja 1300-lukujen taitteeseen mennessä, jolloin Surmavirsi sepitettiin.

⁴⁰⁴ *Veikko* eli *veli* tarkoittaa tässä uskonveljeä (vrt. sanaan (*k*)*ristiveli*).

⁴⁰⁵ Kirkonmiehen tuli kanonisen oikeuden mukaan olla avioliitosta syntynyt – siis (avio)vaimon synnyttämä (ks. esim. SVL 1989, 32). Säkeen sepittämisen *terminus post quem* on vuosi 1248, jolloin kanoninen laki saatettiin (lue: pyrittiin saattamaan) voimaan Ruotsin valtakunnassa (SVL 1989, 75–78).

⁴⁰⁶ Säepari viitannee ehtoollisen jakamiseen (vrt. Haavio 1948, 58).

⁴⁰⁷ 'Kyllä kierrän Köyliönjärven, kierrän ympäri Köyliönjoen.'

Pane^x korja kohdallensa,
lastat saata^x sarjallensa,
perällensä pieni kirja,
anturoillensa aseta.
Ota⁷ ohrilta oroinen,
iðuilta isoilihainen,
maatajouhi maltaisilta.
Pane^x ränget (= länget) mursunluiset,
valjahat majavanluiset,
Harman kaghlan (= kaulan) kahden puolen.
Aisat tammiset aseta,
ohjat suoniset oijenda.
Pane^x luokka kynnäppäinen⁴⁰⁸
harjallen hyvän hevoisen.

Sitten herra Heinärikki
ajelða^x karuttelevi.
Kirman pedroin viritteli
jälghessänsä juoksemahan.
Ladoi lauman laulajita
päänsä päällen lentämähän,
ot⁷tsansa virghoittamahan.
Karhu oli rautakahlehissa,
teðri rauðainen kukersi
karhun rauðaisen kiðassa.

Ajoit kaksi päivää kevädistä,
kaksi yhtä järghestänsä.
Sanoi piltti pikkuruinen,
vantti vaaksan korkuhinen:
Jo tässä tulevi nälkä
eikä syöðä, eikä juoða,
eikä purtua pidetä.
Sanoi herra Heinärikki:
Pighan taloja tulevi⁴⁰⁹,

⁴⁰⁸ *kynnäppä* 'jalava' (SSA s.v. *kynne(p)ä*).

⁴⁰⁹ Surmarunossa ilmoitettu rekimatkan kesto vastaa hyvin todellisuutta, sillä matka yhden ja saman hevoisen vetämässä reessä Lounais-Suomesta (kuten Nousiaisista) Köyliöön kesti keskiajalla parisen päivää (ks. Tapio Salminen,

Lalloila⁴¹⁰, Tako(i)⁴¹¹ ja(h) Lähdet⁴¹²,
Hyväneuvo Niemen päässä (< *Hyväneuvo⁴¹³ Hiidenniementä/
Hiidenpäästä⁴¹⁴),⁴¹⁵

Sinne ja takaisin – maantiet, kulkureitit ja liikkuminen Suomessa ja Suomesta Eurooppaan keskiajalla Teoksessa Sari Katajala-Peltomaa, Christian Krörtl & Marjo Meriluoto-Jaakkola (toim.), *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla. Kun maailma aukeni*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014, 205, 207).

⁴¹⁰ Talousettelen *Lalloila*, joka Surmarunon mukaan ei ollut Heinäriikin murhaajan kotitila, lienee yhtä kuin köyliöläinen kylännimi *Karhia*, siltä *Karhia* < *karhi* 'heinien kuivattamiseksi tehty pöyheä heinäkasa' ~ *karha* 'pörröinen, takkunen tukka; heinien kuivattamiseksi tehty pöyheä heinäkasa' → *karhea*, *karhu* ~ (*karva*)*lalli*; vrt. esim. *lallukka* 'pullea olento; nahjus; heinäkasa' (SMS s.vv. *karha*, *karhe*, *karhi*, *lallukka*; SSA s.vv. *karha*, *karhe*, *karhea*, *karhu*). Kylännimi *Karhia*(*la*) on useasti atestoitu jo keskiajalla ja Karhiassa oli *Lallinhaara* (Ojansuu 1917, 58; Suvanto 1973, 170; DF nro 2986, 5441). *Karhia* oli 1500-luvulla yleinen henkilön lisänimenä Köyliössä (Mikkonen & Paikkala 2000, 197).

⁴¹¹ Tilannimi *Tako* lienee joko Köyliön kartanon maihin noin vuonna 1422 kuulunut *Jokintako/Joghentawstha* "Joentako/Joentausta" (← *taka*) tai vuonna 1458 mainitun *Olaff Takko* -nimisen köyliöläisen henkilön sukunimeä vastaava tilannimi **Takkoi* > **Takoi*; vrt. *tackoij* v. 1579 Tornionjokilaaksossa sekä appellatiivi *takku* 'otkeentunut tukka/karva/villa; huono heinä' (REA nro 584; Mikkonen & Paikkala 2000, 642–643; SSA s.v. *takku*; Ortnamnsregistret).

⁴¹² *Lähdet* = *Lähde* (= *Lähteenkylä* Köyliössä). *Lähdet* on keskiaikaisen Köyliön murteen mukainen muoto sanasta *lähde* < vsm. **lähdek* (M. Heikkilä 2016b, 150; vrt. Haavio 1948, 75–76).

⁴¹³ *Hyväneuvo* lienee Heinäriikin murhaajan alkuperäinen kutsumanimi. *Lalli* on pilkkanimi eikä sillä liene mitään tekemistä *Laurin* eli *Laurentiuksen* kanssa.

⁴¹⁴ Köyliössä on monia *-pää*-loppuisia paikannimiä. Köyliön Saaren eteläpään nimi on *Hiidenpää* (vastapäätä mantereen puolella on *Hiidenniemi* eli Yttilanotta) ja pohjoispään nimi *Luodonpää* (vastapäätään *Kaukoluoto*). Köyliönjärven pohjoispään nimi on *Järvenpää* ja järven kaakkoispäässä on *Kankaanpää*. Lisäksi Köyliössä on kaksikin *Kylänpää*tä. (Suvanto 1973, 29, 40, 50; Karttapaikka).

⁴¹⁵ Surmaruno antaa ymmärtää Lallin kodin sijainneen joko mantereella Köyliönjärven itärannalla tai Köyliönsaaren eteläpäässä; todennäköisemmin mantereella Köyliönjärven itärannalla, koska herra Heinärikki lausuu kiertävänsä sekä Köyliönjärven että Köyliönjoen eikä ylittävänsä kumpaakaan. Köyliönjärven jälle hän lienee mennyt vasta Lalloilasta pakoon lähdettyään (vrt. Suvanto 1987, 157; Salo 1999, 156). Uskoakseni talo, jossa Heinärikki kohtalokkain seurauksin vieraili, sijaitsi nykyisen Yttilanottan alueella, joka

”Hywä neuwo niemen pääs. Sinä me syömme, siinä me juomma.
Sinä purtua pidämme.”

Yttilänotta eli Hiisiniemi Köyliössä

Siinä syömmä, siinä juomma,
siinä purtua pidämmä.
Heiden sinne^x saatudansa
kerdoi (= kertasi, toisteli, hoki) kelvotoin emäntä,
suit'tsi (= savutti)⁴¹⁶ suuta kundotointa,
käytti kieltä kelvotointa,
liikutti lihan pahinta (= kieltänsä).⁴¹⁷
Sitten herra Heinärikki
sanoin lausui, suin puheli:

ennen Köyliönjärven järvenlaskua oli nykyistä selvemmin pitkähkö tyvestään
leveä mutta kärkeään kohti voimakkaasti kapeneva niemi (ks. Karttapaikka).

⁴¹⁶ SSA s.v. *suitsu* 'savu' (> *suitsea*).

⁴¹⁷ 'Jankutti talon naispuolinen haltija, savutti kunnotonta suutaan, käytti
kelvotonta kieltä, liikutti pahinta ruumiinosaansa, kieltään.' Talon emäntä siis
lateli suustaan solvauksia Heinärikille.

Pilttise mi, pieneise mi.
Ota^x kyrsä ughnin päältä,
heitä^x penninki sijahan.
Ota^o olta kellarista,
heitä^x penninki sijahan.
Ota^x heiniä ladosta,
heitä^x penninki sijahan.

Paha vaimo⁴¹⁸ pannahinen
sepä kirkui kiukahalta (= tulisijan (kiuasunin) luota):
Lah Lalli kotihin saapi,
sepä luunsi luistelepi,
suonensi sirottelepi
ja pääsi päristelepi.
Sitten herra Heinärikki
kiiruhti taloista poikes.

Lalli kuin tuli kotihin,
valehteli vanha naara⁴¹⁹:
kävi tässä ruokaruot' tsi,
ruokaruot' tsi, raanisaksa/syömäsaksa.
Otti kyrsän ughnin päältä,
kiven vyörytti sijahan.
Joi oluden tynnyristä,
heitti tuhkia sijahan.
Otti heiniä ladosta,
heitti lastuja sijahan.

Lalli otti laakarinsa,
Pentti pitkän keihähänsä,
Ouleva isoin otansa.⁴²⁰

⁴¹⁸ *vaimo* 'nainen'.

⁴¹⁹ *naara* 'nainen halventavassa merkityksessä' (Mallat 2007, 68).

⁴²⁰ Nimet *Pentti* (<- ru. *Bengt*, *Bent*) ja *Ouleva* (vrt. misl. *Óleifr* [o:leivr], *Ólafir* [o:lavr]) on valittu sopimaan runomitan säkeeltä vaatimaan tavulukuun ja rimmaamaan säkeen muiden sanojen kanssa. *Pentti* ja *Olavi* ovat olleet yleisiä nimiä jo Surmavirren todennäköisenä sepitysjankohtana 1200- ja 1300-luvun taitteessa. *Lalli* ei sen sijaan ole pelkkä myöhäsyntyinen riiminimi (huom. ei esim. ***Laiska Lalli Laitilasta*).

Lykkäsit lylvyn lumellen
kuin voisen vuolakkehen.
Syöksit kalhun kaljamallen
kuin on talvisen jänöisen.
Lalli hiihti hirmuisesti,
lyly juoksi vinhiästi⁴²¹,
tuli suit' tsi suksen tiestä,
savu sauvakon sijasta.

Sanoi piltti pikkuruinen,
vantti vaaksan korkuhinen:
Kumu kuuluvi takaða.
Ajanko tätä hevoista?
Sanoi herra Heinäriikki:
Pilttise mi, pienoise mi,
älä aja^x hevoistamme,
karghoittele kankarita (kankari = (hyvä) hevonen).
Tunsi hän tuhon tulevan,
hätäpäivän päällen saavan.
Jos minun tapettanehen,
kat' tso tkos kiven takaða.
Ei ole kilpeä kivessä.
Kat' tso tkos takaða tamman,
varjosta hyvän hevoisen,
kuhun luuni lentelevät,
suonise ni si roavat.

Poime^x lumesta/lumelta mun luuni, (< Poimkaða lumesta/lumelta
luuni,
pane^x silkkisäkkisehen, pankaða silkkisäkkihen,
asetä⁷ härghän rekehen. askaða härghän/hevon rekehen.)
Härkä Suomehen vetävi (= Kiulon eli Köyliön järven
maisemista Nousiaisiin/Turkuun).
Kuhun härkä uupunevi,
siihen kirkko tehtäköhön,
herran Henrikin nimehen⁴²².

⁴²¹ Vrt. esim. *Ilkiä Iharin koski saatti Sarsan vaivaise xi* (Ganander 2003, 39).

⁴²² Henrikistä tuli Koroisten tuomiokirkon suojeluspyhimys viimeistään vuoteen 1299 mennessä (ks. yllä).

”Kusta Lalli lakin
saanut?” – nimen *Lalli*
alkuperän arvoitus

Herra Heinärikin murhaajan nimen *Lalli* (~ *Lalloi*) alkuperästä on esitetty monia arveluja.⁴²³ Ehkä eniten ja pisimpään tutkimuskirjallisuudessa esillä ollut etymologiointiehdotus on nimen *Lalli* olettaminen latinankielisen nimen *Laurentius* kansanomaiseksi suomalaiseksi muodoksi. Pidän kuitenkin kronologisista syistä liki mahdollottomana, että Heinärikin enemmän tai vähemmän pakana-

Albert Edelfeltin näkemys Lallista

nallisen surmaajan historiallisesti oikea nimi olisi kansanomainen suomalainen muoto kristillisestä pyhimyksennimestä *Laurentius* > *Laurens* (→ sm. *Lauri* ja ru. *Lars* > ru. *Lasse* → sm. *Lassi/Lasse*), vaikka niin onkin arveltu.⁴²⁴ Nimi(muoto) *Lalli* olisi nimittäin voinut kehittyä *Laurista* (← *Laurentius*) vain analogisesti sellaisten nimi(muotoj)en kuin

⁴²³ Ks. esim. Hans Fromm, Muutamista piispa Henrikin surmavirressä esiintyvistä nimistä. *Sananjalka* 1 (1959), 61–75.

⁴²⁴ Ks. esim. Suvanto 1973, 380–381; Lehtonen 2002, 90–91; vrt. Fromm 1959, 64; Detlef-Eckhard Stoebe, *Die alten ostseefinnischen Personennamen im Rahmen eines urfinnischen Namensystems*. Leibniz-Verlag Hamburg 1964, 154.

Kalli(ala)/Kalle (← ru. *Kalle* < ru. *Karl*), *Olli* (← ru. *Olle* < skand. *Olof/Olav*) ja *Villi(lä)/Ville* (← saks. *Vilhelm*, eng. *William*) toimiessa mallina *Lallille* (< *Lauri*).⁴²⁵ Edellä luetellut äännerakenteen *CVlli* sisältävät kansanomaiset nimimuodot eli hypokorismit ovat liian nuoria, jotta ne olisivat esimerkkinsä avulla ehtineet synnyttää nimen *Lalli* 1100-luvun alkuvuosikymmeniin mennessä, jolloin ”Lallin” olisi pitänyt saada nimensä. On mahdollista, että 1500-luvulla *Lalli* todella oli kehittynyt yhdeksi *Laurin* lempinimistä⁴²⁶, mutta siis vasta silloin. Tietääkseni *Lalli* ei 1500-luvullakaan kuitenkaan koskaan esiinny henkilön etunimenä/kutsumanimenä vaan ainoastaan lisänimenä/talonnimenä.⁴²⁷ Tämä puhuu *Laurin* (<< *Laurentius*) ja *Lallin* myöhäsyntyistäkin yhteenkuuluvuutta vastaan ja siten Heinärikin historiallisen murhaajan kristillisestä nimestä vastaan.

Paremmiin perusteltu on Heikki Ojansuun olettaus, että *Lalli* olisi muutamissa suomalaisissa ja virolaisissa talonnimissä historialliseen aikaan säilynyt muinaissuomalainen (lue: esikristillinen ja varhaiskeskiaikainen) miehennimi, joka ei ole Laurin lempinimi.⁴²⁸ Mikä tämän 1500-luvulta alkaen talonnimissä esiintyvän *Lallin* alkuperä sitten on? Hans Fromm johtaa piispa Henrikin murhaajan nimen *Lalli* muinaistanskalaisesta ja -ruotsa-

⁴²⁵ Vrt. Mikko Heikkilä, Mitä asiakirjoista todennetuista keskiaikaisista suomalaisista henkilönnimistä voidaan saada irti. *Henkilönnimisysteemit*. Seminaari Vuosaaren Sofiassa 11-12.11.2015. blogs.helsinki.fi/personal-name-systems/events-and-seminars/henkilönnimisysteemit-vuosaari-11-12-11-2015 (25.3.2016).

⁴²⁶ Suvanto 1973; Suvanto 1987, 157–158; Suvanto 2001, 1785–1786.

⁴²⁷ Mikkonen & Paikkala 2000, 289.

⁴²⁸ Ojansuu 1917, 57–60.

laisesta henkilönnimestä *Lāli* > *Lāle*, joka 1300-luvun kuluessa kehittyi muinaismannerskandinaavien äännevuoksuun /ā/ > /ō/ seurauksena äänneasuun *Lōle*.⁴²⁹ Ensin mainitusta nimimuodosta olettaisi varhaisuomalaiseksi nimeksi lainautuneena tulleen ***Laali* eikä *Lalli* ja jälkimmäisestä ***Looli* (tai ***Luoli* tai ***Louli*), joka ei tosin tulisi kyseeseen Heinärikin surmaajan alkuperäiseksi nimeksi kronologisistakaan syistä. Frommin etymologiaehdotus on kyllä parempi kuin nimen *Lalli* johtaminen Laurentiuksesta. Suomalaisella nimellä *Lalli/Lalloi* ei tietääkseni kuitenkaan ole ollut pitkävokaalista rinnakkaismuotoa ***Laali/**Laaloi*. Nimen *Lāli* vanhin esiintymä Ruotsin valtakunnasta on vuodelta 1259 Skarasta Länsi-Götanmaalta.⁴³⁰ Kuten jo Hans Fromm huomautti, muinaissaksan puhuma-alueelta Manner-Euroopasta tunnetaan kuitenkin jo 700-luvulta henkilönnimi *Lallo*, joka kyllä äänteellisesti hyvin sopisi suomalais-virolaisen *Lalli*-nimen lainaoriginaaliksi⁴³¹, mutta mikäli *Lalli* olisi niin vanha germaaninen lainahenkilönnimi suomen kielessä, että se selittäisi Henrikin murhaajan nimen *Lalli* 1100-luvun alkupuolelta, olettaisi sen myös esiintyneen tavallisena suomalaisena miehennimenä tai edes talonniksenä jo 1500-lukua edeltävissä asiakirjoissa, joissa esiintyy runsaasti henkilönnimiä, myös kansanomaisissa muodoissaan kuten *Antti*, *Heikki*, *Matti*, *Mikko*, *Nikki*, *Olli* ja *Paavo*.⁴³² Näin ei tietääkseni kuitenkaan ole ollut.

⁴²⁹ Fromm 1959, 64–68; Mikkonen & Paikkala 2000, 289; Huldén 2001, 362–363.

⁴³⁰ SDHK nro 775.

⁴³¹ Förstemann 1900, 1001; Fromm 1959, 64–68.

⁴³² Ks. esim. DF.

Skandinaavisessa tarinaperinteessä muka (kivi)kirkon rakentanutta jättiläistä on kutsuttu muun muassa nimellä *Skalle*. Pidän kuitenkin kaukaa haettuna, että piispa Henrikin murhaaja, joka keskiaikaisessa kirkkotaiteessa kuvattiin piispan jalkojen alla rähmällään makaavana kääpiönä, olisi saanut nimensä skandinaavien kirkonrakentajäjättiläisestä.⁴³³

Kiinnittäisin huomiota siihen tosiasiaan, että Henrikin surmaajasta käytettävä nimi on juuri *Lalli*. Nimeen *Lalli* sisältyvät monet *l*-äänteet tekevät siitä äännesymboliikaltaan huomattavasti nynnymmän kuuluisen kuin vaikkapa nimi *Pekka*, johon sisältyy monta soinnitonta (”kovaa”) klusiilia. Onko tämä pelkkää sattumaa? Suomen kielessä joko esiintyvät tai ovat todistettavasti esiintyneet sellaiset sekä keskenään että *Lallin* kanssa äänteellisesti samankaltaiset appellatiivit eli yleisnimet kuin *karvalallo/*’karhu (eufemismi)’, *lalli* ’humalainen, juoppo; heittiö, hulttio’, *lallo* ’heinäruko eli heinistä niiden kuivattamiseksi tehty ilmava kasa’, *lallokki* ’pieni heinäruko; karhu (eufemismi)’, *lallonen* ’karhu (eufemismi)’, *lallu* ’nahjus, vetelys, heittiö’, *lallukka* ’pullea olento, nahjus; heinäkasa’, *lella/lellu(kka)* ’vetelä maa, suo; pehmeä (esim. karhunpentu); lihava (ihminen)’, *lollu* ’hupsu, tyhmä; paksu; veltto, laiska’ ja *lollo* ’villahahtuva’.⁴³⁴ Nähdäkseni ne ovat kaikki johdettavissa deskriptiivisestä sanavartalosta *lVVV*, jonka perusmerkitys näyttäisi olleen ’vetelä, pehmeä’, josta yhtäältä on

⁴³³ Ks. ja vrt. Haavio 1948, 161–165.

⁴³⁴ Haavio 1948, 154–160; SSA s.vv. *lalli, lellua, lollu, lollo*; SMS s.vv. *lalli, lallo, lallu*; VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja* s.vv. *lalli, lallo, lallu*. kaino.kotus.fi/vks (15.9.2016).

merkityksen 'hyllävä' kautta päästy merkitykseen 'lihava, paksu' ja toisaalta merkityksen 'velto' kautta merkitykseen 'nahjus, laiska' ja siitä edelleen merkitykseen 'hulttio'. Merkitys 'villahahtuva' perustuu merkitykseen 'pehmeä' ja merkityksessä 'heinäkasa' yhdistyvät merkitykset 'pehmeys' ja 'pulleus/paksuus'. Merkityksessä 'karhu' yhdistyvät 'pehmeys', 'pulleus' ja 'velttous'. Yhdyssanan *juoma-/juoppolalli* kautta lienee päästy merkitykseen 'humalainen, juoppo'. Mitä tulee sanaan *lalli* merkityksessä 'hulttio', ei tosin voi poissulkea mahdollisuutta, että tämä *lalli*-sana on piispa Henrikin kelvottoman murhamiehen nimestä kehittynyt 'hulttiota' merkitsevä yleisnimi. Sen kaltaisessa merkityksessä appellatiivi *lalli* on todennettu jo vuonna 1621 Turun piispa Eerik Sorolaisen *Postillassa*.⁴³⁵

Varteenotettava vaihtoehto Heinärikin surmaajan historiallisesti oikeaksi kutsumanimeksi on Surmarunun vanhimman tarkan *terminus ante quem* -ajoituksen mahdollistavan toisinnon eli Palmskiöldin version (kerto)säkeissä *On lalli lahden tacana, Hyvä neuvo niemen pääs* esiintyvä muinaissuomalaiselta henkilönnimeltä vaikuttava **Hyväneuvo* (vrt. *Hijwänewoin* "Hyväneuvoinen" Vesulahdella eli Visulahdella nykyisessä Mikkelissä v. 1563 ja *Hyväneula* Hollolan Hämeenkoskella).⁴³⁶ Se on rakenteeltaan ja merkityssisällöltään täysin analoginen sellaisten kaksiosaisien muinaissuomalaisten henkilönnimien kanssa kuin *Ihalempi*, *Hyvälempi* ja *Kaukamieli*. Ehkä *Hyväneuvo* oli verenhimoiseksi

⁴³⁵ VKS s.v. *lalli*.

⁴³⁶ Ojansuu 1917, 60–61; Haavio 1948, 74–76; Mikkonen & Paikkala 2000, 395; SKVR VIII nro 993A, 993B.

väitetyn piispanmurhaajan nimenä mainittavaksi liian hienon, kauniin ja viattoman kuuloinen.

Lalli on edellä käsitellyn perusteella selvästi (vähintään) keskiaikaan palautuva asutusnimi, jonka alkuperä lienee joko edellä käsitellyssä appellatiivisessa *lallV/lellV*-sanueessa (vrt. esim. asutusnimiin *Lellainen* Eurassa ja *Lällä* Laitilassa) tai niin ikään edellä mainitussa (manner)germaanisessa henkilönnimessä *Lallo*. Tiedossani ei kuitenkaan ole todisteita nimen *Lalli* käytöstä (tavallisen miehen) kutsumanimenä keskiajalla eikä 1500-luvullakaan. Syy ei liene halveksitun *Lalli*-nimisen piispanmurhaajan nimen välttely, sillä siinä tapauksessa Länsi-Suomessa tuskin olisi 1500-luvun puolivälissä ollut useita keskiaikaan palautuvia *Lalli*-nimisiä talojakaan ja siten kyseistä nimeä lisänimenään kantavia isäntiäkään. Mistä ja miten Heinärikin murhaajan nimeksi sitten tuli *Lalli*, jollei se ollut tämän oikea nimi? Surmarunoon on edellä esitettyjen säkeiden lisäksi niiden perään sijoittuneena kuulunut ilmeisesti runon sepittämisestä lähtien laajalti tunnettu ja varhain attestoitu säe(pari) ”Kusta Lalli lakin saanut, paha mies hyvän hytyrän⁴³⁷”, sillä Lallin lakkiin eli piispa Henrikin päähineeseen (lat. *birretum* ’lakki’ > ransk. *barrette* → ru. *barett* → sm. *baretti*), Suomen talvioloissa käytännössä turkislakkiin, viitataan jo 1200-luvun lopulla laaditussa Pyhän Henrikin legendassa. ”Kusta Lalli lakin saanut jne.” on itse asiassa vanhin suoraan attestoitu ylöskirjoitettu Surmarunon säe, vuodelta 1674, jollei Surmarunoon kuuluvaksi lasketa jo vuonna 1616

⁴³⁷ Tämä päähinettä merkitsevä, muualtakin attestoitu sana (ks. Jussila 1998, 62) on säkeeseen äänneasultaan sopiva vanha kontaminaatio päähinettä merkitsevistä sanoista *kypärä* ja *battu* (vrt. myös *myssy* ja *mytyri*) (Haavio 1948, 147).

Hemminki Maskulaisen⁴³⁸ julkaisemaa säettä ”Lalli paha pacana” (vrt. esim. ”Lalli pahin paca[n]oista” vuodelta 1739 sekä ”iratus paganus” ja ”liber paganus” viimeistään vuodelta 1616).⁴³⁹ Lallin lakki on ollut kansan keskuudessa laajalti tunnettu, mikä ilmenee mm. Turussa vuonna 1702 julkaistusta lorusta ”Lalli etzi lackians, lallin lacki pään laella”.⁴⁴⁰ Nimen *Lalli* vanhuudesta todistaa se, että se esiintyy kirjallisissa lähteissä vuodesta 1486 alkaen ja on siten jopa aiemmin todennettu kuin ”piispa Henrikin” kansanomaisen nimi *Heinärikki*, joka on atestoitu vuodesta 1544 alkaen, Surmarunon vanhimmasta (säilyneestä) versiosta puhumattakaan. Vuodelta 1486 olevassa asiakirjassa mainitaan *Lalles bolstadb* ja vuodelta 1488 olevassa asiakirjassa *Lallis bolstadb* -niminen rajakivi (= *Lallinmaja Rå* v. 1782; nykyiseltä (kartta)nimeltään *Lallin asumus*), joka sijaitsee Köyliössä. Kyseessä on suurehko luonnonkivi. Juuri se tosiasia, että kyse on kivistä eikä oikean ihmisasumuksen jäänteestä, on vahva indiisi siitä, että tämä köyliöläinen paikannimi todella viittaa puheena olevaan Heinärikin surmaajaan liittyvään perinteeseen eikä kehenkään muuhun myöhempään samannimiseen henkilöön.⁴⁴¹

⁴³⁸ Huom. Masku on Nousiaisten naapuripitäjä.

⁴³⁹ Historiallisen Lallin uskonnollisesta vakaumuksesta emme voi varmuudella tietää. Harras kristitty hän ei ainakaan ole ollut, mutta tuskin myöskään henkilö, joka ei ennen Heinärikin vierailua olisi tiennyt mitään kristinuskosta tai kirkonmiehistä. Mikäli Lalli oli paikallisesti merkittävä pakana, lähetyssaarnaaja Heinärikki on voinut mennä Lallin taloon nimenomaan yrittämään Lallin käännättämistä, sillä lähetyssaarnaajat pyrkivät käännyttämään kunkin alueen vallasmiehiä (Raninen & Wessman 2015, 343).

⁴⁴⁰ SKVR VIII nro 988.

⁴⁴¹ Ks. esim. Ojansuu 1917, 57–58; Haavio 1948, 189; Suvanto 1973, 380; Suvanto 1987, 152; Suvanto 2001, 1490; DF nro 4087, 4206; Karttapaikka.

Nimi *Lalli* esiintyy siis myös varsinaisen Surmarunon ulkopuolisissa ja sitä vanhemmissa dokumenteissa toisin kuin Tuomas Heikkilä väittää.⁴⁴² Heinärikki ja Lalli eivät siten kumpikaan ole vain Piispa Henrikin surmarunosta todennettuja nimiä, mikä lisää Henrik-perinteen historiallisen todenperäisyyden todennäköisyyttä. Sen enempää murhattua hengenmiestä kuin hänen murhaajaansaakaan ei tiedetä todistetusti kutsutun millään muulla nimellä kuin *Henrik* (~ *Heinärikki* ~ *Heinirikki* jne.) ja *Lalli* (~ *Lalloi*), ruotsalaisittain myös *Lalle*. Tämä on lingvistinen todiste nimien asiayhteydessään korkeasta iästä. Kirkollisesta legendasta sisällöltään osaksi poikkeavaa ja yksityiskohtaisempaa kansanomaista, ei-runomuotoista perimätietoa Henrikistä on todistettavasti ollut tallennettuna kirjallisessa muodossa aivan viimeistään vuodesta 1615 alkaen.⁴⁴³ Tämä on tärkeä kronologinen tieto, sillä vanhan kansanrunouden tietoinen keruu osana suurvalta-Ruotsin loisteliaan menneisyyden dokumentointia alkoi vähitellen vasta vuodesta 1630 alkaen.⁴⁴⁴

Jo Pyhän Henrikin legendasta ilmenee väite, että Henrik surmattiin talvella vakaveden jäälle. Legendan ja Surmarunon kertoman mukaan asetelma oli se, että kun Henrikin murhannut mies – siis murhamies⁴⁴⁵ – palasi surmapaikalta kotiinsa, hänellä oli surmaamaltaan Heinärikiltä ryöstämänsä (ilmeisesti komea

⁴⁴² T. Heikkilä 2009, 25, 277.

⁴⁴³ Haavio & Vallinkoski 1951.

⁴⁴⁴ Anna-Leena Siikala, *Itämerensuomalaisten mytologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014, 27–30.

⁴⁴⁵ Tästä lienee saatu kirkolliseen legendaan tulkinta, että Lalli oli murhaaja jo entuudestaan.

karhunnahkainen) turkislakki päässään. Kotiväelleen (vaimolleen) hän kerskui kaataneensa karhun ja osoitti (karhunnahkaista) karvalakkiaan, jolloin talon emäntä kysyi häneltä (ivallisesti) ”kusta (karva)lalli (= karhu) lakin olisi saanut” ymmärtäen hyvin, mitä ”Lalli” oli tehnyt. ”Metsämies” Hyväneuvo kutsui kaatamaansa ”karhua” karhuksi, kun taas emäntä käytti ”karhusta” muistakin lähteistä tunnettua eufemistista kiertoilmausta (*karva*)lalli/o/u, mitä edesauttoi Hyväneuvo esittelemä karvalakki.⁴⁴⁶

Koska sanueen *lallV* keskeinen merkitys ihmiseen viitattessaan on ’vetelys, nahjus’ (huom. myös yhdyssana *juoppolalli* ’juopporenttu’), sanan *lallus* merkitys on ’akkamainen mies, raukka’ ja *karvalalli/karvalallo/karvalallu/lallokki/lallonen* ovat karhun kiertoilmauksia⁴⁴⁷, suomalaiseen (”kalevalaiseen”) runomittaan puettu säe [kusta (karva)lalli lakin saanut] oli henkilönnimen Lalli alkuperästä riippumatta joka tapauksessa monimerkityksinen: 1) Mistä lalli eli karhu olisi muka saanut lakin, 2) mistä lalli eli nahjus/tyhjääntoimittaja/hulttio on saanut noin komean päähineen ja 3) kusta (< kusi) Lalli ”Nahjus/Tyhjääntoimittaja/Hulttio” (vrt. nykyisen kansankielen ilmaukseen *kusipää*) on saanut noin komean päähineen. Kyseessä on siten kolminkertainen kielellinen piruili herra Heinärikin murhaajaa kohtaan. Tämä säe saattoi vakiinnuttaa

⁴⁴⁶ Tällaisesta menettelytavasta on todisteita suomalaisessa kansanrunoudessa. Ks. esim. Matti Sarmela, Karhu ihmisen ympäristössä. Teoksessa Clive Tolley (toim.) *Karhun kannoilla* 2006 s. 42–83. Satakunnan Museon julkaisuja.

⁴⁴⁷ Haavio 1948, 158–159; Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen & Aulis J. Joki, *Suomen kielen etymologinen sanakirja I*. Suomalais-Ugrilainen Seura 1955; Kustaa Vilkuna & Pirjo Mikkonen, *Uusi suomalainen nimikirja*. Otava 1988, 103; SSA s.vv. *lalli, lolli*; Kustaa Vilkuna, *Etunimet*. 3. painos. Otava 2001, 113–115.

*Lallin (Lalloin) herra Heinärikin murhaajan (pilkkä)nimeksi kansanperinteeseen.*⁴⁴⁸

On siis perusteita arvella Surmarunon sekä muun kansanomaisen Henrik-perinteen kehityksen menneen murhamiehen nimen osalta näin: Kusta (karva)lalli (= karhu) lakin olisi saanut? > Kusta lalli (= karhu) lakin saanut, pyhän miehen (= kirkonmies Henrikin) kypärän (= päähineen = baretin⁴⁴⁹)? > Kusta Lalli lakin saanut, pyhän miehen kypärän? > Kusta Lalli lakin saanut, paha mies hyvän hytyrän?

Huomionarvoista on, kuinka Piispa Henrikin surmaruno tältä osin kertoo runomuotoisesti pitkälti samat asiat kuin Pyhän Henrikin legenda.

Legenda: Sen jälkeen tuo **rikollinen murhaaja nosti pyhän piispan päästä lakin**, jota tällä oli tapana käyttää, ja **asetti sen omaan päähänsä**. Palattuaan kotiin hän kerskaili tekemästään rikoksesta *kertoen kaataneensa karhun*, tarkoittaen tällä pyhän miehen tappamista.

Surmaruno: Lalloi cuin tuli kotihin/Tuli lalli cotiansa
Lausui paimen patzahalda:
Cuusta Lalli lakin saanut/Mistä on lalloi lakin saanut, (= *Mistä on karhu lakin saanut?*)
[**Mies paha** hyvän *kypärän*/**Mies häiy** hyvän *kypärän?*]

Legenda: *Kun hän yritti ottaa päähänsä panemansa lakin pois, päänahka ja liha tarttuivat kiinni lakkiin ja hän veti nekin päälaeltaan. Oli jumalalliselle*

⁴⁴⁸ Vrt. Haavio 1948, 158–160.

⁴⁴⁹ Ks. esim. T. Heikkilä 2005, 111.

**kostolle sopivaa, että häntä, joka ei pelännyt
törkeästi hyökätä Herran voidellun kimppuun ja
tapettuaan ryöstää häntä, rangaistiin tuollaisella
piinalla.**

Surmaruno: Sittä *Lalli* murhatöinen,
lakin päästäns tawoitti.
Hiuxet ne himachtelit.
Tuuli costo korkialda,
Maxo mailman valdialda.⁴⁵⁰

Näiden silmiinpistävien samankaltaisuuksien ja edellä päätellyn legendan ja surmarunon keskinäisen relatiivisen kronologian perusteella voi otaksua, että Piispa Henrikin surmavirsi on paikoitellen vapaata runomuotoista käännoistä sitä jonkin verran vanhemmasta Pyhän Henrikin legendasta. Erityisen kiintoisia ovat Surmarunon säkeet ”Lausui paimen patzahalda: Cuusta Lalli lakin saanut/Mistä on lalloi lakin saanut”, sillä ne täydentävät Legendan kertomusta, jolloin kokonaisuudesta tulee tapahtumajärjestyksessä ja proosamuodossa esitettynä seuraava:

- 1) Murhaaja nosti surmaamansa piispan päästä lakin ja asetti sen omaan päähänsä.
- 2) Murhaaja palasi kotiin piispan (karva)lakki päässään ja kerskaili ja vitsaili kaataneensa karhun tarkoittaen sillä piispan surmaa.
- 3) Kotona murhaajalta kysyttiin (takaisin vitsailien), mistä karhu muka olisi saanut pyhän miehen päähineen.

⁴⁵⁰ Suomenkieliset otteet Pyhän Henrikin legendasta T. Heikkilä 2005, 408–411; Surmarunon versiot SKVR.

- 4) Kun murhaaja sitten yritti ottaa päähänsä panemansa lakin pois, päänahka ja liha tarttuivat kiinni lakkiin ja hän veti lakin mukana nekin päälaeltaan.
- 5) Oli aivan oikein, että hän, joka ei kaihtanut surmata pyhää miestä ja tapettuun ryöstää tätä, sai sellaisen häpeällisen ja kivuliaan rangaistuksen.

Surmarunon esimuodossa edellä käsitellyt kohdat lienevät kuuluneet kutakuinkin seuraavasti:

*Hyväneuvo Hiidenpäästä
sai kotihin lakki päässä.
Kerskui **karhun** kaannudensa (= kaataneensa).⁴⁵¹
Lausui vaimo⁴⁵² pat'tsahalta (= lieden reunalta):
Kusta (**karva**)**lalli** lakin saanut,
pyhän miehen kypärän.*

Pidän hyvin mahdollisena, että Surmarunon laajemman version sepitys aloitettiin tämäntyyppisistä säkeistöistä. Kun monimerkityksisen yleisnimen *lalli* '(mm.) vetelys, hulttio, juoppo, raukka; karhu (eufemismi)' ja sen kanssa äänneasultaan identtisen erisnimen *Lalli* tarjoamat kielelliset mahdollisuudet oli oivallettu,

⁴⁵¹ Vrt. P. Henrikin legendan ilmaukseen ”kerskui karhun kaataneensa”. Mitä kieliasuun tulee, vrt. muotoa **kaannudensa* aiemmin Surmarunossa esiintyvään sanamuotoon *kaattanehen* 'kaadettaneen' sekä muihin ns. konsonanttivartaloihin kuten *tiennyt*, *tienneensä*, *tieten* ← *tietää*.

⁴⁵² Ottaen huomioon sanan *patsas* merkityksen 'lieden reuna' (SSA s.v. *patsas*) sekä Surmarunon muut säkeet (esim. *kertoi kelvotoin emäntä, valehteli vanha naara ja paha vaimo pannahinen, sepä kirkui kiukahalta* (= tulisijan (kiuasunin) luota)), on pidettävä todennäköisempänä, että lieden ääressä seisojien runon alkumuodossa vaimo 'nainen; aviovaimo' eikä paimen. Sanan *vaimo* muuttuminen sitä äänteellisesti muistuttavaksi sanaksi *paimen* selittyy entistä täydellisemmän alkusoinnun hakemisella säkeeseen: **lausui vaimo patsahalta* > *lausui paimen patsahalta*).

piispa Henrikin eli herra Heinärikin murhaajasta alettiin runossa käyttää tätä nimeä, joka *Hyväneuvoa* paljon lyhyempänä oli myös paljon kätevämmiin sovitettavissa runomittaan. Surmarunon laajempaa versiota ilmeisesti pyhän piispa Henrikin reliikkien translaatiojuhlaan (vuonna 1300) sepittäessä edellä käsitellyt alkusäkeet laajennettiin muotoon

Lalli (= murhaajan kutsumanimi) kuin tuli kotihin
Lausui *paimen pat'*tsahalta:
Kusta Lalli (= murhaajan kutsumanimi) lakin saanut,
paha mies hyvän kypärän?

Sitten Lalli (= murhaajan kutsumanimi) murhatöinen
Lakin päästänsä tavoitti.
Hivukset ne himahtelit.
Tuli kosto korkialta,
makso maailman valtiahalta.

Hiirijärvi – tarina Lallin kuolemasta

*Lallin asumus eli
Lallinmaja Köyliössä*

Mitä ilmeisimmin Pyhän Henrikin legendaa nuorempaa, mutta kuitenkin jo hyvän aikaa ennen keskiajan päättymistä syntynyttä Lalliin kytkeytyvää perinnettä edustaa vuonna 1753 julkaistu tarina hänen onnettomasta hukkumiskuolemastaan hiirten tai hiirten hahmoisten pahojen henkien/pirujen ahdistelemana Köyliönjärvestä noin kaksikymmentä kilometriä luoteeseen sijainneeseen Harjavallan (sittemmin kuivatettuun) Hiirijärveen. Kuten jo Martti Haavio osoitti, kyse on nimen *Hiirijärvi* alkuperäselitykseksi valjastetusta yleiseurooppalaisesta keskiaikaisesta ns. Mäuseturm-tarinasta, jossa paha ihminen saa surmansa hiirten ahdistamana.⁴⁵³ Nimi *Hiirijärvi*

⁴⁵³ Jaakkola 1916, 170–171; Haavio 1948, 183–194; Suvanto 1973, 378–379; Bjarne Beckman, *Von Mäusen und Menschen. Die hoch- und spätmittelalterlichen Mäusesagen mit Kommentar und Anmerkungen*. Zürich 1974; Winfried Wilhelmy (toim.), *Glanz der späten Karolinger. Hatto I. – Erzbischof von Mainz (891–913). Von der Reichenau in den Mäuseturm*. Publikationen des Bischöflichen Dom- und Diözesanmuseums Mainz, Bd. 3 2013.

(*Hyrijarffue* v. 1458, *Hiriierrfui* v. 1547) mainitaan Köyliön pitäjän Pölsun kylän ja Kokemäen pitäjän Harjavallan kylän rajankäyntiä käsittelevässä 13.3.1458 päivätyssä käräjäpöytäkirjassa, jossa todetaan käräjillä läsnä olleen Turun piispa Olavi Maununpojan (piispana 1450–1460) laillisesti hankkineen Pölsun kylän asukkailta tiluksia Hiirijärveltä ja usein valittaneen Harjavallan asukkaiden luvatta hyödyntäneen hänen kyseisiä maitaan. Köyliöläiset piispa Maunu Olavinpojan eli Maunu Tavastin (piispana 1412–1450) johdolla esittivät saman valituksen harjavaltalaisten luvattomasta Köyliön erämaiden hyödyntämisestä jo 19.2.1429 Eurassa pidetyillä käräjillä, mutta Hiirijärvestä ei silloin vielä puhuttu mitään.⁴⁵⁴ Pölsun kylän asukkaat lienevätkin myyneet juuri Hiirijärven tiluksensa piispa Olavi Maununpojalle vuosien 1450–1458 välisenä aikana; piispa Olavi Maununpojan vuoteen 1458 mennessä tekemistä useista valituksista päätellen hänen piispuuskautensa alkuvuosina, siis 1450-luvun alkupuolella. Tarina Turun ensimmäiseksi piispaksi väitetyn Pyhän Henrikin murhaajan eli Lallin hukkumiskuolemasta Hiirijärveen, mistä järvi olisi saanut nimensäkin, olisi antanut Turun piispalle – siis P. Henrikin seuraajalle – vahvan moraalisen oikeuden saada alueen maat omistukseensa. Piispa Henrikin murhaajan yhdistäminen Hiirijärveen edellä mainitun kansainvälisen Mäuseturm-tarinan avulla ja järven nimen selittäminen Lallin väitetyllä kohtalolla lienee tapahtunut ainakin vähän aiemmin, siis 1400-luvun puoliväliin mennessä, eli Maunu Tavastin (k. 1452) pitkällä piispuuskaudella (1412–1450).⁴⁵⁵ Maunu Tavast oli

⁴⁵⁴ REA nro 428, 584; Juusten 1988, 44–49; Suvanto 2001, 1456, 1489, 1806.

⁴⁵⁵ Vrt. Salminen 2007, 310–311.

muutoinkin keskeinen Pyhän Henrikin kultin edistäjä. Hän hankki Pyhän Henrikin hautakirkkoon Nousiaisissa komean kivisen sarkofagin kuva-aiheisine messinkilaattoineen ja antoi hopeoida Turun tuomiokirkossa olleet Pyhän Henrikin reliikit (pään ja käsivarret).⁴⁵⁶

Entä voiko harvinainen vesistö nimi *Hiirijärvi* todella olla puheena olevan kuivatetun järven alkuperäinen nimi? Vuoden 1688 maakirjakartassa Hiirijärven kylän eteläpuolelle on piirretty kapean pitkulainen järvi (Wähäjärvi), joka muodoltaan jossain määrin muistuttaa hiiren vartaloa.⁴⁵⁷ Nähdäkseni vähintään yhtä todennäköistä on kuitenkin, että järven alkuperäinen nimi on ollut joko **Hiisijärvi* tai **Hiidenjärvi* (vrt. *Hiittenharju* niin ikään Harjavallassa); todennäköisemmin **Hiidenjärvi* ”Hiiden (läheisyydessä sijaitseva) järvi”, koska kyseisestä äänneasusta kehittyi murteenmukaisesti **Hiirejjärvi* (vrt. esim. *Hiireoja* ’Hiidenoja’ v. 1553 *Hiisi*-nimisen paikan vieressä Kokemäellä⁴⁵⁸), mistä on enää lyhyt foneettinen matka muotoon *Hiirijärvi*. Hiidenjärvi-hypoteesia tukevat alueelta tunnetut lukuisat pronssikautiset hautaröykkiöt eli *hiidenkiukaat*.⁴⁵⁹ Kansainvälisessä Mäuseturm-tarinassa pahantekijän hengiltä ahdistelevat *hiiret* ja suomalainen *hiisi* olivat kielellisesti yhdistettävissä, kunhan 1) sanan *hiisi* monikkomuoto *hiidet* oli länsisuomessa murteittain kehittynyt muotoon *hiiret* ja siten langennut äänteellisesti yhteen sanan *hiiri* monikkomuodon

⁴⁵⁶ Ks. esim. Pöykkö 2005, 406–425; Lahti 2007, 77–78.

⁴⁵⁷ Heikki Rantatupa. *Historialliset kartat*. www.vanhakartta.fi (29.9.2015).

⁴⁵⁸ Suvanto 1973, 31–32.

⁴⁵⁹ Ks. esim. Muinaisjäännösrekisteri. *Museovirasto*. kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjreki/read/asp/r_default.aspx (5.4.2016).

kanssa säännöllisen äänne­muutoksen $\delta > r$ seurauksena ja 2) sanan *hiisi* merkitys oli kristinuskon omaksumisen myötä muuttunut kalmistosta ja (siihen liittyvästä) kulttipaikasta pahansuovaksi uskomusolen­noksi. Kielen il­miasun suomia mahdollisuuksia näyttä­siis hyödyn­netyn pyhän piispa Henrikin kultin edistämisessä, mitä ei aiemmassa tutkimuksessa ole juurikaan havaittu.

Kuka ja mitä historiallinen Heinärikki oli vai oliko häntä?

Tähän mennessä kirjoitetun synteessinä totean ensiksikin, että herra Heinärikki/Heinärikki on nähdäkseni hyvin todennäköisesti ollut historiallinen henkilö. Liityn siis näkemykselläni siihen lukumääräisesti suureen tukijoiden joukkoon, jotka ovat pitäneet Suomen piispa Henrikiä historiallisena henkilönä.⁴⁶⁰ Toisaalta olen osoittanut myös ankaran kriittisen koulukunnan edustajan piirteitä esimerkiksi asettamalla vahvasti kyseenalaiseksi Henrikin reaalisuuteen uskovien tutkijoiden kautta aikain lähes yksimielisesti ja lähes kritiikittömästi hyväksymän legendaväitteen piispa Henrikin (= herra Heinärikin) englantilaisuudesta ja aikapaikkaisesta yhteydestä kuningas Eerik Pyhään eli Erik Jedvardssoniin.

Henrikin historiallisuuden kyseenalaistavat tutkijat tukeutuvat argumentaatiossaan lähinnä kahteen seikkaan; Henrikistä kertovien (tunnettujen) kirjallisten aikalaislähteiden puuttumiseen ja yleiseen skeptisismiin. Aikalaislähteiden vähäisyys tai puuttuminen on Suomen varhaiskeskiajan tutkijalle pikemminkin normaalitila kuin poikkeus. On totta, ettei Henrikistä ole varmoja (säilyneitä) aikalaislähteitä (ks. kuitenkin s. 95), mutta on syytä tiedostaa, että

⁴⁶⁰ Ks. ja vrt. esim. T. Heikkilä 2009, 42.

suurehko määrä aihetodisteita puoltaa hänen historiallisuuttaan. On selviö, että tutkijan on oltava kriittinen, mutta kriittisyys tai skeptisyys ei kuitenkaan ole tieteen itseisarvo, vaan (eräs) väline tieteen itseisarvon, eli mahdollisimman lähelle totuutta kulloinkin tutkittavassa asiassa pääsemisen saavuttamisessa, ja skeptikon tulisi johdonmukaisuuden nimissä olla skeptinen myös omaa skeptisyyttään kohtaan. Olettakaamme kokeeksi, että piispa Henrik olisikin ollut täysin fiktiivinen hahmo ja kaikki häneen liittyvä olisi sepitettä alusta loppuun. Selitystarve ei kuitenkaan todellakaan loppuisi siihen oletukseen, sillä Pyhän Henrikin uuden ajan puolelle ulottunut keskiaikainen pyhimyskultti on joka tapauksessa historiallinen tosiasia. Siksi Henrikin historiallisuuden kiistäjän olisikin kyettävä esittämään uskottava yksityiskohtainen hypoteesi siitä, kuinka täysin vailla historiallista todellisuuspohjaa oleva kirkollinen ja kansanomainen perinne olisi syntynyt. Sellaista eriteltyä vastahypoteesia ei ole esitetty.

Itse olen nähdäkseni tarkastellut tutkielmani tutkimuskohdetta, sitä valaisevia lähteitä ja aiempaa tutkimuskirjallisuutta sekä kriittisesti että ennakkoluulottomasti, mistä merkittävä osa on lukijalle näkymätöntä varsinaista tutkimustyötä. Muiden kriittisten tutkijoiden tavoin minäkään en usko piispa Henrikiksi kutsutun, sinänsä historiallisen henkilön olleen kaikessa sitä, mitä lähteissä väitetään, mikä lieneekin jo tullut teoksen lukijalle selväksi. Lähteiden pohjalta argumentoidessani olen käyttänyt lähteiden ajoituksena niiden *terminus ante quem* -vuosilukuja noudattaen täten maksimaalisen varovaista linjaa Henrikistä argumentoidessani. Yllä olen esimerkiksi käyttänyt ajoituksena vuosilukua 1616 siitä

Pyhän Henrikin, pakana Lallin ja tämän vaimon sekä Köyliön, Köyliönjärven, Lähteenkylän ja Nousiaisen mainitsevista tekstistä, jonka sisältö on Johannes Messeniuksen viimeistään vuonna 1616 laatiman kopion ansiosta säilynyt nykypäivään, siitä huolimatta, että Messeniuksen tekemän kopion originaali on voitu laatia paljonkin kopiointia aikaisemmin.

Käsitykseni historiallisesta Heinärikistä on tiivistetysti ilmaistuna tämä: Heinärikki lienee ollut yläsaksan murrealueelta kotoisin ollut sisterssiläinen pappismunkki nimeltään Heinrich, joka tuli Saksasta lähetystyöhön Pohjolaan Hampuri-Bremenin arkkipiispa Adalberon lähettämänä vuosien 1123–1138 välisenä aikana. Hän lienee saapunut johtavaksi kirkonmieheksi (~ lähetyspiispaksi) pohjoiseen Varsinais-Suomeen Ruotsista Linköpingin hiippakunnan alueelta 1130-luvun alussa toimien aluksi Mynälähden maisemissa ja saaden myöhemmin surmansa Ala-Satakuntaan suuntautuneella lähetysmatkallaan Köyliössä 20. tammikuuta mahdollisesti vuonna 1132.

Tutkielmassani esittämäni (uudet) hypoteesit herra Heinärikistä historiallisena henkilönä perustuvat mm. historiallisten lähteiden, historiallisen kielitieteen (äännehistorian), paikannimistön-tutkimuksen, arkeologian ja kansan perimätiedon todistukseen ja sen tarkkaan analyysiin. Entuudestaan tunnettujen lähteiden lisäksi olen etsinyt uusia todisteita Heinärikin (historiallisuuden) arvoituksen ratkaisemiseksi. ”Kuten yleensä keskiajan tutkimuksessa, on turvauduttava aihetodisteisiin ja todennäköiseen ratkaisuun”⁴⁶¹. Käsillä olevassa tutkielmassani olen kerätyn ja

⁴⁶¹ Taavitsainen 2014, 270.

analysoidun todistusaineiston perusteella päätyntä siihen, että Suomen Heinärikin historiallisuus on hänen fiktiivisyyttään todennäköisempää. Vastakkaisen hypoteesin on oltava vähintään yhtä todennäköinen, jotta sen voisi katsoa paremmaksi. Pyhän Henrikin legendan käsikirjoituksia tutkinut Tuomas Heikkilä toteaa, että Henrik-tutkimuksen tulee tapahtua lähteiden ehdoilla.⁴⁶² Olen samaa mieltä, kunhan sanaa *lähde* ei ymmärretä liian kapealaisesti. Juuri lähteiden (lue: käytettävissämme olevan todistusaineiston) valossa katson, että hypoteesi herra Heinärikin historiallisuudesta on paremmin perusteltu kuin ylimalkaisesti muotoiltu hypoteesi hänen fiktiivisyydestään. Menneisydentutkimuksessa usealla tieteenalalla on rakentava sanansa sanottavanaan.

Mitä Heinärikille todella tapahtui ja miksi

Mielestäni seuraavien Heinärikkiin likeisesti liittyvien asioiden totuus pohjaa voi oikeutetusti pitää varsin todennäköisenä: 1) saksalainen 2) hengenmies 3) nimeltä Heinrich koki 4) 1100-luvulla 5) Länsi-Suomessa 6) väkivaltaisen kuoleman 7) talvella 8) vakaveden jäällä 9) suomalaisen miehen kädestä. Tuo vakavesi oli hyvin todennäköisesti Köyliönjärvi. Edellä luetellut kohdat ovat historiallisen herra Heinärikin henkilön ja elämänvaiheiden ydin.

Mikä oli Heinärikin murhan todellinen motiivi? Siihen lienee mahdotonta saada varmaa vastausta. Nähdäkseni on kuitenkin mahdollista poissulkea joukko murhamotiiveja. Anakronististen murhamotiivihypoteesien välttämiseksi on ensinnäkin ensiarvoisen

⁴⁶² T. Heikkilä 2009, 25, 38.

tärkeä tiedostaa, että historiallisen Heinärikin toiminta Suomessa ajoittuu 1100-luvun alkupuoliskolle tai puoliväliin, ei 1200-luvun loppuun, johon mennessä maallinen ja kirkollinen esivalta olivat jo etabloituneet Länsi-Suomeen. Lallin väkivallantekoa on yleisesti pidetty suomalaisen talonpojan väkivaltaisena reaktiona katolisen kirkon ja Ruotsin vallan mukanaan tuomaa verotusta vastaan.⁴⁶³ Pyhän Henrikin legendassa taas piispa Henrik langettaa murhaan syyllistyneelle Lallille kirkonrangaistuksen – vieraan vallan tuomaa vallankäyttöä sekin –, minkä johdosta Lalli surmaa myös piispa Henrikin. Suomea koskevissa keskiaikaisissa (lue: 1300-luvun) asiakirjoissa on kyllä paljonkin todisteita toistuvista ja ankaristakin kirkollista verotusta koskevista kiistoista kirkonmiesten ja rahvaan välillä sekä niissä käytetyistä kirkonrangaistuksista⁴⁶⁴, mutta 1100-luvun alkupuoliskon ja puolivälin tilanteessa kirkolliset ja maalliset verot sekä kirkonrangaistukset olivat Suomessa mitä ilmeisimmin vasta useamman sukupolven päässä olevaa tulevaisuutta (1200-lukua), joten ne eivät mitenkään selittäne Heinärikin murhaamista.⁴⁶⁵ Kristillistymiskehityksessä Suomea pidemmällä olleissa Tanskassa, Norjassa, Islannissa ja Ruotsissa säännöllinen kirkollinen verotus kymmenyksineen alkoi niissäkin vasta aivan 1000-luvun lopussa ja 1100-luvun kuluessa.⁴⁶⁶ Heinärikin hengenmenon selittäminen suomalaisen talonpojan verokapinaksi tai kostoksi kirkonrangaistuksesta on siten aikajänteeltään suunnilleen

⁴⁶³ Ks. esim. Katajala 2002, 91–106 ja siinä mainitut lähteet.

⁴⁶⁴ Ks. esim. Katajala 2002, 96–98 (< FMU, REA).

⁴⁶⁵ Vrt. Anttonen 2004, 103–106.

⁴⁶⁶ Kauko Pirinen, *Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota*. Historiallisia tutkimuksia LV. Suomen Historiallinen Seura 1962, 18–29, 70–74.

yhtä anakronistista kuin olisi väittää Suomen sisällissodan (v. 1918) aiheutuneen internetissä arvoliberaalien ja arvokonservatiivien välillä velloneesta vihapuheesta molemminpuolisine ylilyönteineen.

Pitäisinkin paljon todennäköisempänä, että Heinärikki murhattiin, koska hänen Köyliössä joko kristinuskoa julistaessaan tai talosta kestitystä pyytäessään katsottiin jollain tapaa loukanneen kotirauhaa ja/tai maan tapaa. Legenda novan mukaan Henrik surmattiin Satakunnan maakunnassa – johon Köyliö kuuluu –, jonne hän oli vähän aiemmin tullut nimenomaan julistamaan kristinuskoa pakanoille, ei organisoimaan kirkon instituutioita. Myös Henrikin murhaaja oli keskiaikaisen Legenda novan mukaan Satakunnasta eikä esimerkiksi Nousiaisista.⁴⁶⁷ Mitä Henrikin murhan väitettyihin motiiveihin tulee, Pyhän Henrikin legendan, Legenda novan, Surmavirren ja suorasanaisen kansanperinteen kertomuksella murhaan johtaneista tapahtumista on se yhteinen piirre, että Lalli ei niistä yhdessäkään noin vain murhaa Henrikiä, vaan murhaa edeltää verbaalinen aggressio, ja Lallilla on (omasta mielestään) peruste vihata häntä; kirkollisen legendan mukaan Lallille langetetun kirkonrangaistuksen ja surmavirren mukaan Lallille uskotellun ryöstövierailun johdosta. Pyhän Eerikin legendaan verrattaessa huomataan erona, että kuningas Eerikin ei kerrota itse antaneen pienintäkään aihetta murhaansa, tanskalainen Magnus nyt vain oli legendan mukaan perkeleen sokaisema paha mies.⁴⁶⁸

⁴⁶⁷ Maliniemi 1942, 94–95.

⁴⁶⁸ Aili 1991, 98–101.

Tarkemmin eriteltyinä Heinärikin kuolemaan johtaneet varsinaiset tapahtumat lienevät kulkeneet kutakuinkin tätä rataa: rekikeliä tultua ja talven pahimman pimeyden helpottaessa johtava lähetyssaarnaaja (~ lähetyspiispa) Heinrich lähti palvelijansa, ajurinsa ja tulkkinsa (1–3 henkilöä⁴⁶⁹) kanssa jo pitkälti kristillistyneestä pohjoisesta Varsinais-Suomesta (Nousiaisista tai Mynämäestä) lähetykselle ainakin osaksi vielä täysin pakanallisiin muinaisen Hämeen lounais- ja länsiosiin (Ala-Satakuntaan) päämääränään alueen keskuspaikka Kokema (Kokemäki). Joko menomatalla Kokemäelle tai paluumatkalla Kokemäeltä hän pysähtyi Köyliönjärven itärannalla (Karhian–Hiidenniemen eli Yttilänottan tienoilla) paikalliseen enemmän tai vähemmän pakanalliseen taloon pyytämään suunruokaa ja tarjoamaan vastineeksi hengenravintoa (so. evankeliumia).⁴⁷⁰ Talon isäntä ei ilmeisesti ollut kotona Heinrichin saapuessa. Syystä tai toisesta talonväki koki kotirauhansa tulleen loukatuksi ja kehkeytyi konflikti.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ Todennäköisimmin Henrikin seurana matkalla oli mielestäni (ainakin) kaksi henkilöä. Peruste: paikallinen seudun tuntenut ajuri tuskin osasi ruotsia, saksaa tai latinaa kyetäkseen keskustelemaan Henrikin kanssa. Henrikin palvelija puolestaan tuskin tunsu seutua eikä siten voinut toimia ajurina, vaikka olisi hevosenkäsittelyn hallinnutkin. Jo 1600-luvun alkuvuosikymmeniltä onkin lähteitä, joiden mukaan Henrikin seurana oli kaksi henkilöä (Haavio 1948, 20–21; Haavio & Vallinkoski 1951, 60, 78).

⁴⁷⁰ Surmavirren asiassällöstä saa vaikutelman, että Heinäriikki oli surmatuksi tullessaan vasta menomatalla Suomesta Hämeeseen. Surmavirsi ei myöskään väitä Lalloilan olleen Heinärikin talvisen rekimatkan suunniteltu päämäärä; hän vain poikkesi Lalloilaan ”purtua pitämään” matkallaan, jonka oli tarkoitus jatkaa Köyliötä kauemmas lounaisrannikolta.

⁴⁷¹ Surmaruno kertoo talon emännän käyttäneen *kelvotonta kieltä* taloonsa tullelle herralle Heinärikille ja uhanneen Lallin (paloittelu)murhaavan Heinärikin tämän saamistaan solvauksista hermostuneena otettua omavaltaisesti ruokaa

Heinrich poistui/pakeni palvelijoineen talosta Köyliönjärven jälle – jota pitkin ajamalla pääsisi nopeimmin etenemään.⁴⁷² Häntä/heitä lähdettiin miesporukalla ajamaan takaa reenjalasten jättämiä jälkiä seuraten ja Heinrich surmattiin Köyliönjärven jälle lähellä luotoa, jonka nykyinen nimi on Kirkkokari, joka sijaitsee viisi kilometriä linnuntietä Yttilänottasta pohjoiseen. Surmaajat ryöstivät surmatulta Heinrichiltä ainakin päähineen (ehkä karhunnahkaisen turkislakin) ja jättivät ruumiin järven jälle; sehän ei talvella alkaisi mädäntyä eikä siten haista, vaan peittyisi ensin lumeen ja painuisi jäiden sulaessa järven pohjaan, joten sitä ei tarvitsisi edes haudata. Surmaajien lähdettyä tiehensä Heinrichin kannattajat (kristityt) noutivat Heinrichin ruumiin järven jäältä ja kuljettivat sen reellä haudattavaksi Nousiaisiin. Heinrichin surmasta ei välttämättä koitunut surmaajille mitään seuraamuksia, sillä katolisella kirkolla tuskin oli vielä silloin Suomessa kirkonrangaistusten langetussaati toimeenpanovaltaa. Sukupolvia myöhemmin (1200-luvulla) samaisen talon maat nähtävästi kuitenkin (pakko)otettiin Köyliöön perustetun piispankartanon omistukseen.

Koska piispa Henrikin kohtalona oli jo 1200-luvun lopulla laaditun Pyhän Henrikin legendan mukaan joutuminen ryöstömurhan uhriksi, lienee historiallisesta Heinärikistä

ym. maksua vastaan emännän tahdon vastaisesti. Sen kannalta mielenkiintoinen detalji Pyhän Henrikin legendassa on passus, jossa Henrikin kerrotaan *nuhdelleen* murhamiestä (= Lallia) ja *kiivailleen* hänelle, minkä johdosta tämä *vihasi* Henrikiä ja siksi *tappoi* hänet *julmasti* (T. Heikkilä 2005, 407–409). Voikin kysyä, palautuvatko nämä kaksi kertomusta samaan ainekseen, köyliöläisessä maalaistalossa syntyneeseen konfliktiin.

⁴⁷² Huomattakoon, ettei ainoassakaan Pyhästä Henrikistä kertovassa lähteessä väitetä hänen saaneen surmansa murhaajansa kotona.

puhuttaessa syytä nostaa keskusteltavaksi myös se mieleen tuleva realistinen mahdollisuus, että Heinärikki joutui lähetysmatkallaan maantierosvo(je)n ryöstämäksi ja surmaamaksi. Esimerkiksi Heinärikin arvokas päähine (turkislakki) ja sormus, hyvä hevonen ja komea reki olisivat voineet olla houkuttavaa ryöstösaalista. Jo aiemminkin (ryöstö)murhaan syyllistyneenä tekijä olisi ollut legendan kertoman mukaisesti murhamies jo entuudestaan, ja siten jälkipolvien näkökulmasta kirkonrangaistuksen ansainnut. Voitaisiinko myös ajatella, että kirkonmies Heinärikin katsottiin Köyliössä ollessaan jollain tapaa häpäisseen paikallisen pakanallisen kalmisto- ja kulttipaikan eli hiiden (joko Hiidenniemellä tai Saarella), minkä johdosta hänet olisi surmattu alueen pakanoiden toimesta?

Lopuksi

Hypoteesini Ruotsin kuningas Eerik Pyhästä ja Suomen apostoli piispa Henrikistä on tässä tutkielmassani ja aiemmassa julkaisussani *Sanctus (H)e(n)ricus rex Suetie et sanctus Henricus episcopus Upsalensis – en och samme engelskfödde man?* esittämäni perusteella tiivistetysti seuraava: Ruotsin kuningas Erik Jedvardsson (He(n)ricus rex) ja hänen aikalaisekseen sanottu Uppsalan piispa Henrik (Henricus episcopus) ovat todellisuudessa yksi ja sama historiallinen englantilaistaustainen henkilö, joka koki väkivaltaisen kuoleman Uppsalassa toukokuussa vuonna 1159. Hänet haudattiin rakennuttamaansa Vanhan Uppsalan tuomiokirkkoon, jonka suojeleuspyhimys Pyhän Laurentiuksen rinnalle hänestä tuli vuoteen

1268 mennessä, mutta hänen pyhäinjäännöslippaaseen asetetut maalliset jäännöksensä siirrettiin vuonna 1273 Östra Arosiin eli nykyiseen Uppsalaan.

Suomen apostoli piispa Henrik eli kansanomaisesti herra Heinärikki/Heinirikki on niin ikään oikeasti elänyt historiallinen henkilö, mutta eri henkilö kuin Uppsalan piispa ja Ruotsin kuningas Henrik eli Erik. Herra Heinärikki (Heinrich) lienee ollut merkittävä yläsaksalaissyntyinen sisterssiläismunkki ja pappisvihitty lähetyssaarnaaja, joka vaikutti 1120-luvulla ensin Tanskassa Lundissa ja sitten Ruotsissa Linköpingin seudulla, tuli 1130-luvun alussa Lounais-Suomeen ja Ala-Satakuntaan levittämään kristinuskoa ja sai surmansa Köyliössä 20. tammikuuta noin vuonna 1132 maatilalan isännän (Hyväneuvo, sittemmin vain Lalli) toimesta. Hänet haudattiin Toposiin Nousiaisiin. Osa hänen maallisista jäännöksistään siirrettiin sittemmin ensin Röntämäen tuomiokirkkoon ja myöhemmin sieltä Turun tuomiokirkkoon, joiden suojeleuspyhimys hänestä oli tullut Neitsyt Marian rinnalle. Eerikin ja Henrikin henkilöiden erottaminen sekä Henrikin ja Heinärikin henkilöiden yhdistäminen tapahtui 1200-luvun jälkipuoliskolla Ruotsissa. Pyhän Eerikin legenda on vain jonkin verran vanhempi kuin Pyhän Henrikin legenda, joka täydentää edellisen Uppsalan piispa Henrikin väitetyllä toiminnalla Suomessa. Piispa Henrikin surmavirsi sepitettiin 1200- ja 1300-lukujen taitteessa Turun hiippakunnassa piispa Maunun aikana osana laajamittaisen Pyhän Henrikin kultin rakentamista.

Historiallinen herra Heinärikki tuskin oli mikään maallinen mahtimies, jollaisia Turun piispat olivat myöhemmin keskiajalla⁴⁷³, vaan ennemminkin maailman armoilla ollut, (Varsinais-)Suomeen ja erityisesti (Muinais-)Hämeeseen henkensä kaupalla kristinuskoa julistamalla levittämään (ns. julistuslähetytys) tullut kirkonmies. Hän ei ollut lajissaan ainoa; ei ainoa lähetyssaarnaaja eikä ainoa marttyyri­lähetyssaarnaaja sen enempää Suomessa kuin muuallakaan Pohjolassa, mutta varhaisimpana nimeltä tunnettuna ja koko puheena olevan aikakauden (1100-luvun) miltei ainoana nimeltä tunnettuna Varsinais-Suomessa ja Muinais-Hämeessä vaikuttaneena hengenmiehenä (ja ylipäänsä nimeltä tunnettua ihmisenä) kyllä monessakin mielessä *primus inter pares*, ensimmäinen vertaistensa joukossa.⁴⁷⁴

Tutkielmassani olen pyrkinyt seuraamaan piispa Henrikin jälkiä mahdollisimman kauas menneisyyteen, mutta tutkielmassani ei ole pyritty etsimään sankareita eikä syyllisiä Suomen ja Ruotsin menneisyyden historiallisen aikakauden aamunsarastukseen kuuluviin tapahtumiin ja kehityskulkuihin.

⁴⁷³ Ks. esim. Vahtola 2003, 83.

⁴⁷⁴ Kiitän kaikkia kirjani käsikirjoituksen lukeneita vertaisarvioijia.

Käytettyjen merkkien, lyhenteiden ja termien selitykset

- A > B = A kehittyy muotoon B
A >> B = A kehittyy välimuotojen kautta muotoon B
A → B = sanan lainautuminen kielestä A kieleen B
A → B = sana B on johdos sanasta A
A ~ B = toisiinsa liittyvät sanat
*X = rekonstruoitu sana(muoto)
**X = kielenvastainen sana(muoto)
<X> = sanan kirjoitusasu
[X] = sanan äänneasu
gen. = genetiivi
ksk. = kantaskandinaavi (n. 150–700 jKr.)
kys. = keskiyläsaksa (n. 1050–1350 jKr.)
lat. = latinan kieli
misl. = muinaisislanti (n. 1150–1550 jKr.)
mru. = muinaisruotsi (n. 1225–1526 jKr.)
mys. = muinaisyläsaksa (n. 750–1050 jKr.)
nom. = nominatiivi
ransk. = ranskan kieli
rru. = riimuruotsi (n. 800–1225 jKr.)
sm. = suomen kieli
ven. = venäjän kieli
vmru. = vanhempi muinaisruotsi (n. 1225–1375 jKr.)
vsm. = varhaisuomi (n. 811–1543 jKr.)
terminus ante quem = ajankohta, jota ennen tapahtuman X on täytynyt tapahtua
terminus post quem = ajankohta, jonka jälkeen tapahtuman X on täytynyt tapahtua

Surmarunossa käytettyjen kielellisten merkkien selitykset

- ' = tavuraja
- x = sananloppuisen k-äänteen kadosta jäljelle jäänyt jäännöslopuke
eli loppukahdennus eli rajapidennys
- ˘ = glottaaliklusiili
- ČC = lyhyt geminaattakonsonantti

Lähdeluettelo

- Agricola, Mikael 1544. *Rucouskiria Bibliasta*. Kansalliskirjasto.
- Aili, Hans 1991. Vita sancti Eriki regis et martyris. Teoksessa Hans Aili, Olle Ferm & Helmer Gustavsson (toim.), *Röster från svensk medeltid. Latinska texter i original och översättning*, s. 92–103. Natur och Kultur.
- Annales Patherbrunnenses*. Paul Scheffer-Boichorst (toim.). Innsbruck 1870.
- Anttila, Raimo 1989. *Historical and Comparative Linguistics*. John Benjamins Publishing Company.
- Anttonen, Pertti 2004. Myytin ja todennäköisyyden historiaa. Piispa Henrikin surma viimeaikaisen suomalaisen historiankirjoituksen valossa. Teoksessa Sami Louekari & Anna Sivula (toim.), *Historioita ja historiallisia keskusteluja*, s. 95–129. Turun historiallinen yhdistys ry.
- Beckman, Bjarne 1974. *Von Mäusen und Menschen. Die hoch- und spätmittelalterlichen Mäusesagen mit Kommentar und Anmerkungen*. Zürich.
- Bentlin, Mikko 2008. *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte*. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Biografiakeskus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011. www.kansallisbiografia.fi (29.9.2015).
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto 2007. *Våre arveord*. Novus forlag.
- Bonnier, Ann Catherine 1989. Sigtuna och kyrkorna. Teoksessa Sten Tesch (toim.), *Avstamp för en ny Sigtunaforskning*. Kommittén för Sigtunaforskning & Sigtuna Museer.

- Campbell, Lyle 2004. *Historical Linguistics. An Introduction*. Edinburgh University Press.
- Cleve, Nils 1978. *Skelettgravfälten på Kjuloholm i Kjulo. II Vikingatid och korstågstitid. Gravfältet C*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja XLIV.
- Cronologia Dunensis*. arkiv.pilemedia.se (30.9.2014).
- Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 16. Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig 1854–1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971. Online-Version vom 21.9.2016.
- DF = *Diplomatarium Fennicum*. Archivum Finlandiae Publicum.
- Diplomatarium Danicum*. 1963. Utgivet af Lauritz Weibull. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Eckerdal, Anders 2001. Levande katedral – gudstjänst och kyrkorum under tusen år. Teoksessa Anders Eckerdal et al. (toim.), *Katedralen i Linköping*, s. 48–63. Carlsson Bokförlag.
- Edgren, Helena 2007. Sankt Henrik, helgonet och hans bild. Teoksessa Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (toim.), *Pyhä Henrik ja Suomen kristillistyminen*. Suomen Museo 2006, 87–100.
- Edgren, Helena & Melanko, Kirsti (toim.) 1996. *Pyhän Henrikin sarkofagi*. Museovirasto.
- Fant, Ericus Michael et al. (toim.) 1828. *Scriptores Rerum Suecicarum Medii aevi*. Palmblad.
- FMU = *Finlands medeltidsurkunder*. Samlade och i tryck utgifna af Finlands statsarkiv genom Reinhold Hausen 1910–1935.
- Fornsvensk lexikalisk databas*. spraakbanken.gu.se/fsvldb (1.10.2014).
- France, James 1992. *The Cistercians in Scandinavia*. Cistercian Publications Inc.
- Fritz, Birgitta 2011. Medeltida skriftbruk i Sverige. En forsknings- och litteraturoversikt. *Historisk tidskrift* 2/131, 273–285.
- Fromm, Hans 1959. Muutamista piispa Henrikin surmavirressä esiintyvistä nimistä. *Sananjalka* 1, 61–75.

- Fröjmark, Anders & Krötzl, Christian 1997. Den tidiga helgonkulten. Teoksessa Göran Dahlbäck (toim.), *Kyrka-samhälle-stat. Från kristnande till etablerad kyrka*. Historiallinen Arkisto 3/110, 121–143.
- Förstemann, Ernst 1900. *Altdeutsches Namenbuch. Erster Band Personennamen*. Zweite, völlig umgearbeitete Auflage. Bonn.
- Gallén, Jarl 1976. De engelska munkarna i Uppsala – ett katedralkloster på 1100-talet. *Historisk Tidskrift för Finland* 61, 1–21.
- Gallén, Jarl 1978. När blev Åbo biskopssäte? *Historisk Tidskrift för Finland* 3/63, 312–324.
- Ganander, Kristfrid 2003 [1789]. *Mythologia Fennica*. Recallmed.
- Geisbauer, Georg 2002. *Kloster Kamp, seine Äbte und Filiationen*. Eigenverlag Kloster Kamp.
- Göthberg, Hans & Lovén, Christian & Dahlbäck, Göran 2010. Domkyrkan i Gamla Uppsala. Teoksessa Ronnie Carlsson, Hans Göthberg, Göran Dahlbäck, Christian Lovén & Herman Bengtsson, *Uppsala domkyrka II. Domkyrkan i Gamla Uppsala. Nuvarande domkyrkans omgivningar*, s. 11–24. Uppsala.
- Haavio, Martti 1948. *Piispa Henrik ja Lalli. Piispa Henrikin surmavirren historiaa*. WSOY.
- Haavio, Martti & Vallinkoski, Johannes 1951. Messeniuksen papereissa säilyneitä varhaishistoriamme aineksia. *Turun Historiallinen Arkisto* XI, 59–82. Turku.
- Haggrén, Georg 2015. Keskiajan arkeologia. Teoksessa Georg Haggrén, Petri Halinen, Mika Lavento, Sami Raninen & Anna Wessman, *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*, s. 369–536. Gaudeamus.
- Hanska, Jussi 2005. *Kristuksen sijaiset maan päällä? Paaviuden historia apostoli Pietarista Johannes Paavali toiseen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Harrison, Dick 2009. *Sveriges historia 600–1350*. Norstedts.
- Heikkilä, Mikko 2012a. Om Finlands världsliga och kyrkliga införlivande med Sverige. *Historisk Tidskrift för Finland* 4/2012, 437–468.

- Heikkilä, Mikko 2012b. Kaleva and his Sons from Kalanti. *SKY Journal of Linguistics* 25, 93–123.
- Heikkilä, Mikko 2013. Sanctus (H)e(n)ricus rex Suetie et sanctus Henricus episcopus Upsalensis – en och samme engelskfödde man? *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2013, 333–373.
- Heikkilä, Mikko 2014a. *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum*. Helsingin yliopisto.
- Heikkilä, Mikko 2014b. The Changing Language Situation in the Åland Islands and Southwest Finland during the Late Iron Age. Teoksessa Joonas Ahola, Frog & Jenni Lucenius (toim.), *The Viking Age in Åland. Insights into Identity and Remnants of Culture*. *Annales Academiae Scientiarum Fennicum Humaniora* 372, 303–321.
- Heikkilä, Mikko 2015a. *Iidesjärvi ja Iisalmi* pisteenä *Iin* päälle – tutkielma Suomen *Ii*-alkuisten paikannimien alkuperästä ja suhteesta lapinraunioihin. *Muinaistutkija* 3/2015, 30–48.
- Heikkilä, Mikko 2015b. Mera om S:t Erik och S:t Henrik – svar på Eljas Orrmans diskussionsinlägg. *Historisk Tidskrift för Finland* 1/2015, 108–110.
- Heikkilä, Mikko 2015c. Mitä asiakirjoista todennetuista keskiaikaisista suomalaisista henkilönnimistä voidaan saada irti. *Henkilönnimisysteemit. Seminaari Vuosaaren Sofiassa* 11–12.11.2015. blogs.helsinki.fi/personal-name-systems/events-and-seminars/henkilönnimisysteemit-vuosaari-11-12-11-2015 (25.3.2016).
- Heikkilä, Mikko 2016a. Uusi yleisteos Suomen muinaisuudesta. *Muinaistutkija* 3/2016, 37–41.
- Heikkilä, Mikko 2016b. Varhaisuomen äännehistorian kronologiasta. *Sananjalka* 58, 136–158.
- Heikkilä, Tuomas 2005. *Pyhän Henrikin legenda*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heikkilä, Tuomas 2007. Vördnaden av Sankt Henrik i Svenska riket. Teoksessa Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (toim.), *Pyhä Henrik ja Suomen kristillistyminen*. Suomen Museo 2006, 101–126.

- Heikkilä, Tuomas 2009. *Sankt Henrikslegenden. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland*. Svenska litteratursällskapet i Finland & Bokförlaget Atlantis.
- Heikkilä, Tuomas (toim.) 2010. *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heikkilä, Tuomas 2010. Kirjallistumiskehitys. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*, s. 11–43. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heikkilä, Tuomas 2010. Tekstit identiteetin rakentajina. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*, s. 105–127. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heikkilä, Tuomas 2010. Kirjaimet kirkon hallinnon palveluksessa. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*, s. 127–146. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heikkilä, Tuomas 2010. Sanasto. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*, s. 467–471. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heikkilä, Tuomas 2013. Elävät luut. Pyhän Henrikin keskiaikaiset reliikit. *Hymnos: hymnologian ja liturgiikan vuosikirja* 2013, 65–74.
- Heininen, Simo 1985. Suomalaisen historiankirjoituksen varhaisvaiheita – Suomen piispainkronikan syntyhistoria. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/1985, 107–113.
- Heininen, Simo 1989. *Suomalaisen historiankirjoituksen synty. Tutkimus Paavali Juustenin piispainkronikasta*. Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Heininen, Simo 2005. Pyhä Henrik kansanrunoudessa. Teoksessa Ritva Kava & Reino Kero (toim.), *Pyhän Henrikin muisto*. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXII, 398–405. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Heininen, Simo & Heikkilä, Markku 2010. *Suomen kirkkohistoria*. Edita.
- Hellquist, Elof 2008. *Svensk etymologisk ordbok*. Gleerups.

- Helsingin yliopiston almanakkatoimisto, *Agricolan rukouskirjan kalenteri*, almanakka.helsinki.fi/fi/arkisto (5.8.2015).
- Henrikin Liivinmaan kronikka (Heinrici chronicon Livoniae)*. Suomentaneet Maijastina Kahlos & Raija Sarasti-Wilenius. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003.
- Hiekkanen, Markus 2007. *Suomen keskiajan kivikirkot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hiekkanen, Markus 2014. *Suomen keskiajan kivikirkot*, 3. uudistettu painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HMA = Hämeenlinnan maakunta-arkisto.
- Horsma-aho, Olavi 2008. *Historiaa hiidentieltä. Pirkkalankylä*. Pirkkalankylän kyläyhdistys.
- Huldén, Lars 2001. *Finlandssvenska bebyggelsenamn. Namn på landskap, kommuner, byar i Finland av svenskt ursprung eller med särskild svensk form*. Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Huntuvuori, Hilda 1934. Piispa Henrikin muistot Nousiaisissa. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja XXIV*, 89–101.
- Huurre, Matti 2003. Kalevanpojat – tarua vai totta. Teoksessa Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (toim.), *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*, s. 236–254. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Häkkinen, Kaisa 2004. *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY.
- Ikola, Osmo 1984. Suomen kielen historia. Teoksessa Heikki Paunonen & Päivi Rintala (toim.), *Nykysuomen rakenne ja kehitys 2. Näkökulmia kielen vaihteluun ja muuttumiseen*, s. 111–138. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen, Erkki & Kulonen, Ulla-Maija (päätoim.) 2001. *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja (SSA)*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Jaakkola, Jalmari 1916. Johan Laihiander ja hänen kirjoittamansa Euran pitäjänkertomus. *Satakunta. Kotiseutututkimuksia IV*, 157–176.

- Jaakkola, Jalmari 1936. Vähän Lallista ja Lalloilasta. *Satakunta. Kotiseutututkimuksia X*, 20–33.
- Jansson, Sven B. F. 1948. Sörmländska runstensfynd. *Fornvännen* 1948, 282–314.
- Jansson, Sven B. F. 1984. *Runinskrifter i Sverige*. Almqvist & Wiksell Förlag AB.
- Johnsen, Arne Odd 1981. ”Siwardus episcopus ubsallensis”. Om den første biskop i Uppsala. *Kyrkohistorisk årsskrift* 81, 29–38.
- Jokipii, Mauno 1989. Ruotsin ja Länsi-Suomen lähetyspyhimysten muistoja. Teoksessa Osmo Vuoristo (toim.), *Suomen museo* 1989 (96. vuosikerta), 61–131.
- Jokipii, Mauno 2000. Hämeen ristiretki. Teoksessa Jukka Peltovirta (toim.), *Hämeen käräjät I*, 232–279. Hämeen Heimoliitto ry & Emil Cedercreutzin Säätiö.
- Jokipii, Mauno 2003. Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja lähin jälkimaine. Teoksessa Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (toim.), *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*, s. 300–342. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jokipii, Mauno 2005. Kallolaite. Teoksessa Ritva Kava & Reino Kero (toim.), *Pyhän Henrikin muisto*. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXII, 450–454. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Jokipii, Mauno 2005. Pyhä Henrik, pro et contra. Teoksessa Ritva Kava & Reino Kero (toim.), *Pyhän Henrikin muisto*. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXII, 435–449. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Jokipii, Mauno 2007. ”Suomalaisen” ja ”ruotsalaisen” oikeuden alue Satakunnassa. *Osattiin ennenkin*. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXIV 2007 [1948], 32–55.
- Julku, Kyösti 1987. *Suomen itärajan synty*. Studia Historica Septentrionalia 10. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.

- Jussila, Raimo 1998. *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Jutikkala, Eino & Pirinen, Kauko 2002. *Suomen historia.* WSOY.
- Juusten, Paavali 1988. *Suomen piispainkronikka.* Suomenkoski ja selitykset Simo Heininen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Järvinen, Irma-Riitta & Timonen, Senni 2014. Pyhän Henrikin tiellä – mitä ”kansan muisti” kertoo? Teoksessa Sari Katajala-Peltomaa, Christian Krötzl & Marjo Meriluoto-Jaakkola (toim.), *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla. Kun maailma aukeni*, s. 321–339. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kaitanen, Veijo 2003. Korpipoluilta maanteille, luonnonsatamista markkinapaikkoihin. Teoksessa Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen ja Kari Uotila (toim.), *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*, s. 123–170. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kartsök och ortnamn.* Lantmäteriet kso.lantmateriet.se (21.9.2015).
- Karttapaikka.* Maanmittauslaitos. www.karttapaikka.fi (30.9.2016).
- Katajala, Kimmo 2002. *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittinen kulttuuri Suomessa Ruotsin ajalla n. 1150–1800.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Keskiahho, Jesse 2010. Hiippakunnan järjestäytymiskausi. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*, s. 87–104. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kluge, Friedrich 2002. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.* Bearbeitet von Elmar Seebold. 24., durchgesehene und erweiterte Auflage. Walter de Gruyter.
- Knuutila, Jyrki 2000. Pyhä Olavi Hämeessä ja Satakunnassa. Teoksessa Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Saloniemi & Christian Krötzl (toim.), *Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa*, s. 142–151. Tampereen museot.

- Knuutila, Jyrki 2003. Pyhän Olavin kultti ja Turun dominikaanikonventti. Teoksessa Keijo Virtanen, Markus Hiekkänen, Jyrki Knuutila, Marjo Kaartinen & Juhani Kostet (toim.), *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla*, s. 69–77. Turun maakuntamuseo.
- Knuutila, Jyrki 2007. Pyhimysten kunnioitus Suomessa. Teoksessa Pertti Haapala (päätoim.) *Suomen historian kartasto*, s. 72–73. Karttakeskus.
- Koivusalo, Esko 2007. Laki- ja hallintotekstien kääntäminen. Teoksessa H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia I*, s. 33–40. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korpela, Jukka 1996. *Kiovan Rusj. Keskiajan eurooppalainen suurvalta*. Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto.
- Krahe, Hans & Meid, Wolfgang 1969. *Germanische Sprachwissenschaft I. Einleitung und Lautlehre*. Walter de Gruyter.
- Kristoffer kuninkaan maanlaki*. Herra Martin suomentama. Kotimaisten kielten keskus. kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/lait/martti.ml_rdf.xml (29.8.2015).
- Krohn, Kaarle 1921. Piispa Henrikin surmaruno. *Virittäjä* 25, 49–63.
- Kroon, Sigurd 1989. Knut den heliges försvunna gåvobrev av 21 maj 1085. Ett antedaterat 1100-talsdokument. *Scandia* 2/55, 203–243.
- Krötzl, Christian 2003. Kirkko, paavit ja luostarijärjestöjen leviäminen Pohjoisen Itämeren alueelle 1100- ja 1200-luvuilla. Teoksessa Keijo Virtanen, Markus Hiekkänen, Jyrki Knuutila, Marjo Kaartinen & Juhani Kostet (toim.), *Dominikaanit Suomessa ja itämeren alueella keskiajalla*, s. 15–18. Turun maakuntamuseo.
- Krötzl, Christian 2005. Miekan vai saarna voimalla? Kristinuskon tulosta Suomeen ja Itämeren alueelle. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 95, 27–38.
- Krötzl, Christian 2011. Die Cistercienser und die Mission 'ad paganos', ca. 1150–1250. *Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis*, 278–298.

- Krötzl, Christian 2014. Suomalaisten pyhiinvaellukset osana eurooppalaista perinnettä. Teoksessa Sari Katajala-Peltomaa, Christian Krötzl & Marjo Meriluoto-Jaakkola (toim.), *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla. Kun maailma aukeni*, s. 27–63. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kulttuuriympäristö, rekisteriportaali. *Museovirasto*. kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx?sovellus=mjhanke&taluu=T_HANKE&tunnus=466 (2.5.2016).
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*. Band V (1960). Gunvor Kerkkonen (toim.).
- Kunde, Holger 2003. *Das Zisterzienserkloster Pforte*. Quellen und Forschungen zur Geschichte Sachsen-Anhalts 4. Böhlau Verlag.
- Kärki, Frans sidos 13882–13970.1964, sivut 13919–13962. Kansanrunousarkisto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- König, Werner 2011. *Deutsche Sprache. Mit 155 Abbildungsseiten in Farbe*. 17., durchgesehene und korrigierte Auflage Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Laaksonen, Kaino & Lieko, Anneli 2003. *Suomen kielen äänne- ja muotooppi*. Finnlectura.
- Lagerstam, Liisa 2016. *Laukko. Kuusi vuosisataa*. Laukon kartano.
- Lahti, Sofia 2007. Pyhän Henrikin reliikit materiaalisena läsnäolona. Teoksessa Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (toim.), *Pyhä Henrik ja Suomen kristillistyminen*. Suomen Museo 2006, 70–86.
- Laitinen, Tiera 2015. *Kalevalamitta*. Kalevalaisen Runokielen Seura www.karuse.info (4.8.2015).
- Le grand Robert de la langue française*. Dirigée par Alain Rey. Dictionnaires le Robert 2001.
- Le Robert dictionnaire historique de la langue française*. Sous la direction de Alain Rey. Dictionnaires le Robert 1992.
- Lehtinen, Tapani 2007. *Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantauralasta varhais-suomeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Lehtonen, Tuomas M. S. 2002. Suomi, Ruotsi ja läntinen kirkko. Teoksessa Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim.), *Suomen kulttuurihistoria. 1 Taivas ja maa*, s. 84–101. Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Levande Musikarv*. Michael Zethrin (ca 1660–1731). levandemusikarv.se/composers/zethrin-michael (7.9.2016).
- Lindberg, Markus 2010. Det ligger en kung begravnen: Vreta klosterns kyrka som gravplats. Teoksessa Göran Tagesson et al. (toim.), *Fokus Vreta Kloster: 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster*, s. 111–135. Historiska museet, Riksantikvarieämbetet & Föreningen Klosterliv i Vreta.
- Line, Philip 2007. *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*. Brill.
- Linna, Martti & Pirinen, Kauko. *Alsnön sääntö 1280 (Kuningas Maunu Ladonlukon avoin kirje)*. www.narvasoft.fi/kalevanpojat/sources/maunu_ladonlukuon_kirje.html (25.4.2016).
- Linna, Martti 1996. Suomen alueellinen pyhimyskultti ja vanhemmat aluejaot. Teoksessa Helena Honka-Hallila (toim.), *Vesilahden kunta ja seurakunta*, s. 148–207. Vesilahden kunta ja seurakunta.
- Lovén, Christian 2010. Vreta år 1162. Donatorslängden och årboken. Teoksessa Göran Tagesson et al. (toim.), *Fokus Vreta Kloster: 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster*, s. 199–218. Historiska museet, Riksantikvarieämbetet & Föreningen Klosterliv i Vreta.
- Lovén, Christian 2010. Ärkesätets flyttning. Teoksessa Christian Lovén, Herman Bengtsson & Markus Dahlberg, *Uppsala domkyrka III. Byggnadsbeskrivning. Byggnadshistoria. Domkyrkans konsthistoriska ställning*, s. 271–280. Uppsala.
- Lovén, Christian 2012. *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden. Handskriften UUB C 92 och dess källor*. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet.
- Lundén, Tryggve 1983. *Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare. En bok om Sveriges kristnande*. Bokförlaget Artos.

- Lyytikäinen, Erkki & Rekunen, Jorma & Yli-Paavola, Jaakko (toim.) 2013. *Suomen murrekirja*. Gaudeamus.
- Läntinen, Aarre 1987. Näkökulmia Suomen kristillistämisen alkuvaiheisiin. Teoksessa Martti Linna (toim.), *Muinaisrunot ja todellisuus*, s. 129–148. Historian Ystävien Liitto.
- Läntinen, Aarre 1996. Elinan surmavirsi. Teoksessa Helena Honka-Hallila (toim.), *Vesilahti 1346–1996*, s. 116–129. Vesilahden kunta ja seurakunta.
- Maliniemi, Aarno & Mikkola, J. J. 1930. Kaksi pyhää Henrikkiä koskevaa muistiinpanoa. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia* XXVIII, 3–9.
- Maliniemi, Aarno 1942. De S. Henrico, episcopo et martyre. Die mittelalterliche Literatur über den Apostel Finnlands II. Legenda nova. Sermones. Herausgegeben von Aarno Maliniemi. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia XLV:2.
- Maliniemi, Aarno 1945. Suomen keskiajan piispainkronikan n.s. Palmsköldin katkelma, *Xenia Ruuthiana*. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia* 47, 385–391.
- Mallat, Kaija 2007. *Naiset rajalla. Kyöpeli, Nainen, Naara(s), Neitsyt, Morsian, Akka ja Ämmä Suomen paikannimissä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Maskulainen, Hemminki (toim.) 1607. *Yxi Vähä Suomenkielinen wirsikiria, Suomencocouxis Jumalata kijttä Suomenkielellä*. Toimittanut Maskun kirkkoherra Hemminki.
- Maskulainen, Hemminki 1616. *Vanhain Suomen maan Pijspain ja Kircon Esimiesten Latinan kielised laulud*. Kotimaisten kielten keskus. kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/virret/hemmi616_rdf.xml (3.9.2016).
- Messenius, Johannes 1988. *Suomen, Liivinmaan ja Kuurinmaan vaiheita sekä tuntemattoman tekijän Suomen kronikka*. Latinan kielestä suomentaneet Martti Linna, Jorma Lagerstedt & Erkki Palmén. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Messenius, Johannes 2004 [1629]. *Suomen riimikronikka*. Toimittaneet ja suomentaneet Harry Lönnroth & Martti Linna. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mikael Agricolan teokset*. Kotimaisten kielten keskus. kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agricola_coll_rdf.xml (21.9.2015).
- Mikkonen, Pirjo & Paikkala, Sirkka 2000. *Sukunimet*. Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Millward, C.M. 1996. *A Biography of the English Language*. Harcourt Brace College Publishers.
- Muinaisjäännösrekisteri. *Museovirasto*. kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjreki/read/asp/r_default.aspx (2.5.2016).
- Mustanoja, Tauno F. 1968. Caalimaa piispa Henrikin surmavirressä. *Virittäjä* 4/1968, 367–371.
- Mäntylä, Jorma 2004. Sarsan maisema mullistui yhdessä yössä. *Tiede* 4/2004, 50–52.
- Necrologium Lundense*. Lund University Library. laurentius.ub.lu.se/volumes/Mh_6/detailed (15.3.2014).
- Nelson, Axel 1944. Vita et miracula Sancti Erici regis Sueciae. Teoksessa Einar Munksgaard (toim.), *Corpus codicum Suecicorum medii aevi*. Hafniae.
- Niemensivu, Helena & Nikkilä, Ekaterina 2014. *Suomi–venäjä–suomisanakirja*. Gaudeamus.
- Nilsson, Bertil 2010. Det tidigaste klostret i Vreta. Teoksessa Göran Tagesson et al. (toim.), *Fokus Vreta Kloster: 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster*, s. 47–58. Historiska museet, Riksantikvarieämbetet & Föreningen Klosterliv i Vreta.
- Nimiarkisto*. Kotimaisten kielten keskus. Helsinki.
- Niskanen, Samu 2010. Lähetyskauden kirjalliset jäänteet. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*, s. 81–86. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Nunn, Patrick D. & Reid, Nicholas J. 2016. Aboriginal Memories of Inundation of the Australian Coast Dating from More than 7000 Years Ago. *Australian Geographer* 47, 1, 11–47.
- Nuutinen, Olli 1989. Satakunnan synty ja Kainuun kato. Tutkimus Suomen *sata-*, *sato-* ja *satama*-paikannimistä. *Virittäjä* 93, 11–49.
- Oja, Aulis 1977. *Nousiaisten historia I*. Nousiaisten kunta & Nousiaisten seurakunta.
- Ojansuu, Heikki 1917. Piispa Henrikin surmavirren historiaa. *Vähäisiä kirjelmiä*, s. 56–61. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ojansuu, Heikki 1926. Lisiä keskiajan suomen tuntemukseen. *Satakunta. Kotiseutututkimuksia* VI, 37–56.
- Ortnamnsregistret*. www.sprakochfolkminnen.se/sprak/namn/ortnamn/ortnamnsregistret (12.9.2015).
- Paulsson, Göte 1974. *Annales Suecici Medii Aevi*. Gleerup Bokförlag.
- Pirinen, Kauko 1962. *Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota*. Historiallisia tutkimuksia LV. Suomen Historiallinen Seura.
- Pirinen, Kauko 1985. Piispa ja lähetyspiispa Suomen lähetyskaudella. Teoksessa Jaan Aarts et al. (toim.), *Pastor et episcopus animarum: studia in honorem episcopi Pauli Verschuren*. Missiologian ja ekumeniikan seuran julkaisuja.
- Pirinen, Kauko 1991. *Suomen kirkon historia 1. Keskiaika ja uskopuhdistuksen aika*. WSOY.
- Pitkänen, Ritva Liisa 1985. *Turunmaan saariston suomalainen lainanmistö*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Punkari, Yrjö 2005. *Kristinuskon ja kirkon tulo Vesilahteen. Kuka oli Hunnun Herra?* www.narvasoft.fi/amajjala/vti_kris.html (10.1.2015).
- Purhonen, Paula 1998. *Kristinuskon saapumisesta Suomeen. Uskonto- arkeologinen tutkimus*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 106.
- Pyles, Thomas & Algeo, John 1993. *The Origin and Development of the English Language*. Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.

- Pöykkö, Kalevi 2005. Pyhä Henrik taiteessa. Teoksessa Ritva Kava & Reino Kero (toim.), *Pyhän Henrikin muisto*. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXII, 406–425. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Raninen, Sami & Wessman, Anna 2015. Rautakausi. Teoksessa Georg Haggrén, Petri Halinen, Mika Lavento, Sami Raninen & Anna Wessman, *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*, s. 215–365. Gaudeamus.
- Rantatupa, Heikki 2015. *Historialliset kartat*. www.vanhakartta.fi (29.9.2015).
- REA = *Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok*. Kansalliskirjasto 1996.
- Rinne, Juhani 1932. *Pyhä Henrik. Piispa ja marttyyri*. Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Ruohonen, Juha 2013. Kirkollisen kulttuurin alkulähteillä. Kaarinan Ravattulan varhaiskeskiaikainen kirkko ja kirkkomaa. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2013, 433–440.
- Salminen, Tapio 2007. *Joki ja sen väki. Kokemäen ja Harjavallan historia jääkaudesta 1860-luvulle*. Kokemäen ja Harjavallan kaupungit ja seurakunnat.
- Salminen, Tapio 2014. Sinne ja takaisin – maantiet, kulkureitit ja liikkuminen Suomessa ja Suomesta Eurooppaan keskiajalla Teoksessa Sari Katajala-Peltomaa, Christian Krötzl & Marjo Meriluoto-Jaakkola (toim.), *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla. Kun maailma aukeni*, s. 201–217. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salo, Unto 1998. Nousiaisten Moisio – ikkuna Suomen uskonto- ja yhteiskuntahistoriaan. Teoksessa Tuukka Talvio (toim.), *Suomen Museo*. 104. vuosikerta (1997), 23–60.
- Salo, Unto 1999. *Kotimaakuntamme Satakunta. Katsaus Satakunnan asuttamisen, organisoitumisen, talouden ja kulttuurin vaiheisiin*. Satakuntaliitto.

- Salo, Unto 2000. Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta. Teoksessa Jukka Peltovirta (toim.), *Hämeen käräjät I*, s. 18–231. Hämeen Heimoliitto ry & Emil Cedercreutzin Säätiö.
- Salo, Unto 2003a. Faravidin retket ja Satakunnan organisoituminen rautakaudella. *Faravid* 27, 5–62.
- Salo, Unto 2003b. Oliko Kalanti muinaismaakunta. Teoksessa Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (toim.), *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*, s. 13–91. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salo, Unto 2004. *Sastamalan historia. Esihistoria*. Sastamalan historiatoimikunta.
- Salo, Unto 2007. Lyhyt katsaus Länsi-Suomen rautakautiseen asutushistoriaan. Teoksessa Aimo Hakanen & Reino Kero (toim.), *Sata sanan juurta. Satakunnan vanhaa paikannimistöä*. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXV, 8–13. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Salo, Unto 2008. *Ajanammoisen oloista. Satakunnan janaapurimaakuntien esihistoriaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salo, Unto 2014. Kokemäenjoki – Esihistorian valtasuoni. Teoksessa Suvii Heikkilä (toim.), *Virtaa läpi vainioiden – Kokemäenjoki Satakunnan historiassa*. Satakunta XXX, 9–113.
- Samnordisk runtextdatabas & Rundata*. <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*. www.saob.se.
- Sarmela, Matti 2006. Karhu ihmisen ympäristössä. Teoksessa Clive Tolley (toim.), *Karhun kannoilla*, s. 42–83. Satakunnan Museon julkaisuja.
- Saxo Grammaticus, *Gesta danorum*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gads Forlag 2005.
- Scarin, Algothus Asmundi & Fontenius, Matthias 1737. *De sancto Henrico Fennorum apostolo*. Academia Aboensis 22.6.1737.
- Schmid, Toni 1934. *Sveriges kristnande. Från verklighet till dikt*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.

- Schmid, Toni 1954. Erik den helige i liturgien. Teoksessa Bengt Thordeman (toim.), *Erik den Helige. Historia, kult, relikier*, s. 155–172. Nordisk Rotogravyr.
- Schück, Herman 1963. Kansler och capella regis under folkungatiden. *Historisk tidskrift* 2/1963, 133–187.
- SDHK = *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev*. Riksarkivet.
- Seegrün, Wolfgang 1967. *Das Papsttum und Skandinavien bis zur Vollendung der nordischen Kirchenorganisation (1164)*. Neumünster.
- Siikala, Anna-Leena 1987. Myytti ja historia eeppisessä kansanrunoudessa. Teoksessa Martti Linna (toim.), *Muinaisrunot ja todellisuus*, s. 11–19. Historian Ystävien Liitto.
- Siikala, Anna-Leena 2014. *Itämerensuomalaisten mytologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKVR = *Suomen Kansan Vanhat Runot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Smedberg, Gunnar 1983. Uppsala stifts äldsta historia. *Kyrkohistorisk årsskrift* 83, 58–77.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SOL = *Svenskt ortnamnslexikon*. Utarbetad inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Red. Mats Wahlberg 2003.
- SPNK = *Suomalainen paikannimikirja*. Paikkala, Sirkka (päätoim.). Karttakeskus & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2007.
- Sten, Sabine; Lovén, Christian; Kjellström, Anna; Lidén, Kerstin; Vretemark, Maria; Hongso Vala, Cecilie; Ljunggren, Östen; Fjällström, Markus; Shalabi, Adel; Duvernoy, Olov; Segelsjö, Monica; Malmström, Helena & Jakobsson, Mattias 2016. Erik den heliges skelett. *Fornvännen* 1/111, 27–40.
- Stjerna, Knut 1898. *Erik den Helige. En sagohistorisk studie*. Lunds universitets årsskrift, Band 34.

- Strang, Jan & Harju, Erkki-Sakari (toim.) 2012. *Suomen karttakirja 1799. C.P. Hällströmin Suomi-kartasto.*
- Sturluson, Snorri n. 1230. *Heimskringla, Saga Ólafs hins helga.* www.heimskringla.no (25.9.2016).
- Suvanto, Seppo 1973. *Satakunnan historia III Keskiaika.* Satakunnan Maakuntaliitto r.y.
- Suvanto, Seppo 1987. Ensimmäinen ristiretki – tarua vai totta? Teoksessa Martti Linna (toim.), *Muinaisrunot ja todellisuus*, s. 149–160. Historian Ystävien Liitto.
- Suvanto, Seppo 2001. *Satakunnan henkilötiedosto 1303–1571.* www.narc.fi/suvanto (15.11.2015).
- Svenskt biografiskt lexikon.* Riksarkivet <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx> (3.10.2015).
- Sveriges medeltida personnamn.* Institutet för språk och folkminnen.
- SVL = *Suomen varhaiskeskiajan lähteitä.* Toimittaja Martti Linna. Historian aitta XXI 1989.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 2014. Jyvästä jyräjännahkaan – pyhän jäänteet Turun tuomiokirkossa. Teoksessa Sari Katajala-Peltomaa, Christian Krötzel & Marjo Meriluoto-Jaakkola (toim.), *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla. Kun maailma aukeni*, s. 262–277. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka & Oinonen, Markku J. & Possnert, Göran 2012. Luultua vanhempia luita Turun tuomiokirkossa. *Historiallinen Aikakauskirja* 3, 341–347.
- Tagesson, Göran 2010. Vreta före cistercienserna. Teoksessa Göran Tagesson et al. (toim.), *Fokus Vreta kloster. 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster*, s. 81–110. Historiska museet, Riksantikvarieämbetet & Föreningen Klosterliv i Vreta.
- Tahkokallio, Jaakko 2010. Kirjallisen kulttuurin ensi vaiheet Suomen lähetyshiippakunnassa. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*, s. 71–80. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Talvio, Tuukka 2007. Pyhä Henrik rahoissa. Teoksessa Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (toim.), *Pyhä Henrik ja Suomen kristillistyminen*. Suomen Museo 2006, 127–137.
- Tarkiainen, Kari 2008. *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa*. Svenska litteratursällskapet i Finland & Bokförlaget Atlantis.
- Tikkanen, Matti 2007. Jääkauden jälkeinen ilmastovaihtelu. *Suomen historian kartasto*, s. 42–43. Karttakeskus.
- Toivonen, Y. H. & Itkonen, Erkki & Joki, Aulis J. 1955. *Suomen kielen etymologinen sanakirja I*. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Turun arkkhiippakunta. Keskellä elämää jo vuodesta 1155*. www.arkkihiippakunta.fi (18.10.2016).
- Vahtola, Jouko 1996. Vesilahden asutusnimet. Teoksessa Helena Honka-Hallila (toim.), *Vesilahti 1346–1996*, s. 8–57. Vesilahden kunta ja seurakunta.
- Vahtola, Jouko 2003. *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Vilkuna, Kustaa 1973. *Vuotuinen ajantieto. Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous- ja sääkalenterista enteineen*. Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Vilkuna, Kustaa 2001. *Etunimet*. 3. painos. Otava.
- Vilkuna, Kustaa & Mikkonen, Pirjo 1988. *Uusi suomalainen nimikirja*. Otava.
- Virrankoski, Pentti 2001. *Suomen historia. Ensimmäinen osa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtuaalinen vanha kirjjasuomi*. www.helsinki.fi/vvks/tekstit/1500_1_agricola (31.8.2015).
- VKS = *Vanhan kirjjasuomen sanakirja. Ensimmäinen osa A–I*. Päätoim. Esko Koivusalo. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Valtion painatuskeskus 1985.
- VKS = *Vanhan kirjjasuomen sanakirja* 2014. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 38. Kotimaisten kielten keskus. kaino.kotus.fi/vks (15.9.2016).

- Walta, Ville 2010. Hiippakunta muodonmuutoksessa. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*, s. 220–226. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Walta, Ville 2010. Naantalin luostari. Teoksessa Tuomas Heikkilä (toim.), *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*, s. 287–308. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Wessén, Elias 1968. *Svensk språkhistoria. I Ljudlära och ordböjningslära*. Almqvist & Wiksell.
- Wilhelmy, Winfried (toim.) 2013. *Glanz der späten Karolinger. Hatto I. – Erzbischof von Mainz (891–913). Von der Reichenau in den Mäuseturm*. Publikationen des Bischöflichen Dom- und Diözesanmuseums Mainz, Bd. 3.
- Withycombe, E. G. 1977. *The Oxford Dictionary of English Christian Names*. Oxford University Press.
- Wollasch, Joachim 1973. *Mönchtum des Mittelalters zwischen Kirche und Welt*. Wilhelm Fink Verlag.
- Wu, Qinglong et al. Outburst flood at 1920 BCE supports historicity of China's Great Flood and the Xia dynasty. *Science* Vol. 353, Issue 6299, pp. 579–582.

Kuvalähteet

- Kansallismuseossa säilytettävä Piispa Henrikiä esittävä saksalainen puuveistos 1500-luvun alusta Sääksmäen kirkosta (Wikimedia Commons)
- Eerik Pyhä ja piispa Henrik matkalla Suomeen, myöhäiskeskiaikainen maalaus Upplannista (Wikimedia Commons)
- Nousiaisten keskiaikainen kirkkirkko (Wikimedia Commons)
- Piispa Henrikin muistomerkki Köyliönjärven Kirkkokarilla (v. 2005) (Köyliö-seura/Jaakko Ojala)
- Kirkkokari vuonna 1905 (Köyliö-seura)
- Tuntemattoman tekijän maalaus sisterssiläisestä munkista valkoisine kaapuineen vuodelta 1577 (Wikimedia Commons)
- Sisterssiläisiä munkkeja maatoissa luostarinsa edustalla, tuntemattoman tekijän kaiverrus Saksasta 1700-luvulta (Wikimedia Commons)
- Lundin tuomiokirkko vuonna 1839 (Wikimedia Commons)
- Sivu Pyhän Henrikin legendan sisältävästä käsikirjoituksesta 1400-luvulta (Wikimedia Commons)
- Yttilän Otta Köyliönjärven rannalla (1960-luku) (Köyliö-seura/Simo Syrilä)
- Lalli Albert Edelfeltin maalauksessa Piispa Henrikin kuolema vuodelta 1877 (Wikimedia Commons)
- Lallin asumus eli Lallinmaja Köyliössä (Wikimedia Commons)

Post scriptum

Pyhän Henrikin legendan *miracula*-osaan voi sisältyä tähän mennessä havaitsematonta evidenssiä piispa Henrikin pyhimyskultin varhaisvaiheista (esim. ajoituksesta, paikannuksesta ja kulttiyhteisöstä) sen kautta keille, missä ja milloin Pyhän Henrikin kautta tapahtuneiden ihmeiden kerrotaan tapahtuneen. Kiinnittäisin huomiota 1) Henrikin ihmeet paikantavaan ja 2) ihmeiden kokijat identifioivaan nimistöön.

Yhtä lukuun ottamatta kaikissa tapahtuneen ihmeen tapahtumapaikan ja/tai ihmeen kokijan kotiseudun ilmoittavissa ihmekertomuksissa lokalisatio tapahtuu pitäjän tarkkuudella (esim. Vehmaa, Sastamala ja Kokemäki). Yhden ihmeen paikannus tapahtuu kuitenkin kylän tarkkuudella pitäjän nimeä mainitsematta. Kyse on ihmeluettelon alkupäähän sijoitetusta Kaisalan kylässä (in villa Kaisalum) tapahtuneesta henkiinheräämisihmeestä. Latinalaistetun kylännimen *Kaisalum* tarkoite on hyvin todennäköisesti *Kaiselan* kylä Nousiaisissa. Miksi pitäjännimeä ei kyseisen ihmeen tapauksessa ole ilmoitettu? Ilmeisesti siksi, koska pitäjännimeä ei ihmettä muistiinmerkittäessä sisällytetty ihmekertomukseen. Vastaus siihen, miksi näin ei kyseisen ihmeen tapauksessa menetelty muista Pyhän Henrikin ihmekertomuksista poiketen, lienee se, että Kaiselassa tapahtunut ihme on merkitty muistiin Nousiaisissa, jolloin oman

pitäjän eräässä kylässä tapahtuneen ihmeen tapahtumapitäjää ei ole tarvinnut mainita toisin kuin muiden, muissa pitäjissä tapahtuneiden ihmeiden tapauksessa. Tämä puolestaan viittaa siihen, että piispa Henrikin ihmeiden ylöskirjaaminen aloitettiin Nousiaisissa, ja siten nähtävästi jo aikana, jolloin Pyhän Henrikin pyhimyskultin keskuspaikka oli vielä Nousiainen.

Joissakin Pyhän Henrikin ihmekertomuksista ihmeen kokijan nimi mainitaan, mutta monissa ei. Mainittuja nimiä on yhteensä viisi: *Anton*, *Lucia*, *Erlendus* (= *Erlend*), *Ingo* (= *Inge*) ja *Gudmundus* (= *Gudmund*). Niistä yksikään ei ole suomalainen henkilönnimi. Kaikki nimet sopivat äidinkieleltään ruotsinkielisen henkilön nimeksi. Arvelen, että vehmaalainen Anton asui vaimoineen ja lapsineen Vehmaan Antolassa lähellä nykyistä Taivassalon rajaa. Kirkonpalvelija Inge on puolestaan voinut asua Inkerannalla lähellä Vehmaan Antolaa, nykyisen Taivassalon kunnan puolella. Molempien perinnäisnimien tarkoitteiden paikat sijaitsivat keskiajalla aivan aiemmin puheena olleen Mynälahden äärellä.⁴⁷⁵

⁴⁷⁵ Nimiarkisto; Karttapaikka.

Kirjoittajasta

Mikko K. Heikkilä on Helsingin yliopistossa yleisestä kielitieteestä väitellyt filosofian tohtori, jonka erikoisalaa ovat historiallinen kielitiede (äännehistoria ja etymologia), nimistöntutkimus ja Suomen varhaishistoria. Heikkilä on tutkinut muun muassa germaanisten ja itämerensuomalaisten kielten sekä saamelaiskielten varhaisvaiheita ja hänellä on monien aikaisempien tieteellisten julkaisujensa myötä kokemusta menneisyyden tutkimuksesta monitieteistä lähestymistapaa käyttäen. Menneisyyden tapahtumien suhteellinen ja absoluuttinen ajoittaminen on keskeinen osa Heikkilän asiantuntemusalueita. Tämän teoksen aihepiiristä Heikkilältä on aiemmin ilmestynyt laaja vertaisarvioitu artikkeli Ruotsin kuningas Erik Jedvardssonista eli Eerik Pyhästä historiallisena henkilönä julkaisussa *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2013. Heikkilä on sivunnut tämän teoksen aihetta myös mm. monografiaväitöskirjassaan *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum* (2014). Nykyään Heikkilä toimii tutkijana ja opettajana Tampereen yliopistossa.

Kuka oli tarunhohtoinen piispa Henrik, josta Suomen evankelis-luterilainen kirkko katsoo institutionaalisen historiansa alkaneen, vai oliko häntä? Milloin Henrikin ja Lallin väitettyyn kohtalokkaaseen kohtaamiseen johtaneista tapahtumista kertova *Piispa Henrikin surmavirsi* seipitettiin? Entä oliko piispa Henrikin aikalaiseksi väitetty Ruotsin kuningas Erik Jedvardsson eli Eerik Pyhä ammatiltaan pappi? Näihin ja muihin kysymyksiin pyrkii monitieteisesti vastaamaan filosofian tohtori Mikko K. Heikkilän teos *Kuka oli herra Heinäricki? – piispa Henrikin arvoitus*.